

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

Тетяна КОНІВЦЬКА

ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ
У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Монографія

Львів, СПОЛОМ, 2022

УДК 378.091.12:159-051:808.5
Кон 64

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності,
протокол № 5 від 22.12.2021 р.*

Рецензенти:

Руденко Л.А., доктор педагогічних наук, професор;

Ковальчук З.Я., доктор психологічних наук, професор;

Куньч З.Й., кандидат філологічних наук, доцент.

Конівіцька, Тетяна Ярославівна.

Формування риторичної компетентності майбутніх психологів у закладах вищої освіти : монографія. Львів : СПОЛОМ, 2022. 252 с. Бібліогр.: с. 212–250 (489 назв).

Розглянуто питання удосконалення професійної підготовки майбутніх психологів шляхом розвитку їхньої риторичної компетентності. Досліджено теоретичні засади й обґрунтовано методологічні підходи та специфічні принципи формування риторичної компетентності майбутніх психологів. Окреслено напрями і перспективи риторичної підготовки майбутніх психологів у закладах вищої освіти; уточнено компоненти риторичної компетентності практичних психологів; розроблено модель формування риторичної компетентності майбутніх психологів у ЗВО; обґрунтовано педагогічні умови ефективної риторичної підготовки майбутніх психологів у ЗВО. Розроблено й впроваджено у практику методичні рекомендації поетапної риторичної підготовки майбутніх психологів у закладах вищої освіти. Досліджено вплив риторичних умінь і навичок на формування професійної компетентності психологів.

Для викладачів риторикознавчих дисциплін закладів вищої освіти, студентів-психологів, аспірантів, практичних психологів тощо.

© Конівіцька Т. Я., 2022

© Львівський державний університет
безпеки життєдіяльності, 2022

© Вид-во «СПОЛОМ», 2022

ISBN 978-966-919-820-4

ЗМІСТ

ЗМІСТ	3
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ПІДГОТОВЦІ ПСИХОЛОГІВ.....	9
1.1. Теоретичні засади риторичної освіти.....	9
1.2. Риторична підготовка майбутніх фахівців як педагогічна проблема.....	20
1.3. Провідні наукові підходи до риторичної підготовки та риторичної компетентності майбутніх психологів.....	28
1.4. Специфічні принципи риторичної компетентності компете- нтності майбутніх психологів.....	35
Висновки до першого розділу.....	43
РОЗДІЛ 2. РИТОРИЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПСИ- ХОЛОГІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	44
2.1. Особливості риторичної підготовки психологів у ЗВО.....	44
2.2. Основні аспекти риторичної діяльності психологів	57
2.3. Сучасний стан риторичної підготовки студентів-психологів у ЗВО.....	63
Висновки до другого розділу.....	77
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ РИТОРИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ПСИХОЛОГІВ У ЗВО.....	78
3.1. Структура риторичної компетентності компетентності май- бутніх психологів.....	78
3.2. Модель формування риторичної компетентності майбутніх психологів.....	90
3.3. Педагогічні умови ефективної риторичної підготовки май- бутніх психологів у ЗВО.....	99
Висновки до третього розділу.....	114
РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ РИТОРИ- ЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У ЗВО.....	116
4.1. Методичні особливості формування риторичної компетент- ності в магістрів спеціальності «Психологія».....	117

4.2. Методика формування риторичної компетентності магістрів-психологів.....	121
4.3. Педагогічні технології формування риторичної компетентності магістрів-психологів.....	135
4.4. Результати впровадження авторських розробок у формування риторичної компетентності студентів-психологів.....	142
Висновки до четвертого розділу.....	155
Загальні висновки.....	157
ДОДАТКИ.....	160
Список використаних джерел.....	212

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Євроінтеграційні прагнення, які притаманні сучасному українському суспільству, зумовлюють модернізацію різних напрямів життєдіяльності та невпинне упровадження інноваційних, у тому числі інформаційно-комунікаційних, технологій в усі галузі. Проте технологічні новації не повинні повністю витіснити безпосередню міжособистісну комунікативну взаємодію, оскільки інформаційне суспільство висуває підвищені запити щодо мисленнєво-мовленнєвих і комунікативних якостей особистості, а заклади освіти покликані формувати комунікативну та риторичну компетентності фахівців.

Проблема формування та розвитку риторичних умінь і навичок студентів закладів вищої освіти (ЗВО) стає все актуальнішою для успішної професійної діяльності, адже для багатьох спеціальностей важливо не лише володіти інформацією чи вміти опрацювати її, а й доносити свої ідеї до інших. Зокрема, вкрай важливою є риторична компетентність для психологів, оскільки їхні посадові обов'язки передбачають уміння консультувати, роз'яснювати, вести бесіду, діалог та дискусію з різними категоріями людей, здатність переконувати і словесно вирішувати їхні складні життєві питання, а також готовність до публічних виступів для проведення психологічних тренінгів і науково-популярних презентацій, потреба в яких швидко зростає.

Теоретичні засади риторики як науки і закони риторичної діяльності обґрунтували С. Абрамович [1], Н. Бабич [12], В. Вандишев [49], Н. Голуб [86], О. Гончарова [90], З. Куньч [214], Л. Мацько [250], М. Микитюк [255], В. Молдован [262], В. Нишета [282], Г. Онуфрієнко [296], М. Пентилюк [316], Г. Сагач [369], О. Щербакова [451]. Концептуальні ідеї формування та розвитку риторичних умінь фахівців різних галузей у процесі професійної підготовки також активно розробляють дослідники, зокрема: Н. Загребельна [125], О. Залюбівська [130], М. Корчова [202], Л. Кузьміна [211], О. Кучерук [223], Л. Литовченко [234], Х. Макович [241], А. Певрушина [311], Є. Тягнирядно [417], Д. Ципіна [429], Т. Чернишова [437], Н. Янц [457]. Деякі аспекти риторичної підготовки майбутніх психологів розглянули І. Гаркуша [75], О. Романовський [363], окремі питання розвитку риторичних знань і умінь студентів-психологів окреслено в контексті формування мовленнєвої (О. Артемова [10], Г. Калмиков [151], Ю. Паскевська [310]) та комунікативної (В. Андрієвська [7],

І. Дружиніна [116], О. Корніяка [198]) компетентності. Однак вивчення психолого-педагогічної літератури свідчить, що, незважаючи на численні пошуки, поза увагою науковців залишилися важливі питання професійно спрямованого формування риторичної компетентності майбутніх психологів. У теорії та практиці риторичної підготовки у ЗВО вони розкриті лише частково та потребують подальшого опрацювання.

Водночас аналіз професійної діяльності психологів-практиків дає підстави стверджувати, що рівень їхньої професійно-риторичної підготовленості не відповідає вимогам часу та світовим тенденціям. Це зумовлено суперечностями між:

- вимогами суспільства щодо якості професійної підготовки психологів, потребами психологічної служби у фахівцях, які володіють риторичною компетентністю, що сприяє успішному вирішенню їхніх професійних завдань, і низьким рівнем професійно орієнтованих риторичних знань, умінь і навичок випускників-психологів;

- необхідністю реалізації риторичної підготовки майбутніх психологів згідно з новою парадигмою освіти та відсутністю методологічної основи, новітніх науково-педагогічних підходів, а також дієвих методичних розробок із навчання риторикознавчих дисциплін;

- потребою формування у студентів ЗВО здатності інтегровано використовувати риторичні засоби, притаманні професійним завданням і функціям психолога, та невизначеністю структури його риторичної компетентності;

- прагненнями студентів-психологів досягти належної риторичної компетентності відповідно до освітніх стандартів і недостатньо ефективною організацією, відсутністю узгодженості та цілеспрямованості, недосконалим навчально-методичним забезпеченням їхньої риторичної підготовки.

Вирішення цих суперечностей потребує виявлення методологічних засад, обґрунтування нових педагогічних підходів і методичних положень щодо формування риторичної компетентності майбутніх психологів у вищій школі. Актуальність і значущість проблеми, її недостатня теоретична та практична розробленість є підставою для висвітлення зазначених проблем у цій монографії.

Концептуальні напрями професійної підготовки майбутніх психологів у ЗВО викладені в Законах України «Про освіту» [340], «Про вищу освіту» (2014. 2017) [339], Концепції державної мовної політики (2010) [197], Національній доктрині розвитку освіти Укра-

їни у ХХІ столітті, Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки (2013) [272], Положенні про психологічну службу системи освіти України та ін.

Теоретичну основу дослідження становлять:

– методологічні засади філософії освіти (В. Андрущенко [422], В. Беліков [23], Г. Васянович [50], Б. Гершунський [80], І. Зязюн [140], М. Каган [149], В. Кремень [210], О. Новіков [288], Г. Щедровицький [313]);

– психолого-педагогічні основи професійної освіти (К. Абульханова-Славська [2], Г. Балл [14], І. Бех [25], Є. Бондаревська [38], Л. Виготський [58], Є. Ільїн [144], Е. Зеєр [136], І. Зимняя [137], С. Максименко [242], А. Маркова [245], А. Маслоу [478], В. Рибалка [353], К. Роджерс [481], С. Рубінштейн [365], Н. Талізїна [400]);

– загальні засади професійної педагогіки (Ю. Бабанський [11], С. Гончаренко [89], Р. Гуревич [105], М. Козяр [169], Л. Лук'янова [238], Н. Ничкало [274], Дж. Равен [345], С. Сисоєва [383]);

– питання вдосконалення освітнього процесу (Н. Бідюк [30], А. Вербицький [56], Н. Вовчата [62], Л. Дідух [110], Г. Дутка [468], Й. Гушулей [106], М. Коваль [165], М. Ковтонюк [166], А. Литвин [231], О. Повстин [326], Л. Руденко [367], П. Сікорський [384], В. Третько [415]);

– концептуальні ідеї риторичної підготовки майбутніх фахівців (С. Абрамович [1], О. Залюбівська [130], Н. Голуб [86], Л. Мацько [250], В. Молдован [262], В. Нищета [282], Г. Онуфрієнко [296], М. Пентилок [316], О. Романовський [363], Г. Сагач [369]) та ін.

Практичне значення одержаних результатів визначається тим, що висунуті теоретичні положення доведені до рівня науково-методичного забезпечення: розроблено й впроваджено у практику комплексну поетапну методику формування риторичної компетентності у студентів спеціальності 053 «Психологія», що поєднує елементи колективного, кооперативного, тренінгового та професійно ситуативного видів навчання на основі сучасних інтерактивних методів розвитку риторичних знань, умінь і навичок, особистісно орієнтованих, когнітивно орієнтованих, діяльнісно орієнтованих та інформаційно-комунікаційних технологій навчання; підготовлено та реалізовано навчально-методичний комплекс, який містить методичні рекомендації щодо змісту та методів поетапної риторичної підготовки майбутніх психологів у ЗВО (цілеспрямоване формування компонентів риторичної компетентності під час вивчення вибірко-

вих риторикознавчих дисциплін; налагодження міждисциплінарних зв'язків риторики з психологічними дисциплінами); апробовано модель і педагогічні умови формування та розвитку риторичної компетентності майбутніх психологів у ЗВО; доповнено та осучаснено зміст риторичної підготовки, систематизовано інтерактивні матеріали для колективного, кооперативного, тренінгового та професійно ситуативного навчання студентів; розроблено методику перевірки ефективності формування риторичної компетентності майбутніх психологів у ЗВО.

Матеріали дослідження можуть бути використані для професійно спрямованого навчання риторики, створення елективних курсів риторики у ЗВО, саморозвитку та професійного самовдосконалення (підвищення кваліфікації) практичних психологів. Його положення будуть корисні для укладання посібників, електронних освітніх ресурсів, розроблення інноваційних засобів і технологій риторичної підготовки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ПІДГОТОВЦІ ПСИХОЛОГІВ

1.1. Теоретичні засади риторичної освіти

На початку XXI ст. продовжується реформування української освіти відповідно до вимог гуманістичної парадигми, інтересів студентів, стандартів освіти країн Європейського Союзу. Вища школа в Україні намагається всебічно реагувати на запити суспільства, оскільки постає питання підготовки висококваліфікованих фахівців, здатних ефективно працювати і бути конкурентоспроможними у міжнародній спільноті. З огляду на це прийнято нові законодавчі норми [272; 339; 340].

Сучасний світ глобальний, технологічний і швидкозмінний. Він потребує від кожної успішної особистості інтелекту, креативності, що стають головним капіталом [133], здатності до співпраці, комунікації, взаєморозуміння тощо. З кожним днем вміння донести свої думки до інших стає необхідністю для всіх, хто хоче бути впевненим у собі, досягнути успіхів у роботі та побудувати кар'єру, хто не байдужий до якоїсь проблеми [5, с. 223]. Все більше дослідників наголошують на важливості зовсім іншого, відмінного від традиційних уявлень, типу знань – контекстуальних, творчих, а також глибшого розуміння гуманістичності, адже ми вступаємо в епоху, в якій доведеться набагато більше вчитися один в одного [5, с. 230-231]. Ці та інші аспекти зумовлюють відродження в сучасному інформаційному суспільстві дещо призабутої, на жаль, навчальної дисципліни – риторики, яка протягом багатьох років належала до провідних у закладах освіти різного рівня і профілю. Питання формування та розвитку риторичної компетентності нині стає все актуальнішим як для загальної середньої освіти, так і для професійної підготовки студентів у ЗВО та різних видів неформального навчання, оскільки важливою умовою професійної самореалізації фахівця, його належної конкурентоспроможності та здатності до творчості у професійній царині є вміння комунікувати – спілкуватися та взаємодіяти з різними людьми, налагоджувати контакти і розширювати продуктивні зв'язки тощо.

Розглянемо теоретичні засади риторичної освіти в порівняльно-історичному ракурсі.

Досліджуючи становлення риторики, науковці виділяють три етапи: античний, середньовічний і сучасний [86, с. 12]. Закони риторики розроблені ще у працях видатних представників філософської думки стародавнього світу (Давніх Греції та Риму), які дійшли до нашого часу, і ми можемо вивчати їх досі: Аристотеля [8], Квінтіліана [163], Платона [324], Цицерона [430] та ін.

Питання взаємозв'язку риторики й ідеології у суспільному, політичному та культурному житті порушують багато дослідників у світі [462; 464; 467; 477]. Історію риторики, зокрема риторичку Аристотеля, досліджують, аналізують та беруть за основу його вчення багато науковців [461; 473; 479], акцентуючи увагу на тому, що вчення Аристотеля все ще залишається важливим і основним джерелом сучасної теорії аргументації, адже в переконання закладається моральний елемент: не слід переконувати людей робити те, що суперечить їхнім принципам.

У середньовічні часи риторика була мистецтвом проповіді. Разом із діалектикою та граматикою вона становила базову частину навчального плану в середньовічній освіті. Видатний представник ораторського мистецтва ранньої християнської доби – Іоанн Златоуст. Деякі положення з риторики викладені в давньоруських пам'ятках «Ізборникі Святослава». Відомими ораторами були Іларіон, К. Туровський. Сприяли перетворенню української проповіді в літературний жанр та розвинули теорію мовного стилю видатні українські ритори Л. Баранович, І. Галятовський [73], В. Домбровський [113], Г. Кониський, Д. Туптало, Ф. Прокопович [341], С. Яворський та ін. Зокрема І. Галятовський у середині XVII ст. розробив перший навчальний курс риторики українською мовою [435]. У стінах Києво-Могилянської колегії набуло розвитку вчення про три стилі оратора – високий, середній і низький [217; 436].

В європейських країнах з розвинутими освітніми системами і США викладання риторики відновилося в кінці 50-х рр. XX ст. До відомих теоретиків сучасної риторики належать К. Берк, Г. Джонстоун, М. Маклуен, Х. Перельман та І. Річардс. Сучасний етап характеризується появою нових риторичних шкіл у світі (американської, японської, російської) та в Україні.

Проблеми комунікативної та риторичної підготовки фахівців, а також риторичної освіти, риторичної культури, риторичної майстерності, вивчають багато науковців. Теоретичні засади риторики як науки і закони ефективної риторичної діяльності фундаментально обґрунтували такі провідні вчені в цій галузі: С. Абрамович [1], Н. Бабиц [12],

В. Вандишев [49], О. Волков [64], Н. Голуб [86], О. Гончарова [90], Л. Грицаєнко [98], З. Куньч [214; 217], Х. Леммерман [228], Л. Мацько [250], О. Мацько [250], М. Микитюк [255], В. Молдован [262], Г. Сагач [370], О. Симакова [380], Г. Онуфрієнко [296], М. Пентилюк [316], Л. Прокопчук [342], О. Романовський [362], О. Щербакова [451], М. Чікарькова [356] та ін.

Питання значення риторики та її місця в сучасній науці й суспільстві загалом досліджували у своїх працях К. Гайдукевич [71], Л. Ткаченко [407]; О. Горошкіна [95], В. Лавренюк [225], О. Переломова [317], Н. Серєда [376]. Досліджуючи комунікативну компетентність, дотиково розглядають і риторичну компетентність як її складову низка вчених, зокрема Т. Дрозд [114], Т. Гура [103]. Роль риторичної компетентності для становлення лідерства відзначають все більше дослідників, зокрема на важливості ефективного публічного виступу для бізнес-лідерів акцентує увагу Н. Серєда [376], риторичних принципах комунікативного лідерства керівників освітніх закладів – О. Гузар [101], практичній риториці лідера – Т. Симоненко [382].

Цікавими є питання педагогічної риторики в українських ЗЗСО і ЗВО та риторичної підготовки майбутніх вчителів і викладачів, що нині переживають період розвитку й удосконалення. Науковці зазначають, що комунікацію викладачів та студентів можна покращити за допомогою застосування принципів риторики [486], адже риторика відіграє важливу роль у процесі навчання, оскільки вчить правильно аналізувати, критикувати тощо. О. Кучерук слушно зазначає, що педагогічна риторика має риторичну й професійно-педагогічну природу, визначає її як міжгалузеве поняття, що поєднує низку аспектів: теорію про механізми створення, виголошення та самоаналізу публічного виступу, ведення ефективного міжособистісного діалогу; мистецтво педагогічного впливу за допомогою слова; процес логічного, переконливого мовлення, побудованого на засадах логосу, етосу, пафосу [315, с. 23].

Риторичні аспекти підготовки сучасного вчителя відображені в дослідженнях Н. Вершининої [57], Н. Голуб [86], С. Горобець [94] О. Горошкіної [315], Н. Калюжки [152], А. Уварової [418], В. Загороднової [124], Л. Ткаченко [408]; проблематику шкільної риторичної освіти та розроблення методики навчання риторики у школі досліджують Н. Амелченкова [3], В. Нишета [282], Е. Палихата [305], С. Рахимова [350], Я. Тарасевич [401], І. Якобчук [455]; риторичну компетентність майбутніх викладачів у процесі

їхньої підготовки до професійної діяльності розглядає Л. Каніболоцька [154]; мовно-риторичну компетентність майбутнього вчителя – І. Дроздова [115], Я. Крапивний [207], Л. Мамчур [244], А. Уварова [418].

Низку наукових досліджень присвячено питанню формування риторичної культури фахівців, зокрема риторичну культуру викладачів у своїх працях розглядали Д. Будянський [46; 47], В. Герман [79], О. Гомонюк [87], О. Залюбівська [126], В. Тарасова [402], риторичну культуру майбутнього перекладача – О. Шупта [449].

Нині все більше науковців спрямовують свої дослідження на вивчення особливостей професійно орієнтованої риторики і риторичної підготовки. Концептуальні ідеї формування та розвитку риторичних умінь фахівців різних галузей у процесі професійної освіти активно розробляють і впроваджують у сучасній педагогічній науці, зокрема: формування риторичної компетентності майбутніх соціальних педагогів вивчають О. Остапченко [302], А. Певрушина [311], Н. Янц [457], Л. Литовченко [234]; правників – О. Вашук [53], Н. Загребельна [125], Р. Кацавець [161, 162], В. Молдован [262; 263], Є. Тягнирядно [417]; менеджерів – В. Нагаєв [269], О. Орлов [301], Д. Ципіна [429]; фахівців залізничної галузі – Л. Кузьміна [211]; майбутніх офіцерів – Т. Чернишова [437]; працівників ДСНС України – Х. Макович [241]; майбутніх офіцерів-прикордонників – О. Гевко [77]; фахівців соціономічної сфери – М. Корчова [201]; філологів – Н. Баран [15], О. Кучерук [315], О. Ранюк [348; 328]; перекладачів – В. Муратова [267]; корекційних педагогів – В. Тарасова [402]; студентів гуманітарних спеціальностей Я. Білоусова [32]; студентів технічних ЗВО – О. Хан [424; 423], Т. Габдурахимова [70].

Професійно орієнтована риторика покликана пристосувати теоретичне обґрунтування загальних правил, законів і принципів риторичної діяльності до специфічних умов риторичної підготовки фахівців [269], а також врахувати при цьому потреби і завдання професійної діяльності майбутнього фахівця певного профілю. Значимо, що переважна більшість дослідників нині наголошує на формуванні риторичної компетентності фахівців різних спеціальностей. Зокрема, риторична компетентність займає особливе місце у професійному становленні студентів-психологів, адже для успішної професійної діяльності їм необхідні розвинуті риторичні знання, вміння, навички та відповідні ціннісні орієнтації.

Оскільки монографія присвячена формуванню риторичної компетентності майбутніх психологів, важливим аспектом є вивчення теоретичних основ професійної підготовки студентів-психологів у вищій школі, які розкриті у працях Д. Богоявленської [33], В. Бондаря [344], О. Бондаренка [39], З. Ковальчук [248], С. Іванової [141; 141], С. Максименка [242], В. Панка [307; 308], Н. Пов'якель [325], Н. Пророк [343], Р. Сірко [385; 386], В. Семиченко [375], Л. Темнової [403], Н. Чепелевої [433], Н. Шевченко [446] та ін. Різноманітні проблеми професійного становлення майбутніх психологів досліджують М. Барчій [16], О. Боднарук [34], О. Затворнюк [135], Т. Канівець [157], І. Мартинюк [246], К. Міхно [261], І. Назаренко [270], С. Ренке [352], А. Самойлова [372], Л. Смалиус [392], Л. Терлецька [404], Ю. Чала [431], Ю. Шапошникова [441] та ін.

Проблему риторичної підготовки майбутніх психологів розглянуто в навчальних посібниках І. Гаркуші [75], О. Романовського [363], окремі питання розвитку риторичних умінь майбутніх психологів окреслюють науковці, які вивчали питання становлення комунікативної компетентності, зокрема: В. Андрієвська [7], І. Дружиніна [116], О. Корніяка [198]; у контексті формування мовленнєвої компетентності студентів-психологів – О. Артемова [10], Г. Калмиков [151], Ю. Паскевська [310]. Оскільки за твердженням науковців і практиків традиційна методика підготовки майбутніх фахівців у закладі вищої освіти, у тому числі психологів, недостатньо забезпечує вироблення потрібної риторичної компетентності, нині є потреба нового погляду на їхню риторичну підготовку в системі професійного навчання.

У площині тематики нашого дослідження вважаємо доцільним використати цінні методичні напрацювання зарубіжних та українських риторів-практиків. Серед зарубіжних розробок вважаємо доречним враховувати положення та підходи до розвитку риторичної компетентності та ораторської майстерності, викладені в працях таких фахівців-риторів: К. Андерсона [4; 5], С. Брауна [463], К. Бредемайера [43], Г. Вилсона, [59], К. Галло [471], Е. Кунке [476], М. Макдональда [477], К. Макклафлина [59], А. Піза, Б. Піз [323], Д. Роума [364], К. Сміта [485], П. Сопера [393], І. Томана [413], К. Феррацці [420], С. Фосс, К. Фосс [470], Р. Чалдіні [432], С. Шипунова [448], О. Ютковица [474]. Окремої уваги заслуговують енциклопедії з риторики, зокрема Т. Енос [469], Т. Слоуна [484]. Ці довідкові роботи поєднують теорію, історію та практику з акцентом на публічні виступи, розкривають основні терміни, поняття (оратор,

стиль та аудиторія), жанри, висвітлюють риторика як майстерність переконання у публічному мовленні та спілкуванні.

Серед вітчизняних розробок назвемо, передусім, книги з ораторської майстерності відомих риторів-практиків: Р. Гандапаса [74], О. Кушніра [224], М. Лівіна [235], М. Овчарова [291], О. Подоляк [329], І. Ризова [354], А. Степури [398], К. Холл [426]. Їхні практико спрямовані публікації розширюють погляди на риторика, її сприймання та трактування в сучасному світі, адаптацію до викликів і потреб суспільства, а також презентують інтерактивні методи формування ораторської майстерності, дають можливість запозичити і пристосовувати їх до вивчення риторика у ЗВО, адаптуючи ідеї, досвід і практичні підходи неформальної освіти.

Звернемося до визначень поняття «риторика» та «ритор/оратор». Оратор (від лат. *ōrātor* < *ōrāre* «говорити») – це «людина, яка несе певну інформацію, пропагує певні ідеї, думки, позиції, програми тощо, словесна діяльність якої пов'язана з публічним виступом, при цьому особистість оратора (прояви розуму, ерудиції, дар слова, обстоювання етичних принципів) значною мірою визначає реакцію аудиторії та впливовість виступу в цілому» [119, с. 777]. Риторичні словники подають такі тлумачення: «риторика (д.-грец. *ῥητορικὴ* – «ораторське мистецтво» від *ῥήτωρ* – «оратор») наука про красномовство, ораторське мистецтво» [389, с. 109]; «наука красномовства, яка виникла в Давній Греції, а в Україні викладалася разом з поетикою в братських школах» [88, с. 287]. В Енциклопедії освіти зазначено, що це «теорія красномовства, наука про красномовство, дослідження теорій основ ораторського мистецтва, курс навчання красномовству, а в традиційному розумінні – наука, що вивчає засоби побудови мовлення з метою переконання слухачів в істинності певного положення, тези чи позиції, вчить правильно будувати міркування, аргументовано обстоювати власну точку зору» [119, с. 777].

Сучасні дослідники трактують риторика як «теорію та майстерність ефективного (доцільного, впливового, гармонійного) мовлення» [376, с. 5]. На думку Г. Сагач, сучасна «риторика – це наука і мистецтво публічної переконливої комунікації, що становить фундамент професіоналізму вчителя, політика, юриста, дипломата, журналіста, менеджера та багатьох інших кадрів нової України: людей, які діють словом, – (лат. *homo verbo agens*)» [370, с. 16].

Проаналізувавши основну науково-педагогічну література, ми зауважили різні погляди на визначення понять *риторика*, *оратор*

ське мистецтво, ораторська майстерність, красномовство. Одні вчені ототожнюють ці поняття, а інші виокремлюють певні смислові відтінки цих понять. Ми поділяємо погляди вчених, які вважають, що риторика є наукою, а не лише мистецтвом [282, с. 254-255]. Також погоджуємося із думкою дослідників, що риторику як науку й ораторське мистецтво не варто протиставляти одне одному, а найвищий результат можна отримати лише за умови їх цілісного трактування [152, с. 7].

Звернемо увагу також на невиправдане ототожнення понять *ораторське мистецтво* й *ораторська майстерність*, яке трапляється у науково-методичній літературі. У Словнику української мови [390] та Словнику мистецьких термінів [394] подано таке визначення поняття «*мистецтво* – це творче відображення дійсності в художніх образах, творча художня діяльність; мистецтво живих сценічних образів»; а також «досконале вміння в якійсь справі, галузі; майстерність»; «*майстерність* визначається як умілість, вправність, висока якість виконаної роботи, досконалість» [390; 394].

Вважаємо, що поняття *мистецтво* та *майстерність* у контексті риторики мають значні смислові розбіжності. *Ораторську майстерність* пов'язуємо з високим рівнем риторичної компетентності, яку може набути, розвинути й удосконалити кожен студент. Важливо оволодіти здатністю результативно виступати перед аудиторією, а цю майстерність, подібно до ремесла, може осилити практично кожен за наявності здібностей, бажання, часу та цілеспрямованості. Для опанування *ораторського мистецтва* необхідні непересічні здібності, талант, покликання, тому уподібнювати ці поняття вважаємо недоречним.

Оскільки наше дослідження спрямоване на формування риторичної компетентності, розглянемо трактування цього терміна в науково-педагогічній літературі (табл. 1.1). Зазначимо, що компетентності лежать в основі кваліфікації випускника, їх не слід плутати з компетенцією як наданими особі повноваженнями [273, с. 28-29]. Зміст поняття риторичної компетентності впливає із завдань риторики як науки.

Серед науковців є різні погляди на риторичну компетентність у системі особистісної комунікації. Оскільки формування риторичної компетентності часто розглядають у контексті розвитку *мовної* чи *комунікативної компетентності*, важливо розглянути ці поняття, проаналізувавши різні визначення.

Таблиця 1.1 – Поняття «риторична компетентність» у науково-педагогічній літературі

Визначення	Автор
найвищий рівень комунікативної компетентності, який забезпечує риторичну діяльність людини як здатність свідомо створювати, виголошувати й рефлексувати авторсько-адресний текст відповідно до мети та ситуації публічного мовлення	Л. Горобець [92, с. 215]
усвідомлене і мотивоване використання риторичних засобів; історично сформована категорія свідомості, об'єктивована в мовних навичках і мовленнєвій поведінці особистості, яка має не лише етичні, емотивні та комунікативні навички, а й знання риторичних можливостей мови, вміння в певних ситуаціях вдатися до риторичних засобів, властивих системі літературної мови, традиції красномовства, сучасного риторичного ідеалу	І. Іванчук [143, с. 3, 54]
складова комунікативної та професійно-педагогічної компетентностей; інтегративна якість, що виражається через здатність особистості усвідомлено, риторично правильно використовувати мовні ресурси з метою продукування авторсько-адресного тексту, створюючи психологічний комфорт в умовах конкретної комунікації	О. Кучерук [201, с. 199; 220, с. 53]
наявність у людини риторичних знань, поєднана зі здатністю практично реалізувати ці знання, діяти на їх основі	Х. Макович [241, с. 578]
здатність суб'єкта успішно реалізувати риторичну діяльність у професійній царині, що ґрунтується на системних знаннях із риторики, розвиткові та вдосконаленні риторичних умінь і навичок, а також сукупності особистісних якостей, які охоплюють розуміння, мотивацію та рефлексію	В. Нагасв [269]
найвищий рівень комунікативної компетентності; інтегративна особистісна якість, яка обіймає володіння риторичними знаннями, вміннями і навичками, якість особистості, риторичним потенціалом, що в сукупності визначають здатність і готовність до ефективного й оптимального спілкування, реалізовані та закріплені в досвіді комунікативної й риторичної діяльності	В. Нишета [281, с. 59]
сукупність взаємопов'язаних знань, умінь, навичок і якостей особистості, що визначають здатність до ефективного спілкування, співвідноситься з особистісним ціннісним ставленням до кооперативного спілкування та досвідом спілкування, спрямованого на виконання особистісно та соціально-значущої продуктивної діяльності	О. Сімакова [379]
поєднання теоретичної та практичної здатності й готовності фахівця до продукування текстів різного типу відповідно до мети і ситуації публічного мовлення, умілого використання риторичних засобів із метою впливу на людей у процесі мовної комунікації, риторичного й особистісного розвитку та самовдосконалення	Н. Янц [457, с. 179]
комунікативна компетентність (здатність особистості застосовувати у конкретному спілкуванні знання мови, способи взаємодії з іншими людьми, сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне спілкування) у поєднанні з оптимальним мисленням, риторичною культурою та ціннісними орієнтаціями особистості	І. Якобчук [455]

О. Корчова слушно зауважує, що проблема співвіднесення поняття риторичної компетентності з комунікативною зводиться до

кількох тверджень, а саме: 1) ототожнення цих понять; 2) визначення риторичної компетентності як невід'ємної частини комунікативної компетентності; 3) окреслення риторичної компетентності як найвищого рівня комунікативної [201, с. 199].

Ф. Бацевич подає такі визначення: мовна компетенція – володіння засобами мови, тобто категоріями всіх її рівнів, стилістичними засобами, законами їх використання; комунікативна компетенція – навички використання мови в конкретному контексті комунікативної ситуації, уміння зорієнтуватися у розмові зі співбесідником, ефективно впливати на нього [19, с. 122–124]. За Л. Мамчур, мовна компетентність – це знання мовних норм на фонологічному, семантичному (лексичному і граматичному) та структурно-синтаксичному рівнях; комунікативна компетентність залежить від багатьох чинників: комунікативних інтенцій (запам'ятовування сказаного та постійна кореляція спілкування); дотримання комунікативної мети; вивчення особистості комуніканта та надання зворотного зв'язку із врахуванням його психологічних особливостей (темпераменту, звичаїв, уподобань) та соціального статусу; підтримання самого процесу спілкування та його контроль; умінь і навичок завершення комунікації тощо. Комунікативну компетентність автор визначає як сукупність знань про спілкування в різноманітних ситуаціях із різними комунікантами, знання та контроль вербальної та невербальної взаємодії, уміння і навички їх застосування в комунікації в ролі адресанта й адресата [244]. Комунікативна компетентність, на думку окремих лінгвістів [244], охоплює мовну, дискурсивну*, соціолінгвістичну, іллокутивну**, стратегічну, соціокультурну компетентності.

Вивчаючи це питання, науковці роблять висновок про тісний взаємозв'язок комунікативної та риторичної компетентностей і зазначають, що риторична компетентність – це комунікативна компетентність в поєднанні з креативним мисленням, риторичною культурою та ціннісними орієнтаціями особистості [455]. У риторичній компетентності важливий етичний складник, який визначають як вибір способів впливу одного суб'єкта на діяльність іншого, що дозволяє відмежовувати риторичну компетентність від технологій

---

* дискурс – (від фр. *discours* – промова, розмова на тему чогось) – єдність комунікації та ситуації, в якій вона відбувається;

** іллокуція (*il* – префікс, що має посилювальне значення, та англ. *locution* – мовний зворот) – втілення у висловлюванні певної комунікативної інтенції (мети), що надає йому конкретної спрямованості.

маніпулятивного впливу [381], а це важливо для майбутніх психологів.

Також науковці використовують термін *риторикознавча компетентність* як цілісне, інтегративне поняття, що охоплює викладання риторикознавчих дисциплін (риторики загальної та професійно орієнтованої) у вищій школі України та має обіймати такі завдання: світоглядне, культурознавче, комунікативне, мисленнєво-мовленнєве, власне риторичне, педагогічне та фахове [450, с. 269-270].

Проаналізувавши погляди низки науковців (табл. 1.1), вважаємо, що ототожнювати комунікативну й риторичну компетентності недоцільно. Погоджуємося, що риторична компетентність є вищою за комунікативну, оскільки її змістом є сукупний досвід комунікативної та риторичної діяльності; вона має метапредметний і навіть надпредметний статус [282, с. 250-251]. Це інтегративна особистісна якість.

Погоджуючись із поглядами науковців [220; 278], розглядаємо *риторичну компетентність* як найвищий рівень комунікативної, органічну складову соціального досвіду особистості, беремо до уваги її міжпредметний характер [282, с. 260] і професійну спрямованість у площині реалізації риторичної та комунікативної підготовки фахівців типу «людина – людина» у процесі професійної освіти.

Риторична компетентність, на думку науковців, яку ми підтримуємо, – це базовий компонент професійної компетентності [416]. У часи інтенсивної інформатизації суспільства, важливою складовою формування інтелектуальної, мислячої, творчої особистості, успішної та повністю реалізованої у своїй професійній діяльності є вміння комунікувати в різноманітних ситуаціях спілкування і в різних форматах (від діалогу до масової та міжкультурної комунікації) [295], тобто володіти риторичною компетентністю як найвищим рівнем комунікації. Однією з провідних умов становлення та розвитку самодостатньої особистості в сучасному світі є її професійна реалізація. Адже сьогодні суспільством затребувана особистість, яка не лише накопичує інформацію, а й виробила цілісну систему якостей, таких як культуру мовлення, мислення, культуру поведінки та спілкування, вміє чітко, логічно та правильно висловлювати свої думки, – тобто «риторична особистість».

Особистість із різноманітними її проявами досліджують лінгвісти, психологи, педагоги. У психології виділяють такі ознаки особистості: наявність фізичної, духовної й соціальної інстанцій; самопізнання і потяг до усвідомлення свого «Я»; активність і діяльнісне

ставлення до світу; сформований характер, самодостатність; усвідомлення себе творцем власного життя, індивідуального світу, сфери цінностей та ідеалів; наявність емоційної, вольової, моральної та ін. сторін [86, с. 17]. Як слушно зазначає А. Нікітіна, у гуманітарному напрямі науки виникли такі поняття, як *мовна особистість*, *мовленнєва особистість*, *комунікативна особистість*, *дискурсна особистість*, *риторична особистість* тощо, у змісті яких основне слово *особистість*, а прикметники вказують на наявність в особистості сукупності здібностей і характеристик людини, пов'язаних певними діями. На думку автора, риторична особистість містить у своїй основі ознаки мовної, мовленнєвої і комунікативної особистості [286, с. 124-125]. Визначення в науково-педагогічній літературі поняття «риторична особистість» та її особливості наведено в табл. 1.2.

Таблиця 1.2 – Поняття «риторична особистість» у науково-педагогічній літературі

Визначення	Автор
елітарна риторична особистість педагога – це особистість, яка, володіючи ефективним мисленням, якісним мовленням, демонструє високий культурно-комунікативний рівень, успішно реалізує закони риторики в будь-яких ситуаціях спілкування	В. Герман [79, с. 68]
риторична особистість – це наступний ступінь реалізації мовленнєвої (комунікативної) особистості; це особистість, яка не лише демонструє високий культурно-комунікативний рівень соціалізації, а й суттєво впливає на інших	Н. Голуб [86]
риторична особистість – це комунікативно вправна, переконлива у своїх мовленнєвих вчинках і цікава для аудиторії	А. Нікітіна [286, с. 130]
риторична особистість – мовна особистість, носій мови, здатна ефективно володіти стратегіями й тактиками впливового, переконливого мовлення за законами риторики	О. Кучерук [223]
риторична особистість володіє живим, усним, переконуючим словом як засобом багатоманітного й різноманітного впливу на слухачів, співрозмовників; риторична особистість володіє комунікативною компетентністю, готовністю отримувати необхідну інформацію, переконувати в правоті своїх думок, впливати на прийняття рішень, відстоювати позиції на основі толерантного ставлення до цінностей та інтересів інших людей	Г. Сагач [369]

Важливо розуміти, що нині бути риторичною особистістю, тобто сформувати риторичну компетентність, для фахівців багатьох спеціальностей – вимога часу [281, с. 69]. Сформованість риторичної компетентності помітно підвищує професійну перспективу і конкурентоспроможність фахівця, оскільки знання з риторики як лінгвокультурологічної науки про ефективну усну переконливу

комунікацію, безперечно, становить фундамент освіченості та професіоналізму [295].

Формування риторичної особистості з урахуванням особливостей її подальшої професійної діяльності відбувається під час вивчення різноманітних риторичних курсів у ЗВО. Їх упровадження до навчальних планів з усіх спеціальностей детерміноване вимогами часу, потребами модернізації навчальної діяльності у ЗВО, а набуті студентами знання сприятимуть ефективній реалізації їхніх професійних діяльності (зокрема комунікативній, управлінській тощо) [195, с. 198], а відтак, «результуватимуть надалі комунікативно-риторичною культурою наукової та професійної еліти і суспільства в цілому» [295].

Загалом, функція риторичних знань і вмінь є частиною загального комунікативного коду/субкоду, що відповідає за побудову комунікативних стратегій і ситуацій з естетичною домінантою [295]. У сучасному професійному світі дотримання основних правил ділового спілкування та знання психології міжособистісних стосунків є запорукою добрих стосунків у колективі, тому кожній людині варто враховувати такі чинники, як зовнішній вигляд, тактика та етика ділового спілкування, певні моральні цінності, які формують поняття іміджу (образу, престижу, репутації) – враження, яке особистість справляє на інших [195, с. 199]. Особистість, яка володіє риторичною компетентністю, здатна створити позитивну атмосферу в колективі, яка сприяє продуктивній співпраці, адже успіх колективу значною мірою залежить від мікроклімату в ньому. Тому, безперечно, необхідно формувати риторичну компетентність у фахівців типу «людина – людина», які застосовуватимуть відповідні навички у виконанні посадових обов'язків, зокрема, це значною мірою стосується майбутніх психологів [195, с. 199].

1.2. Риторична підготовка майбутніх фахівців як педагогічна проблема

У XXI ст. постає нагальна потреба розширеного та комплексного погляду на формування риторичної підготовки майбутніх фахівців. Теоретичні засади і закони риторичної освіти потребують реального втілення у ЗВО України, а професійно орієнтована риторика, зокрема юридична, дипломатична, військова, торговельна тощо, має стати предметом широких наукових досліджень. Потреба забезпечення риторичної підготовленості (обізнаності) майбутніх фахівців різного профілю зумовлює відновлення ставлення до рито-

рики як найвищого рівня комунікації та поступове й невпинне упровадження курсу риторики в освітні програми підготовки фахівців різних спеціальностей.

Риторична підготовка розвиває низку особистісно-ділових якостей, зокрема культуру мислення та мовлення, культуру поведінки, тобто те, що потрібно сучасній людині для досягнення успіху як у професійному плані, так і в особистому житті [457, с. 178]. Тому приєднуємось до твердження, що майстерність ефективної та виразної усної комунікації, безперечно, становить стрижень професіоналізму фахівців нової генерації [243, с. 183].

Безперечно, для реалізації риторичної підготовки у ЗВО необхідно передусім визначити її зміст, який суттєво залежить від особливостей майбутньої професійної діяльності студентів. Риторичні вміння є основою професії не лише педагогів, управлінців чи юристів, а важливі також для фахівців різних спеціальностей, навіть технічних. Пояснюється це тим, що в сучасному розумінні риторика – це не лише наука про мистецтво красномовства, а, передусім, мистецтво ефективної та переконливої комунікації, впливу на аудиторію чи конкретну особистість. А вміння викладати свою думку та переконувати інших потрібно багатьом, зокрема усім керівникам.

Інформатизація як глобальна суспільно-економічна тенденція суттєво змінює механізми комунікування, сприяючи доступності інформації. Основне завдання нині – не лише критично сприймати, опрацьовувати інформацію, а й вміння ділитися своїми поглядами та ідеями. Звернемо увагу на те, що процес інформатизації, який означає запровадження та використання інформаційно-комунікаційних технологій, торкається також соціального, духовного та культурного життя [230, с. 28]. Поняття «комунікація» нині використовують не лише як спілкування, яке має суб'єкт-суб'єктну взаємодію, а для визначення загального зв'язку будь-яких об'єктів матеріального та духовного світів [367, с. 45]. Проте в інформаційному суспільстві важливо не лише вміння опрацьовувати інформацію, яка стає все більш доступною, а й навчитись впливати і переконувати за допомогою різних видів комунікації. Саме ці функції комунікації є найважливішими і найбільш затребуваними в сучасному житті та безпосередньо пов'язаними з риторичною підготовленістю. Адже риторику ми розуміємо не лише як красномовство, а як майстерність переконання та впливу задля досягнення бажаних результатів. У повсякденному житті риторика вчить слухати й чути співрозмовника, використовувати у спілкуванні доречні репліки, коректно всту-

пати в розмову, доповнюючи і розвиваючи тему бесіди або аргументовано заперечуючи по суті предмету обговорення [437, с. 222].

Сучасні дослідження Стенфордської школи бізнесу щодо діяльності студентів після закінчення навчання показують, що спільною рисою, яка відрізняє успішних у професійній діяльності випускників, є красномовство [420]. Тому важливим аспектом вищої освіти є формування риторичних умінь, розвиток навичок публічного виступу задля ефективної професійної діяльності та особистісного зростання.

Окреслимо основні моменти генези і розвитку риторики як науки красномовства та майстерності переконання. Риторика, як й інші науки, має свою історію, злети, періоди певного занепаду та відродження. Давня Греція і Рим в епоху розквіту стали світовою скарбницею ораторської майстерності [255, с. 6]. На думку дослідників, зароджене в прадавні часи ораторське мистецтво та й загалом риторика як наука нині переживають відродження, оскільки є основою становлення демократії, навички публічного виступу нині затребувані й надалі цінуватимуться ще більше [5], а вислови відомих людей цитують і досі (додаток А).

Ще з давніх часів існує дві традиції визначення риторики: переконувати словом, яка бере початок від давньогрецького філософа Аристотеля, та говорити витончено, започаткована давньоримським ритором Квінтіліаном, що зумовлено різними світоглядними позиціями. Це й зумовлює безперервні пошуки вчених навколо питань: риторика – наука чи мистецтво; зміст риторики як науки; особливості риторики як науки, є самостійною наукою чи галуззю іншої; теоретична чи практична ця наука; зміст риторики як навчальної дисципліни тощо [86, с. 12]. Риторика також є способом формування та самовираження ідентичності як комплексу ідей, за допомогою яких суб'єкт виявляє та позиціонує себе в суспільстві [9].

Вивчення риторики бере початок від античних часів і процес удосконалення її змісту не зупиняється й досі. Ще Аристотель визначив основні чинники, які має враховувати кожен оратор у своїй промові, – *логос*, *патос* і *етос*. Ораторська майстерність у всі часи реалізувалася через цей «риторичний трикутник», який актуальний і нині: *логос* окреслює слово й думку, адже точність слова й логічність думки є основою ефективного спілкування; *патос* додає комунікації емоційності й естетичності; *етос* визначає морально-етичний компонент, без якого промовець не зможе переконувати і

впливати. Про ці чинники не можна забувати під час формування риторичної компетентності особистості.

Зазначимо, що в історичному ракурсі риторика є одним із найдавніших навчальних предметів, з різних причин незаслужено «витіснених», усунутих із освітніх програм. Актуальність тенденції до поступового, але невпинного повернення предмету «Риторика» в сучасну модель освіти спонукало науковців назвати цей процес риторизацією [191, с. 121]. Зокрема, В. Ницета зазначає, що це явище «акумуляє всю сукупність прикладних аспектів упровадження риторичних знань в освітній процес». На думку автора, риторизація означає цілеспрямоване введення риторики й риторичної підготовки в різні ланки сучасної школи; відображається поняттями осмислення, переосмислення, активізації, перетворення, опанування способів риторичної діяльності; «передбачає реалізацію риторичних смислів (риторичні знання, риторична діяльність, категорії, канони риторики – етос, пафос, логос, риторична ситуація, діалогізація, мовно-риторичні жанри тощо)» [279, с. 210].

Основу риторики як навчальної дисципліни становлять чотири складові, вивчення яких вирішує низку освітніх завдань для студентів багатьох спеціальностей [191, с. 121]: історія риторики, що охоплює виникнення та розвиток риторичного мистецтва в стародавньому світі та в Україні; теорія риторики – риторичні закони, поняття, жанри і види, стратегії та тактики; практична риторика – застосування набутих знань і розвиток риторичних умінь і навичок; техніка риторики – формує «зовнішню» та «внутрішню» техніку її ефективного використання [217, с. 16]. Безперечно, погоджуємося, що лише комплексний підхід, який поєднує ці чотири основні частини риторики – історію, теорію, практику, техніку, – є передумовою успішного опанування риторики, підготовки майбутніх фахівців до ораторської діяльності [213, с. 147].

Риторика є комплексною наукою та пов'язана з низкою гуманітарних дисциплін – логікою, філософією, психологією, педагогічною майстерністю тощо. Немає сумніву, що риторика та психологія перетинаються та взаємодіють у багатьох площинах: психологія вивчає почуттєво-емоційну сферу життєдіяльності людини; риторика ж виявляє інтерес до цієї чуттєво-емоційної сфери, а від уміння володіти і керувати нею суттєво залежить ефективність мисленнєво-мовленнєвої діяльності фахівця щодо переконання інших [217, с. 19]. Психологічна підготовка є надзвичайно важливою для оратора, оскільки знання психології дають змогу не лише проаналізувати

власні дії, а й знайти контакт з аудиторією, вплинути на почуття та думки слухачів [130, с. 130].

Питання зв'язку риторики і психології вивчають багато дослідників. Лінгвістика часто спирається на дані психологічних досліджень, риторика використовує ці дослідження на практиці, у свою чергу проблеми мовлення широко досліджуються в психології [75, с. 34-35]. Проте найчастіше вивчають психологічні аспекти формування риторичної компетентності. Погоджуємося з думкою дослідників, що молодий психолог, який здобув професійну освіту, має навчитись говорити переконливо. Переконливості мовлення вчить риторика, яка спирається на психологію, оскільки обидві дисципліни взаємодоповнюють одна одну. Сучасна психологія завжди повинна враховувати риторичні аспекти, які сприяють формуванню певних моральних правил для спілкування та мають психологічний вплив на адресата [28, с. 30-31]. Отже, без сумніву, кожний професійний психолог має добре володіти мистецтвом слова, а кваліфікований оратор за допомогою психологічних прийомів, інструментів і методів – впливати на слухачів і доносити інформацію до аудиторії [191, с. 121].

Одним із завдань риторики є розвиток мисленнєво-мовленнєвої діяльності. Взавши за основу твердження античних мислителів про те, що навчитися говорити можна лише навчившись мислити, Н. Голуб вважає, що «процес породження мовлення варто розглядати у вигляді алгоритму: мотив – думка – внутрішнє мовлення – слово» [86, с. 16]. Сучасне суспільство потребує креативного мислення, яке полягає у продукуванні нових ідей, а також формуванні естетичного смаку та відчутті гармонії [86, с. 16]. До останнього часу в українській освіті ораторській майстерності, на жаль, не приділяли належної уваги. Молодь навчалась як діяти в час швидкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, а не мистецтва спілкування. У кращому випадку деякі університети пропонували лише курс теоретичної риторики. Натомість в американській освітній практиці активно проводиться риторична підготовка особистості в межах шкільної програми, де учні опановують знання й уміння правильно спілкуватися з батьками, дорослими тощо [355].

Як зазначають провідні науковці, суспільство нині переживає черговий неориторичний «бум», у США, Японії та країнах Європи йдеться про третє «відродження» риторики, про навчання ораторської майстерності в добу комп'ютерних технологій [452]. Школи бізнесу провідних західних країн значну увагу приділяють форму-

ванню комунікативної, зокрема й риторичної компетентності, оскільки діяльність людини в умовах вільного ринку змушує майже кожного бути творцем власних думок, ідей, котрі необхідно перекожливо та логічно доносити до оточення. Сучасна молодь виявляє все більше зацікавлення професіями типу «людина – людина», які вимагають досконалого володіння навичками спілкування та публічного переконувального мовлення [15]. Чільне місце серед цих професій займає спеціальність практичного психолога.

Нині в багатьох країнах світу діють риторичні організації, зокрема Національна асоціація з вивчення комунікації (США), Центр вивчення риторики в суспільстві (США), Центр досліджень у галузі риторики, філософії та історії ідей (Франція), Риторичне товариство Греції (Афіни), Риторичне товариство Європи (Данія), Інститут європейської риторики (Німеччина), а також інші дослідницькі, навчальні та культурно-освітні інституції (асоціації, організації, установи, товариства, наукові центри, групи) [451, с. 221-248], які досліджують питання риторики і популяризують її.

Аналізуючи риторичну освіту в Україні, зазначимо, що ця тенденція також простежується. Описуючи розвиток риторичної освіти у вищій школі України, О. Щербакова зазначає, що за останнє десятиліття значно зріс науково-педагогічний інтерес до вивчення риторикознавчих дисциплін і розширилася їхня тематика, оскільки збільшується як кількість навчальних курсів, які становлять основу вивчення риторики в системі вищої освіти України, так і кількість українських науковців-риторів. До найбільш поширених риторикознавчих дисциплін у вищій школі належать: практична риторика ораторського мистецтва, основи красномовства, мистецтво слова, мистецтво презентації, мовленнєва комунікація, етика ділового спілкування, педагогічна риторика, стилістика української літературної мови, еристика (мистецтво полеміки), гомілетика (духовне красномовство), культура слова, культура і техніка усного фахового мовлення [451, с. 224]. Сюди ж можна віднести педагогічну майстерність, значна частина якої спрямована на міжособистісну комунікацію.

Таке зацікавлення риторикою сприяє створенню монографій, укладанню нових навчальних підручників і посібників з курсу риторики для закладів загальної та вищої освіти, з'являються цікаві публікації, авторські проєкти, курси і школи навчання ораторської майстерності. Досліджуючи тенденції розвитку риторики, стверджуємо, що зацікавлення щодо опанування ораторської майстерності нині значно зросло в системі як формальної, так і неформальної

освіти. Популярність неформальних шкіл (курсів) ораторської майстерності зумовлена новітніми підходами до навчання, орієнтованими на розвиток саме практичних умінь і навичок за допомогою інноваційних форм, методів і технологій навчання.

Цікаві аспекти риторикознавчої компоненти в новітніх дослідженнях вищої освіти і вплив євроінтеграційного чинника на вивчення риторики висвітлює О. Щербакова, зазначаючи, що на початку XXI ст. це надзвичайно важлива дисципліна в системі вищої гуманітарної освіти України, оскільки супроводжує студентів усіх спеціальностей і форм навчання упродовж усього життя (часто людина не усвідомлює це) [453].

Українські вчені справедливо звертають увагу на негативні тенденції прояву глобалізаційних процесів стосовно плекання духовності та морального виховання особистості, що є «пріоритетною метою всієї освітньої системи» [25], оскільки молоде покоління «перебуває» в Інтернеті, у віртуальному світі й надає перевагу віртуальному спілкуванню замість безпосереднього, «живого» [97, с. 89]. З огляду на це дослідники упроваджують такі поняття: *риторика інтерактивного спілкування* – мистецтво спілкування та обміну повідомленнями в режимі реального часу шляхом передавання голосу, відеозображення чи тексту через мережу Інтернет; *риторика Інтернету* – засоби спілкування у мережі (сайти, електронна пошта, чати, форуми, онлайн-діалоги, конференції, блоги, подкасти тощо) [389; с. 109-110].

Досліджуючи риторику й ефективність комунікації, науковці звертають увагу на проблему девіацій у комунікативному процесі – збій у спілкуванні, що супроводжується недосягненням мети спілкування [317, с. 22-24]. Аналізуючи причини їх виникнення, необхідно враховувати можливості риторичних засобів і прийомів усунення перешкод на шляху досягнення комунікативної мети в різних прагматичних ситуаціях, оскільки ефективність комунікативної взаємодії залежить від дотримання мовленнєвих правил, застосування риторичного закону моделювання аудиторії, дотримання етикетних норм спілкування, правильної організації та дотримання структури промови тощо [317, с. 22-24].

Риторика кожної епохи має відмінні риси, а, на думку сучасних мовознавців, характерною рисою сучасної риторики є «мовна гра», яка ототожнюється зі стилем «гранж» (англ. *grunge fashion*) – одягати-ся якомога гірше, в мові – використання певних мовних засобів. На думку мовознавців, мовна гра моделюється за принципом на-

вмисного відхилення від мовної норми. Проте залучати людину до мовної гри можна лише тоді, коли вона володіє мовною нормою, нормативними способами комунікації. Мовна гра – це усвідомлене порушення стереотипів, її вважають способом увиразнення мовлення, моделювання його свіжості та новизни. В Україні змішування російської та української мови призводить до виникнення своєрідної «мовної гри», яка має гостро негативний вплив на культуру мовлення [203, с. 81-83].

Разом із тим інформатизація сприяє розробленню різноманітних сайтів і програм навчання публічних виступів як для дітей, так і для дорослих. Зокрема в американській освіті, є шкільна програма з основ публічного виступу Ted-Ed Clubs [488], сайт для завантаження власних промов OpenTED [487]. В Україні також потрібно сприяти розвитку шкільної та університетської риторичної освіти відповідно до технологічних новацій, створення інформаційних платформ для розвитку риторичної компетентності, які будуть цікавими молоді та розвиватимуть систему освіти.

У сучасних умовах функціонування вищої освіти зростає значення викладання риторики з метою виховання моральних і естетичних особистісних складових людини, тобто особистості мовної та культурної [437, с. 223]. В освітній процес загальної середньої освіти відповідно до запитів і потреб суспільства поступово вводиться курс практичної риторики, проте нині шкільна риторика ще не має статусу обов'язкового навчального предмету, а риторизаційні процеси не набули належної методологічної підтримки [280, с. 80]. Набуває розвитку етнриторика як галузь загальної риторики, що досліджує національно-культурні особливості комунікативної та мовленнєвої поведінки [295].

Нині науковці та практики висувають низку важливих організаційно-педагогічних завдань, актуальних для вдосконалення риторичної освіти в українських ЗВО, зокрема:

- створення національної школи риторики;
- упровадження риторики як обов'язкової навчальної дисципліни у закладах вищої освіти для студентів різних спеціальностей: юриспруденція, психологія, міжнародні зв'язки тощо;
- удосконалення змісту риторики як навчальної дисципліни шляхом використання сучасних теоретичних і практичних напрацювань з ораторської майстерності, використання інноваційних технологій;

– упровадження спеціально розробленого курсу (спецкурсу) з розвитку ораторської майстерності для викладачів ЗВО;

– залучення викладачів і науковців до вивчення та вирішення риторико-педагогічних проблем, збільшення і підвищення якості наукових і навчально-методичних праць риторичного спрямування;

– створення у ЗВО кафедр риторики;

– поглиблення співпраці із зарубіжними дослідниками (участь у міжнародних конференціях, форумах, семінарах, публікації у зарубіжних виданнях, вивчення і використання міжнародного досвіду);

– запровадження сучасних форм і методів удосконалення риторичної майстерності (відкриті лекції, публічні виступи, майстер-класи, дебати, тренінги тощо);

– розроблення та впровадження спеціалізованих мультимедійних технологій: відеокурси, Інтернет-ресурси, форуми, соціальні мережі, хмарні технології тощо;

– залучення студентів і викладачів до позанавчальної риторичної діяльності (конкурси ораторів, читців, публічні дебати тощо), а також до різноманітних видів інформальної (неінституціоналізованої) освіти [47, с. 39-40].

Таким чином, беручи до уваги стрімкий розвиток сучасного світу, зміни в системі комунікації, все більше значення розвитку вмінь і навичок комунікування, та на основі вивченої та проаналізованої науково-методичної літератури риторичну компетентність нині доцільно розглядати як невід’ємний аспект професійної підготовки фахівців різного профілю, що розвиває в них систему соціально та професійно важливих якостей, зокрема культуру мовлення, мислення, спілкування та поведінки, що сприяє успішності та конкурентоспроможності у фаховій діяльності [195, с. 199].

Визначення ролі риторичної підготовки в структурі професійної освіти фахівців у ЗВО зумовило необхідність обґрунтування комплексу методологічних підходів і специфічних принципів формування риторичної компетентності, застосування яких забезпечить можливість розроблення й упровадження системи підвищення якості професійної підготовки майбутніх психологів у ЗВО відповідно до викликів суспільства і подальшої професійної діяльності.

1.3. Провідні наукові підходи до риторичної підготовки

Сучасна система вищої освіти України передбачає оновлення змісту, методів, підходів і принципів навчання, в результаті якого висококваліфікований фахівець повинен оволодіти знаннями, умін-

нями і навичками, необхідними для майбутньої професійної діяльності. Модернізація системи вищої освіти України потребує ґрунтовних наукових досліджень, вимагає застосування сучасних методологічних підходів, які забезпечували б ефективне формування компетентностей студентів у закладах вищої освіти (ЗВО) відповідно до їхньої подальшої професійної діяльності. Розбудова системи підготовки фахівців ґрунтується на оновленій стратегії розвитку галузі освіти, що передбачає оновлення змісту та методів навчання, розроблення та послідовного впровадження ефективних педагогічних технологій, виважених дидактичних підходів і принципів до організації інноваційної навчально-виховної та науково-дослідної діяльності.

Оскільки педагогіка є наукою про організацію системи освіти, зокрема методи і технології навчання та виховання, то методологія педагогіки вивчає самі ці методи, підходи і принципи їх упровадження та використання [332, с. 35-36]. Методологія – це сукупність світоглядних положень щодо розв'язання теоретичних і практичних завдань; вчення про методи пізнання, що обґрунтовують принципи і способи їх застосування в практичній діяльності. С. Гончаренко трактує методологію «як систему принципів і способів побудови теоретичної та практичної діяльності, а також вчення про цю систему», «вчення про метод наукового пізнання та перетворення світу» [89, с. 498].

Методологію умовно розділяють на чотири рівні [454]. У нашому дослідженні це: 1) система філософсько-методологічних теорій; 2) загальнонаукові підходи; 3) ідеї, положення, теорії, концепції та закономірності, які безпосередньо стосуються вищої освіти; 4) принципи і методи риторичної підготовки. О. Новіков зазначає, що науковці часто використовують методологію лише на якомусь одному рівні [288, с. 15]. Розглянемо кожен із них.

В основу нашого дослідження, що стосується риторичної підготовки психологів, покладено комунікативну філософію – напрям у сучасній філософській думці, де основним предметом і методом дослідження постає повсякденне мовленнєве спілкування між людьми. Її провідна ідея полягає у тому, що комунікація перетворюється на парадигму, яка заступає філософію буття та філософію свідомості. Для нас важливо, що при цьому у філософську та соціальну теорію вводиться етичний вимір (комунікація передбачає суб'єкт-суб'єктні стосунки) [121]. Як стверджує К. Ясперс, екзистенції поза комунікацією не існує, «кожна втрата комунікації та її розриви і є власне втратою буття». Так само не існує свободи поза

комунікацією, адже можливість екзистенційної комунікації є умовою свободи особистості [320, с. 31].

Іншим методологічним базисом нашого наукового пошуку розглядаємо праксеологію як галузь досліджень, що вивчає ефективність людської діяльності, зокрема способи риторичної діяльності (мисленнєво-мовленнєвої), з погляду практичного використання. Метою педагогічної праксеології, на думку науковців, є одержання практико-орієнтованого методологічного знання про загальні принципи і способи раціональної та продуктивної педагогічної діяльності [170, с. 14]. Сутність праксеології полягає в організації практичної діяльності фахівця, її ефективності та доцільності.

Розвиток системи освіти ґрунтується на сучасній філософії освіти й оновленій стратегії реформування освітньої сфери, що вимагають проведення принципово нових наукових досліджень, обґрунтування та послідовного запровадження сучасних методів і нових технологій, раціональних і ефективних підходів до організації наукової та інноваційної діяльності в освіті [290]. Філософія освіти охоплює три сфери досліджень: онтологію, епістемологію та аксіологію освіти і педагогіки [293, с. 11]. Сучасна філософія освіти має цілеспрямовано скеровуватися на розвиток особистості. Гуманістично орієнтована філософія освіти – це стратегічна програма оновлення освітнього процесу на всіх його етапах і рівнях, яка передбачає інше спрямування освіти, що забезпечуватиме ефективність в особистісному та професійному розвитку [388, с. 3-18.].

У науковій методології підхід – це «усвідомлена орієнтація дослідника на реалізацію певної сукупності взаємопов'язаних цінностей, цілей, принципів, методів діяльності, що відповідає вимогам прийнятої парадигми» [40, с 116]. Підходи до організації навчання – це провідні методологічні орієнтири дослідження [223], які враховуються під час наукового пошуку та впровадженні запропонованих інновацій в освітньому процесі.

Зазначимо, що питання підходів і принципів у педагогіці не можна вважати мало дослідженим. Різноманітні аспекти основних методологічних підходів вивчено філософами, психологами і дидактами. На цілісності реалізації кожного із цих підходів і на цілісності всієї системи різнопланових підходів наголошував І. Зязюн, який слушно зазначав, що «пріоритетною є увага до цілісних властивостей досліджуваного педагогічного феномену, властивостей, що є бажаним результатом взаємодії в їх сукупності» [140, с. 22].

Науковці та практики виділяють різноманітні підходи, які забезпечують ефективний розвиток професійної компетентності студентів у ЗВО. Актуальність нашого дослідження зумовлена потребою виокремити і проаналізувати основні методологічні підходи, за допомогою яких можливе ефективне вивчення риторичних дисциплін загалом у ЗВО та формування риторичної компетентності саме майбутніх психологів, оскільки їхня діяльність вимагає вміння продуктивно та надійно комунікувати, надаючи консультації, організовуючи і проводячи професійні зустрічі та психологічні тренінги тощо.

З огляду на проблематику нашого дослідження, передусім розглянемо підходи, важливі для формування риторичної компетентності майбутніх психологів у ЗВО. Аналіз науково-педагогічної літератури та вивчення освітньої практики дає підстави стверджувати, що на розвиток риторичної компетентності майбутніх фахівців у вищій школі найбільший вплив мають положення *системного, гуманістичного, особистісно орієнтованого, комунікативного, діяльнісного, компетентнісного та контекстного* підходів.

Системний підхід є провідним методологічним підходом, який полягає у вивченні об'єкта як цілісної множини елементів у сукупності відношень і зв'язків між ними, тобто розгляд об'єкта як системи [440, с. 30], в основі якої є цілісність, структурність, взаємозалежність із середовищем, ієрархічність і множинність. Застосування системного підходу в педагогічній практиці зумовлено прагненням до забезпечення цілісності елементів педагогічної дійсності [377, с. 201], зокрема освітнього процесу. Для формування риторичної компетентності, на нашу думку, цей підхід має суттєве значення, оскільки передбачає цілісність і єдність процесу підготовки особистості до риторичної діяльності як окремої підсистеми професійної освіти. Зокрема класичний риторичний канон, який відображає цілісність риторики, складається з таких п'яти взаємопов'язаних етапів: інвенції (винайдення), диспозиції (добір і розподіл матеріалу), елокуції (словесне вираження), меморії (запам'ятовування) та акції (виголошення) [347, с. 53].

Провідними напрямками реформування освіти в Україні виступають гуманізація та гуманітаризація. Як справедливо зазначають вчені, якщо гуманізація покликана подолати технократичне ставлення до людини, то гуманітаризація – подолати технократизм у царині змісту навчання [50, с. 14]. *Гуманістичний підхід* вказує одразу на спрямованість освітнього процесу на формування гуманістичного середовища й на здатність риторики формувати гуманіс-

тичні настанови [126]. Оскільки нині науковці відзначають педагогічну недосконалість викладання, зокрема технократизм, брак діалогу, знеособленість, брак емоцій, тому важливим є здатність до риторизації викладання дисциплін, зокрема моделювання навчальних предметів відповідно до алгоритму риторичної діяльності, процес пізнання й виховання через спілкування зі студентами, діалогізм і суб'єкт-суб'єкту взаємодію [132]. Цей підхід передбачає створення сприятливого для особистості освітнього середовища, а закони риторики формують і розвивають гуманістичні погляди, скеровують педагогічний процес на потреби суб'єктів навчання. Гуманістичний підхід має важливе значення і в майбутній професійній діяльності психологів, оскільки основою психотерапії та консультування є створення відповідних умов для розуміння кожною особистістю своєї унікальності, здатної максимально реалізувати свої здібності, та й загалом розуміння природи людини.

Функціонування освітніх систем має спрямовуватись на педагогічну підтримку становлення та розвитку суб'єкта освіти як автора і творця своєї долі, як особистості з багатьма значущими для суспільства та самої людини характеристиками [140, с. 20]. Тому, на думку науковців [128; 415], важливий і продуктивний в освіті особистісно орієнтований підхід, реалізація якого дозволяє наблизитися до вирішення цього завдання. *Особистісно орієнтований підхід* ґрунтується на врахуванні особистісних інтересів студентів і сприяє подальшому їхньому розвитку. Організація особистісно орієнтованого навчання – це процес створення умов, які сприяють активному розширенню риторичної компетентності студентів і становленню їхньої суб'єктності у процесі особистісно орієнтованої розвивальної взаємодії [351, с. 153]. Як зазначає Н. Письменна, провідним елементом освіти є особистість, яка спрямована на виконання та виявлення особистісних функцій («висловлювання своєї думки, визначення цінностей»), тому для реалізації особистісного підходу навчання потрібно зробити сферою самоствердження особистості [321, с. 254].

Досліджуючи особистісно орієнтований підхід, науковці виділяють основні завдання: передусім, це допомогти самовизначитися, самореалізуватися та пізнати себе, розвинути індивідуальні здібності, розкрити потенціал кожного студента [321, с. 254]. Щодо формування риторичної компетентності особистісно орієнтований підхід має на меті забезпечити спрямованість риторичної підготовки на можливості та потреби особистості в процесі її професійної освіти, а також створення сприятливих умов для розвитку згаданої вище

«риторичної особистості» [188, с. 153], здатної ефективно застосувати стратегію та тактику впливового, переконливого мовлення за законами ораторського мистецтва [223]. Студент зобов'язаний щонайменше конструювати у рамках навчальної дисципліни, а звичайне читання текстів без дискусії, без живого спілкування з викладачем, без дій, дослідження є безперспективним [415, с. 226].

Як зазначають науковці, ще в минулому столітті в освіті та педагогічній думці України разом зі становленням нової парадигми освіти виник комунікативний підхід. *Комунікативний підхід* в освіті розуміють як універсальну ідею, що визначає, розкриває, актуалізує комунікацію як онтологічну, телеологічну, аксіологічну основу розвитку особистості та методологічну основу педагогіки [338]. Комунікативний підхід розглядають, здебільшого, щодо вивчення іноземної мови, де лише завдяки реальному процесові спілкування можна набути необхідні знання й уміння. Безперечно, викладання риторики має бути комунікативно орієнтованим, адже метою є формування у студентів, а особливо майбутніх психологів, професійно спрямованої риторичної компетентності шляхом розвитку й удосконалення всіх видів комунікативної діяльності: бесіди, діалогу, дискусії, рольових ігор, створення ситуацій і завдань, що спонукають студентів до активного спілкування тощо. Комунікативний підхід орієнтує викладачів і студентів на навчання через спілкування з метою обміну думками, що значно підвищує якість риторичної практики, його мета – формування готовності до спілкування [126].

Діяльнісний підхід є одним з основних підходів ефективної навчальної взаємодії. Зміст діяльнісного підходу в педагогіці трактують по-різному: як освітню концепцію, як сукупність освітніх технологій чи методичних прийомів, як свого роду філософію, методологічну базу розвивального навчання, що спирається на суб'єктну діяльність особистості [83]. Стосовно риторичної підготовки цей підхід орієнтує на створення умов для практики мисленнєво-мовленнєвої діяльності в різних ситуаціях природного та професійного спілкування [223]. Основними завданнями діяльнісного підходу для формування риторичної компетентності студентів у ЗВО є забезпечити мотивацію риторичної діяльності, створювати комунікативні ситуації, розробити систему вправ для практичного застосування засвоєних теоретичних знань і вмінь, виробити у студентів вміння систематизувати матеріал під час риторичної діяльності, працювати над вдосконаленням висловлювань тощо.

Положення *компетентнісного підходу* під час дослідження професійної освіти нині використовує більшість науковців. Зазначимо, що за «Національним освітнім глосарієм» компетентнісний підхід – це «підхід до визначення результатів навчання, що базується на їх описі в термінах компетентностей, є ключовим методологічним інструментом реалізації цілей Болонського процесу та за своєю сутністю є студентоцентрованим» [273, с. 28]. Актуалізується завдання навчити людину використовувати отримані знання, вміння та навички в її практичній, суспільній і фаховій діяльності. Академік В. Кремень наголошує на потребі «підвищення рівня фундаментальності професійної підготовки майбутніх фахівців шляхом подальшого розроблення освітніх стандартів, заснованих на ключових (загальних) і предметних (спеціальних) компетентностях, які відображають сучасні вимоги до рівня кваліфікації, мобільності, сукупності професійно важливих якостей» [31, с. 28].

На думку Е. Зеєра, реалізація компетентнісного підходу сприятиме досягненню основної мети професійної освіти – підготовки висококваліфікованого, конкурентоспроможного фахівця, готового до професійного зростання та мобільності [136, с. 53]. Застосування положень компетентнісного підходу загалом, та зокрема щодо риторичної підготовки, має безперечні переваги над традиційним знанневим підходом до навчання (опанування знань, умінь і навичок), оскільки визначає результативно-цільову спрямованість освіти [190, с. 77]. Завершальним результатом навчання нині є сформовані компетентності особистості, отже, відбувається перенесення акцентів зі знань і умінь випускників на їхню здатність використовувати інформацію та практичний досвід для вирішення реальних проблем [259].

Щодо риторичної підготовки компетентнісний підхід спрямовує на формування та розвиток риторичної компетентності в системі загальних і фахових компетентностей як інтегрованих особистісних утворень, що містять знання, вміння, навички, професійно важливі якості, ціннісні орієнтації, досвід діяльності [223]. Для ефективного розвитку риторичних умінь майбутніх психологів у контексті компетентнісного підходу необхідно модернізувати традиційну методику навчання у ЗВО, зокрема спрямувати вивчення риторико-знавчих дисциплін з урахуванням професійних завдань, підсилити практичне вироблення та вдосконалення риторичних умінь і навичок, застосовувати новітні педагогічні методи й інформаційні технології, які сприятимуть вивченню риторики відповідно до потреб подальшої фахової діяльності тощо [190, с. 78].

Положення *контекстного підходу* дають змогу перейти у процесі професійної підготовки від навчання до діяльності, а саме: створити психологічні, педагогічні та методичні умови трансформації навчальної діяльності в професійну з поступовою зміною мотивів, цілей, дій, засобів, предмета та результатів роботи студентів [56, с. 44]. Його засновник А. Вербицький зазначає, що основною метою організації контекстного навчання є не передавання інформації від викладача до студента, а розвиток здатності студентів компетентно виконувати професійні функції, вирішувати проблеми і завдання, оволодівати професійною діяльністю. Для цього необхідно створити умови для руху освітнього процесу від навчання до діяльності, тобто студент має чітко усвідомлювати, що було (теорія та практика), що є (виконувана ним діяльність) і що буде (ситуації майбутньої професійної діяльності) [56, с. 45-46].

Зазначимо, що низка науковців пов'язує контекстний підхід із компетентнісним і відносять його до інноваційних форм, видів навчання вищої школи [304, с. 117; 199, с. 86-91]. На нашу думку, застосування цього підходу для формування навичок риторичної діяльності майбутніх психологів з одночасним урахуванням вимог інших підходів дає можливість переглянути зміст риторичної підготовки, засоби, форми, методи, технології формування риторичної компетентності у ЗВО, етапи набуття досвіду риторичної діяльності тощо.

1.4. Специфічні принципи риторичної компетентності майбутніх психологів

Як відомо, освітній процес у ЗВО, зокрема з підготовки психологів, є складним, багатоаспектним і багаторівневим. На його перебіг впливають різноманітні чинники (внутрішні та зовнішні), у ньому проявляються загальні закони розвитку природи, суспільства та мислення. Найістотніші зв'язки і відносини цього процесу виражає сукупність педагогічних закономірностей [88, с. 131]. Кожен із розглянутих нами стосовно риторичної підготовки фахівців методологічних підходів є підґрунтям для висування певних закономірностей. У свою чергу обґрунтовані педагогами-класиками загальні закономірності навчання, спільно з вихідними засадами теорії пізнання, законами функціонування психіки людини тощо, дають підстави для визначення низки дидактичних принципів, які становлять основу системи навчання та виховання особистості.

Принципи навчання (дидактичні принципи) – це вихідні положення теорії навчання, певна система основних дидактичних вимог до навчання, дотримання яких забезпечує його ефективність [88, с. 270; 306 с. 311].

Принципи навчання взаємопов'язані й утворюють певну систему. У педагогіці виділяють загальнодидактичні принципи, принципи професійної освіти, принципи діяльності сучасної вищої школи та специфічні принципи, що властиві окремим аспектам і рівням навчання. Оскільки принципи навчання формулюють переважно на основі певних законів і закономірностей, то основними серед них є загальнодидактичні – спільні для організації освітнього процесу в закладах освіти усіх типів. Специфічні (часткові) принципи притаманні для конкретного виду освітньої діяльності та важливі для формування відповідної компетентності. Урахування вимог специфічних принципів дає змогу взяти до уваги реальні обставини функціонування освітньої системи, рівень розвитку науки та техніки, психологічний зміст, і особливості професійної освіти, і запити майбутніх фахівців.

На наш погляд, у процесі формування риторичної компетентності майбутніх психологів у ЗВО доцільно застосовувати такі педагогічні принципи: *загальнодидактичні* – науковості, доступності, систематичності й послідовності, цілісності, наочності, свідомості й активності, зв'язку теорії з практикою, нерозривності навчання та виховання; *професійної освіти* – фундаменталізації, професійної спрямованості, наступності, технологічності, інформатизації, модальності [247, с. 84-85]; *принципи діяльності сучасної вищої школи* – гуманітаризації, демократизації, інтеграції та диференціації, національної спрямованості, неперервності [86, с. 22]; *специфічні* – це принципи, які безпосередньо стосуються особливостей і умов риторичної підготовки майбутніх психологів у ЗВО.

Однозначно, для формування певної компетентності передусім необхідно звертати увагу на специфічні принципи. Розглянемо їх детальніше, взявши до уваги, що науковці зазвичай створюють власну систему принципів, адаптуючи традиційні принципи відповідно до специфіки дослідження або пропонуючи авторські.

Принципи формування риторичної компетентності виокремили й обґрунтовували українські дослідники, зокрема Н. Голуб [84], О. Залюбківська [126], Л. Каніболоцька [154], О. Кучерук [223], В. Нищита [275], О. Ранюк [347] та ін. Ґрунтуючись на цих дослідженнях, пропонуємо систему принципів формування риторичної

компетентності майбутніх психологів у ЗВО з огляду на особливості професійного спрямування та їхню подальшу діяльність.

Зауважимо, що на специфічні принципи риторичної підготовки майбутніх психологів, безперечно, впливають принципи риторики як наукової галузі. Н. Голуб зазначає, що в основу курсу риторики покладено такі специфічні принципи: культуровідповідності, ціннісний, стимулювання самостійності й творчості, життєвої перспективи, пріоритету практики, емоційності, цілісності й інтеграції, активізування взаємовпливу навчання риторики й української мови, стилістики, культури мови, гармонізуючого діалогу [86, с. 22].

Вивчаючи питання формування риторичної культури майбутніх викладачів технічних університетів, О. Залюбківська подає такі принципи риторичної підготовки: партнерства між викладачем і студентами, мисленнево-мовленневої активності та інтерактивності, єдності риторичної теорії та практики мовлення, творчої продуктивності, стимулювання науково-дослідницької діяльності студентів, змагальності та емоційного комфорту [129, с. 216]. Основні принципи, які притаманні вивченню риторики у ЗВО, виділяє О. Ранюк: принцип створення активного мовленнєвого середовища та принцип навчання створення текстів, які допоможуть досягти успіху в риторичній підготовці [347, с. 54].

Досліджуючи формування риторичної компетентності, О. Кучерук пропонує враховувати принцип текстоцентризму, риторичної взаємозалежності продуктивної та рецептивної мовленнєвої діяльності, гармонійного діалогу, риторизації педагогічного дискурсу з урахуванням національних традицій красномовства, лінгвокультурологічний принцип, персоналізації в навчанні, стимулювання різноманітної мотивації особистості (пізнавальної, мовно-естетичної, соціокультурної, креативної, текстотворчої, комунікативної, лідерства), комунікативної ситуативності, тематичної та методичної варіативності, навчальної співпраці тощо. Автор вважає, що ці принципи орієнтують на риторичний розвиток особистості через поєднання мовно-мовленнєвої підготовки з опануванням соціокультурних знань [223].

В. Нищита зазначає, що під час вивчення риторики і риторизації освітнього процесу сучасної школи відбувається практична реалізація таких принципів: антропоцентричності, аксіологізації, формування особистості через слово, розвивального впливу, принципу «живої» комунікативності, принципу «мовленнєвого вчинку», громадянського становлення учнів, духовного становлення особи-

стості. Автор вважає, що реалізація цих принципів відповідає педагогіці життєтворчості – діалогічності, суб'єктності, духовності [283].

Виконаний аналіз дає підстави для висновку, що дослідники не завжди виокремлюють загальнодидактичні принципи, принципи професійної освіти і специфічні принципи формування риторичної компетентності. Вважаємо, що під час риторичної підготовки майбутніх психологів доречно враховувати вимоги сукупності принципів, комплексна дія яких сприятиме формуванню риторичної компетентності студентів.

На нашу думку, ефективним у розвитку риторичних знань, умінь і навичок майбутніх психологів у ЗВО є застосування положень низки специфічних принципів риторичної підготовки, зокрема: *історичності та наступності, мисленнєво-мовленнєвої активності, діалогічності, педагогічного партнерства, рефлексивності, креативного текстотворення, інтегрування риторичних і психологічних знань і вмінь*. Зазначимо, що для нашого дослідження також важливими є принципи *професійно-практичної спрямованості та інформатизації риторичної підготовки*, які відносимо до принципів професійної освіти.

Принцип історичності та наступності дозволяє розглядати риторіку в її історичному ракурсі, починаючи від зародження, розвитку її як науки й мистецтва протягом століть до сьогодні. Наукові дослідження щодо риторичної підготовки і нині базуються на вченнях давньогрецьких філософів і риторів, погляди й думки котрих актуальні досі. Тому вивчення риторики як науки починається з історичного огляду становлення красномовства в античності, адже ще тоді було закладено практично весь понятійний апарат сучасної риторики [347, с 54].

Дотримання принципу історичності та наступності забезпечує цілісний процес формування риторичної компетентності, зв'язок між новими і раніше здобутими знаннями, їх розвиток і осмислення на вищому рівні та сприяє підготовці студентів до опанування нових, складніших знань і вмінь у майбутньому [167, с. 181]. Принцип історичності та наступності в контексті риторичної підготовки дозволяє зберегти зв'язок у змістовому наповненні риторики, коли відбувається поєднання змісту риторики античності та сучасних поглядів, адаптація давно відомих законів риторики до сучасних тенденцій розвитку суспільства.

Принцип мисленнево-мовленнєвої активності передбачає, передусім, усвідомлення важливості риторичної компетентності та комунікації для ефективної майбутньої професійної діяльності. Мисленнево-мовленнєва діяльність сприяє кращому засвоєнню матеріалу з риторики і формуванню практичних навичок. Необхідно залучати студентів до різних видів діяльності, використовувати раціональні методи і прийоми навчання, змінювати види навчальної діяльності [154, с. 140].

Зазначимо, у центр американської освіти покладено розвиток мовленнєвої активності особистості як основи її соціалізації. Тому й риторика, як вказують дослідники, є невід'ємним складником освітньої системи США. Елементи цього принципу впроваджують нині в усьому світі, оскільки він сприяє розвитку ініціативності, впевненості в собі, здатності ефективно відстоювати власні погляди за допомогою мовлення й орієнтованість на досягнення успіху [85].

Принцип мисленнево-мовленнєвої активності щодо формування риторичної компетентності у процесі професійної освіти передбачає застосування в риторичній підготовці інтерактивних методів навчання, які сприяють розвиткові мисленнєвої та мовленнєвої особистості. Цей принцип спрямований на вдосконалення мовлення, яке можливе лише у практиці шляхом застосування цих методів і лише за сприятливої психологічної атмосфери, свободи спілкування як на заняттях із риторики, так і в освітньому процесі загалом.

Під час формування риторичних навичок спілкування неабиякої ваги набуває саме «живе спілкування» – поєднання голосу, зорового контакту та невербальної комунікації, що можливо реалізувати лише шляхом застосування різноманітних форм парної та групової роботи [275]. З огляду на це, на заняттях психологів із риторики необхідно поєднувати різні види навчання (колективне, кооперативне, тренінгове, професійно ситуативне), які передбачають використання різноманітних методів для розвитку міжособистісного спілкування, а також формування вмінь і навичок публічного виступу. Доречно залучати студентів-психологів до активної участі в університетських заходах: психологічних бесідах, ораторських гуртках, виступах із доповідями й обговорення на студентських семінарах, конференціях тощо.

Принцип діалогічності в риторичній підготовці є основою для формування риторичної компетентності майбутніх психологів у ЗВО та важливою складовою реалізації їхньої професійної діяльності. У контексті риторичної підготовки спілкування на основі діало-

гу є важливим аспектом, який сприяє освітній діяльності як єдності та взаємодії суб'єктів навчання [126]. Особливість риторичного діалогу полягає в тому, що він будується гармонійно, тобто неконфліктно, а його цінність полягає в гармонізації освітнього процесу, розвитку мислення, вміння застосовувати ефективні тактики і стратегії міжособистісної мовленнєвої взаємодії, будувати стосунки на засадах взаєморозуміння, співпраці, толерантності [315, с. 123].

Ще Сократ визначав діалог як метод народження істини, мета якого – здобути справжнє знання. Мистецтво «витягувати» приховане в людській свідомості правильне знання за допомогою майстерних навідних питань він назвав маєвтикою (μαευτική σε. Τέχνη – «повивальне мистецтво»). Діалог є однією з найважливіших форм професійної діяльності психолога, оскільки він є складовою консультативного процесу, адже ефективне мовне спілкування можливе лише при діалогічній взаємодії учасників мовленнєвої ситуації [154, с. 140]. У процесі професійного становлення майбутніх психологів діалогічний принцип має пронизувати весь освітній процес, збагачувати технологію навчання, результатом якої є формування діалогічності як важливої інтегративної характеристики майбутніх психологів [257]. Застосування діалогічного принципу забезпечує необхідні умови для створення психоконсультативного простору «психолог – клієнт», в якому майбутній фахівець набуває можливості безпосередньо взаємодіяти зі структурою психосемантичного тексту клієнта та будувати власний текст впливу [309, с. 209]. Гармонійного діалогу можна досягнути завдяки комплексній увазі до адресата, близькості змісту мовлення до його життя та інтересів, конкретності мовлення [281, с. 61].

Формування риторичної компетентності ефективно лише тоді, коли у процесі риторичної підготовки налагоджена педагогічна взаємодія, дотримуються суб'єкт-суб'єктні відносини: партнерство, співробітництво, співдружність як спільне творче вирішення завдань удосконалення мовленнєвої культури майбутнього фахівця [154, с. 140]. Зважаючи на це, вагомим принципом риторичної підготовки є принцип *педагогічного партнерства*, який передбачає демократизацію навчання, де викладач і студент визнаються рівноправними суб'єктами педагогічної взаємодії, викладання орієнтоване на індивідуальність кожного студента освітнього процесу, а навчання – на самопобудову особистості, взаємоприйняття та взаєморозуміння, а тому кожен студент є індивідуальністю [100, с. 212]. Тому цей принцип реалізується лише за умови рівності позицій,

суб'єкт-суб'єктного характеру навчання, спілкування на основі відкритості та довіри, взаємоповаги до висловлювань кожного студента, дотримання толерантності. У нашому розумінні цей принцип має об'єднувати в єдину міжособистісну комунікацію з одного боку викладачів ЗВО, риторів-практиків, відомих ораторів, психологів, а з іншого – студентів-психологів.

Досліджуючи професійну підготовку майбутніх фахівців, науковці все більше акцентують увагу на *принципі рефлексивності*. Риторичну підготовку на засадах рефлексивного принципу розуміємо як індивідуально-особистісне усвідомлення та розроблення власних способів професійної діяльності, набуття осмисленої продуктивної активності у процесі самовдосконалення, передусім у посткомунікативній фазі риторичної діяльності. Професійну підготовку на засадах рефлексивного принципу визначаємо як спеціально організований освітній процес, що сприяє розвитку професійної рефлексії (співвідношення себе та власних можливостей із тим, що вимагає обрана професія), визначає продуктивне мислення й оптимальне функціонування у професійній діяльності [373, с. 10]. Як зазначають науковці, носіями організованої рефлексії у ЗВО є викладачі, які беруть участь у процесі підготовки фахівців, а джерелами – навчальні дисципліни і різні види навчальної практики тощо [445]. У контексті професійної підготовки майбутніх психологів, зокрема стосовно розвитку риторичної компетентності, особливо важливо застосовувати принцип рефлексивності, оскільки його реалізація полягає в рефлексивному аналізі власного «Я», партнера зі спілкування, актів ділового спілкування та власне процесу формування риторичної компетентності [252].

Для формування риторичної компетентності велике значення має текст. Як слушно зазначають дослідники, риторика набагато більше, ніж теорія переконання, вчить не лише мистецтва переконливого мовлення, а й самостійної творчості через тексти, тому вони [84; 250, с. 7; 267, с. 730; 347] вважають риторику наукою «текстотворчою», у центрі якої закони мислення та мовлення, механізми продукування тексту усного й писемного. Важливим принципом риторичної підготовки є *принцип креативного текстотворення (навчання створення текстів)*, який спонукає брати до уваги в освітньому процесі особливості творчо-пізнавальної діяльності студентів-психологів під час створення навчальних і професійно орієнтованих текстів різних стилів, публічних виступів, що орієнтовані на конкретних адресатів [347, с. 54].

Під час підготовки промови як виду мовленнєвої діяльності, тобто докомунікативної фази риторичної діяльності, вагомим етапом є створення тексту промови. Текст під час комунікативної фази має відповідати певним вимогам і сприяти успішному й ефективному спілкуванню з аудиторією, тому у процесі його підготовки ораторові слід звернути увагу на такі деталі, як урахування особливостей аудиторії, орієнтація на комуніканта, забезпечення його позасюжетною інформацією, структурне та композиційне оформлення змісту тексту, зміст передтекстового етапу роботи (осмислення змісту й обсягу теми, відбір і систематизація матеріалу), зміст текстового етапу (осмислення вступу, головних положень тексту, розподіл змісту тексту в його планах – фоновому, сюжетному й авторському тощо) [84].

Дотримання *принципу інтегрування риторичних і психологічних знань і вмінь* сприяє об'єднанню риторичної та фахової підготовки психологів у процесі професійної освіти. Важливо організувати професійну підготовку майбутніх психологів комплексно, враховуючи і забезпечуючи цілісність компонентів риторичної та професійної компетентностей, розвиток риторичних знань, умінь і навичок відповідно до професійного спрямування студентів-психологів та їхньої подальшої професійної діяльності. Формування риторичної компетентності майбутніх психологів у ЗВО доцільно здійснювати і в процесі вивчення профільних професійних дисциплін, оскільки риторика суттєво збагачує психологічну підготовку.

Враховання у процесі риторичної підготовки всіх розглянутих специфічних принципів, що охоплюють різні аспекти формування та розвитку риторичних знань, умінь і навичок, сприятиме становленню риторичної особистості студента-психолога, що володітиме навичками впливового, переконливого мовлення за законами риторики у контексті майбутньої професійної діяльності, яка вимагає вміння проводити бесіди, консультивати, проводити психологічні тренінги тощо.

Загалом, застосування положень зазначених методологічних підходів та специфічних принципів формування риторичної компетентності під час вивчення риторики, їх реалізація в комплексі, а також взаємодія з іншими концептуальними засадами і провідними тенденціями сучасної професійної освіти дасть змогу підвищити результативність формування у ЗВО риторичної компетентності майбутніх психологів (а також студентів близьких напрямів і спеціалізацій, зокрема соціологів, педагогів). Принципи розвитку рито-

ричної компетентності в освітньому процесі спрямовані на формування власне риторичної особистості, що реалізується шляхом спілкування в різноманітних ситуаціях (проблемних, максимально наближених до реальності). Як наслідок психолог здатен до ефективного і якісного спілкування незалежно від особливостей комунікантів, може імпровізувати й ефективно взаємодіяти за будь-яких складних ситуацій і несприятливих обставин професійної діяльності.

Висновки до першого розділу

Питання формування та розвитку риторичної компетентності нині стає все актуальнішим для професійної підготовки студентів у ЗВО, оскільки важливою умовою для професійної реалізації фахівця, його конкурентоспроможності, творчості та креативності у професійній сфері є вміння комунікувати. Сьогодні постає нагальна потреба розширеного та комплексного погляду на формування риторичної підготовки фахівців у процесі професійного становлення у ЗВО, зокрема і майбутніх психологів. Професія психолога передбачає особливий вид діяльності, який, окрім спеціально-професійних знань, вимагає виняткової структури світорозуміння та світосприймання, певних особистісно-ділових рис і доброго володіння мистецтвом слова.

Аналіз наукової літератури, врахування процесів модернізації освітньої галузі, досягнень теорії та методики професійної освіти і власний досвід освітньої діяльності дали змогу визначити комплекс методологічних підходів щодо формування риторичної компетентності: системний, гуманістичний, особистісно орієнтований, комунікативний, діяльнісний, компетентнісний та контекстний. Сутність зазначених підходів конкретизується в системі специфічних принципів формування риторичної компетентності майбутніх психологів, зокрема: історичності та наступності, мисленнево-мовленнєвої активності, діалогічності, педагогічного партнерства, рефлексивності, креативного текстотворення, інтегрування риторичних і психологічних знань і вмінь. Ці принципи спрямовані на розвиток власне риторичної особистості, а їх комплексна дія сприятиме розвитку риторичних знань, умінь і навичок студентів-психологів відповідно до потреб професійної діяльності. Викладання професійно орієнтованої риторики у вищій школі на основі зазначених підходів та принципів сприятиме підготовці кваліфікованих і конкурентоспроможних фахівців-психологів, професійні вміння яких відповідатимуть потребам суспільства.

РОЗДІЛ 2

РИТОРИЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Особливості риторичної підготовки психологів у ЗВО

У розвинутих країнах професія психолога, зокрема діяльність приватних психологів, надзвичайно затребувана різними верствами населення і це стало нормою. В Україні зацікавлення психологією як наукою та практикою невпинно зростає, а питання підготовки кваліфікованих психологів, які поєднуюватимуть високий професіоналізм, професійну відповідальність, навички міжособистісної комунікації зі здатністю переконувати і впливати на погляди інших постало надзвичайно гостро [191, с. 121].

Загалом процес професійного розвитку науковці поділяють на такі етапи: професійне самовизначення і вибір професії (зародження професійної компетентності), професійне становлення (формування професійної компетентності) та професійне вдосконалення (розвиток професійної компетентності) [116]. Учені одностайні в тому, що питання професійної підготовки нерозривно пов'язане з формуванням професійних здібностей та індивідуально-особистісних особливостей, необхідних фахівцям відповідного профілю. У цьому контексті освітній процес має забезпечувати формування у студентів таких груп інтересів та переконань, які спрямовували б їх на особистісну та професійну самореалізацію та самовдосконалення [16].

Питання якості й ефективності підготовки фахівців нині є предметом особливої уваги. Як відомо, освітня система має поєднувати навчання, виховання та розвиток особистості [399, с. 258]. Науковці продовжують розробляти і впроваджувати концепції різних видів навчальної діяльності, серед яких особистісно орієнтоване, розвивальне, проблемне, проблемно-діяльнісне, виховне, програмоване навчання. Вища освіта спрямована на гуманітаризацію та індивідуалізацію професійної підготовки. Посилюється увага до інтегрування знань і всебічний розвиткові критичного, творчого, креативного мислення [83; 126; 321].

Дослідники зазначають, що стратегія розвитку вищої освіти потребує змін, передусім у змісті професійної підготовки [31; 102; 210; 266; 330], а також формах і методах навчання. На погляд В. Кременя, якісна професійна освіта передбачає сформованість у майбутнього фахівця сукупності властивостей, «яка визначає його професійний рівень компетентності й дає йому можливість мати

певну соціальну цінність та відповідати потребам ринку праці» [210, с. 402].

У нашій державі затверджено низку стратегічних документів щодо реформування вищої освіти, зокрема новий Закон «Про вищу освіту» [339], «Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [272], «Концептуальні засади та напрями розвитку вищої освіти в Україні» [42]. Щодо професійної підготовки психолога у ЗВО, важливими є положення «Етичного кодексу психолога» [120] та Стандарти вищої освіти України із галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальності 053 «Психологія» [396; 395].

Як зазначають дослідники, освітні програми підготовки магістрів гуманітарних наук у провідних країнах Європи передбачають формування низки компетентностей, зокрема фахової, іншомовної, комунікативної та інформаційної компетентностей [30, с. 127]. Науковці, які досліджують формування професійної компетентності психологів [117; 168; 386 та ін.], розробляють моделі, вивчають форми, методи і шляхи удосконалення напрямів професійного підготовки, вивчають психолого-педагогічні, соціально-економічні, духовно-етичні, фізіологічні та культурно-естетичні чинники освітнього процесу, що впливають на професійне становлення майбутніх психологів. Водночас не існує єдиної думки стосовно професійної підготовки психолога. Р. Сірко зазначає, що підготовка практичних психологів має багаторівневий і багатоаспектний характер, містить низку взаємопов'язаних підсистем, поєднує процес навчання та виховання, а професійна освіта психологів є комплексним процесом, який поєднує вивчення дисциплін із практичною підготовкою, оскільки особистість проявляється та професійно формується в діяльності [386, с. 23-24]. С. Іванова підготовку психологів визначає як «спланований соціально-психологічно детермінований процес становлення фахівця, зумовлений суб'єкт-об'єктними чинниками, пов'язаний із навчанням та формуванням професійно значущих індивідуально-психологічних якостей у закладах вищої освіти» [141; 142]. В. Стасюк розуміє підготовку психологів як «систему науково обґрунтованих і перевічених на практиці положень, що розкривають мету, завдання, структуру, принципи, етапи, взаємозв'язок, механізми і методи реалізації» [397]. Важливим у контексті нашого дослідження є особистісно-професійний розвиток психологів у процесі навчання, запропонований Л. Темною, з акцентом на вдосконалення професійно важливих якостей [403].

Р. Сірко професійну підготовку психолога визначає як спланований соціально та психологічно детермінований процес професійного становлення особистості, зумовлений суб'єктивними й об'єктивними чинниками, пов'язаними з навчанням у ЗВО, у результаті якого вона формує сукупність фундаментальних знань, умінь і навичок з обраної спеціальності (психологія) та спеціалізації (наприклад, практична психологія) та набуває комплексу індивідуально-психологічних властивостей, які детермінують її психологічну придатність до професії типу «людина–людина» [386, с. 20-21].

У системі вищої освіти України освітній процес підготовки психологів побудовано за принципом універсальності, відповідно до якого теоретичний матеріал і практичні заняття відповідають основним напрямам їхньої професійної діяльності та передбачають створення умов для максимального розвитку у студентів професійно важливих якостей, професійно орієнтованих знань, умінь, навичок, а також мотиваційної спрямованості. Практична реалізація опирається на освітні програми закладів вищої освіти. Підготовка майбутніх психологів здійснюється на основі ступеневої освіти за відповідними рівнями: бакалаврський, магістерський, освітньо-науковий [386, с. 44].

Науковці виділяють основні види підготовки студентів-психологів у ЗВО (гуманітарна, соціально-економічна, природничо-наукова, базова психологічна, спеціальна психологічна та медико-психологічна підготовка) та зазначають, що методична система поєднує зв'язки між різними видами підготовки, предметами, навчанням, вихованням і розвитком, формами, методами та технологіями [386, с.32–33]. Вивчаючи проблему професійної підготовки майбутніх психологів та її складові, Ю. Вінтюк зазначає, що наявні в науково-педагогічній літературі підходи до професійної підготовки майбутніх психологів висвітлюють лише деякі її компоненти, а науковці розглядають лише окремі питання, проте цілісного підходу та комплексного розгляду немає. Дослідник слушно обґрунтовує доцільність розгляду підготовки психологів крізь призму взаємопов'язаних філософського, соціального, особистісного, валеологічного, психологічного та педагогічного аспектів [61, с.96–99]. В. Єнгалічев [118] в системі професійної підготовки психолога вважає необхідністю застосування положення компетентісного підходу, оскільки питання формування професійної підготовки психолога є комплексним, передбачає педагогічні, психологічні, фізіологічні, медичні та соціальні аспекти.

Науковці також розробили моделі професійного становлення майбутніх психологів у процесі професійної підготовки. У контексті нашого дослідження, варто звернути увагу на комунікативну модель навчання, яка ґрунтується на особистісно орієнтованих технологіях, що передбачають взаємодію викладача і студента, та акцентує увагу на формування комунікативних навичок та розвиткові навичок роботи в конфліктних ситуаціях [204; 254]. У психологічних дослідженнях відображені також психологічно орієнтовані моделі навчання [78; 325; 433], серед яких варто відзначити особистісну модель, яка спрямована на загальний розвиток особистості та передбачає формування спостереження, мислення та дії.

Н. Шевченко [446] зазначає, що ознаками професіоналізму діяльності психолога є професійні вміння та навички, володіння сучасними способами вирішення професійних завдань (професійна компетентність). Професіоналізм особистості психолога полягає у високому рівні розвитку особистісно ділових якостей, мотиваційної сфери, етичних і ціннісних орієнтацій [141]. Нині науковці та практики розробляють методи і впроваджують технології підвищення компетентності та майстерності майбутнього психолога в процесі професійної підготовки. З. Ковальчук та І. Матійків [248] розглядають професійну майстерність психолога як особистісне зростання та розвиток професійних умінь та пропонують низку розроблених занять для застосування їх у навчальній діяльності.

Професійна компетентність психолога є складним утворенням, що, на думку дослідників, охоплює систему діяльнісно-рольових (знання, вміння, навички) й особистісних (соціально та професійно важливі якості) характеристик [434]. С. Максименко акцентує увагу на вміннях, якими має володіти психолог-професіонал, зокрема: гностичні, спрямовані на виявлення проблеми та оптимальних шляхів її вирішення; інтерактивно-комунікативні, які характеризують емпатійні здібності особистості та її здатність володіти методами впливу; діагностичні, що визначають компетентність у психодіагностиці; дидактичні, які дають можливість фахівцеві організувати індивідуальні та групові навчальні процеси й ефективно їх проводити; проектувальні, які полягають у плануванні стратегії життя, власної поведінки і поведінки клієнтів; здійснення профілактичних заходів щодо девіантної поведінки; уміння проводити експертизу та корекцію [242]. Л. Скрипко виділяє три блоки важливих якостей психолога для діяльності в закладах освіти: інтелектуальні (допитливість, рефлексивність, логічність і практичність розуму; критич-

ність і нестандартність мислення, почуття новизни, високий інтелект на фоні позитивного фізичного і психічного стану); комунікативні (комунікабельність, емпатія, такт, дипломатичність, незалежність, антропометрична спрямованість особистості, високий рівень сформованості вміння повно і правильно сприймати людину, гуманістична спрямованість); емоційні (потреба в соціальних контактах та соціальному схваленні, емоційна стабільність, дружелюбність, вміння управляти самим собою і процесом спілкування, висока самооцінка і адекватний рівень домагань, атрибуція успіху) [387]. Б. Богоявленська, розглядаючи структуру особистості практичного психолога, визначила дві основні ознаки професоналізму: відмінне володіння теорією і способами діяльності та здатність швидко адаптуватися [33].

Професійно важливі якості (12 груп) і структура професіоналізму психолога подані в додатку В. Для нас важливо, що серед професійно важливих якостей названі комунікативні [246, с. 6–7], а до професіоналізму психолога віднесено культуру мовлення та спілкування [75, с. 30–31].

Як уже зазначено, професія психолога передбачає особливий вид діяльності, який, окрім спеціально-професійних знань, вимагає виняткової структури світорозуміння та світосприймання, певних особистісно-ділових рис і доброго володіння мистецтвом слова. Структуру спілкування практичного психолога розробили Н. Бачманова і Н. Стафуріна, згрупувавши низку блоків за важливими характеристиками: здатність до повного та правильного, реалістичного сприйняття об'єкта; здатність до розуміння внутрішніх властивостей і особливостей об'єкта; здатність до співпереживання, емпатія, доброта, повага до людини та ін.; здатність до самоаналізу, рефлексія; уміння керувати собою та процесом спілкування, бути уважним; уміння слухати тощо [20].

Відповідно до розроблених і затверджених галузевих стандартів вищої освіти України [396; 395] психолог після закінчення закладу вищої освіти має володіти низкою компетентностей, серед яких нині виділяють інтегральну, загальні та фахові. Інтегральна компетентність передбачає здатність вирішувати складні завдання і проблеми у процесі навчання та професійної діяльності у галузі психології, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій і характеризується комплексністю та невизначеністю умов і вимог [396]. Загальні компетентності передбачають здатність застосовувати знання у діяльності, проведення досліджень, ідей-

ність та креативність, вміння виявляти та вирішувати проблеми, здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів), здатність розробляти та управляти проектами, мотивувати людей, та рухатися до спільної мети [396].

Оскільки психологічна діяльність особлива за змістом, технологіями і ситуаціями спілкування [72, с. 128], майбутній психолог у межах професійної підготовки у ЗВО має оволодіти системою знань і вмінь, необхідних для виконання психодіагностичної, психокорекційної, консультаційної, психотерапевтичної, тренінгової, профілактичної роботи [116]. Тому до фахових компетентностей, якими має оволодіти психолог, відносять: комплекс компетентностей у галузі професійної діяльності (психології); компетентності з методології наукової роботи; ерудицію й обізнаність у суміжних галузях науки (педагогіка, соціологія тощо); навичками самостійної роботи з науковими джерелами; досвідом самостійного виконання комплексу науково-дослідних робіт. На цій основі психологи-випускники мають бути здатні здійснювати психологічну діагностику, психолого-управлінське консультування, надавати психологічну допомогу в розв'язанні нагальних проблем окремим особам і колективам, сприяти поліпшенню психологічного клімату, розробляти рекомендації щодо попередження конфліктних ситуацій тощо.

Формування фахових компетентностей психологів передбачає вивчення значної кількості навчальних курсів: дисципліни фундаментальної психології, методологію та методи психологічного дослідження, дисципліни прикладної психології та практичної психології, педагогічні дисципліни. Окрім обов'язкових, є профільні елективні дисципліни, що викладаються студентам за їхнім вибором [146]. Крім навчальних занять, у ЗВО проводяться різні види позааудиторної роботи: участь у роботі наукових гуртків, студентських наукових конференцій; наукових товариств чи міжнародних студентських асоціацій. Оскільки позааудиторна активність сприяє професійному становленню психолога, вона підтримується на всіх рівнях організації освітнього процесу [146].

Професійна підготовка практичних психологів у структурному плані є складним взаємозалежним і взаємодоповнювальним поєднанням сукупності елементів, загальних і специфічних видів підготовок, які виконують певні завдання, мають свій зміст, цілі, умови, організаційні форми, методи і прийоми, методика, зв'язки, засоби і функції, педагогічні та психологічні технології, які забезпечують професійну придатність фахівців. Зазначимо, що дослідники вказу-

ють на низку проблем у підготовці студентів-психологів, зокрема: концептуальна електичність у нормативно-методичному забезпеченні підготовки практичних психологів (в галузевому стандарті з підготовки бакалавра за напрямом «Практична психологія» потрібно сформувати 475 умінь); велике академічне навантаження викладачів, недостатня кількість кваліфікованих викладачів, що спричиняє невідповідну якість викладання тощо. Низький рівень професійної та особистісної підготовки студентів-психологів породжує значні проблеми і низьку ефективність їхньої професійної діяльності, зокрема проблема професійного спілкування, дотримання етичних норм і стандартів у професійній діяльності [307, с. 135-136.].

В освітньому процесі нині все більше наголошують на важливості володіння необхідною інформацією, зокрема професійно важливою. Водночас, неперервне зростання її обсягу призводить до постійного і неконтрольованого збільшення масштабів навчальної інформації. Застосування в освітньому процесі інформаційно-комунікаційних технологій сприяє її доступності, проте погоджуємося з поглядами науковців, що надмірне використання ІКТ ще дужче поглиблює кризу сучасної цивілізації, оскільки надлишок інформації, нераціональне використання часу, ментально-розумовий плагіат роблять навчання технологічним процесом інформаційного накопичення даних, відірваних від реальної діяльності. Більшість не надає значення цьому процесові, для них основне опанувати предмет, а не зрозуміти його значення для майбутньої професійної діяльності, безпосередній зв'язок із реальним життям. Як наслідок, випускники є неготовими до подолання кризових життєвих чи професійних ситуацій, оскільки в навчанні мало акцентується увага на розвиткові самостійного, критичного мислення, вмінні толерувати та адекватно реагувати на швидкі зміни суспільства та нові виклики. Інформація, її накопичення не може задовольнити особистість, а звичка до прагматичного егоїстичного речовизму відволікає від справжньої власної суті [212].

Сучасна система вищої освіти України потребує нового погляду на професійну підготовку практичних психологів, враховуючи виклики нинішнього інформаційного суспільства й особливості професійного спрямування студентів у ЗВО. Погоджуємося, що освітній процес у вищій школі набуває ефективності за умови визначення професіоналізму головною цінністю та результатом підготовки майбутніх психологів, а професійна підготовка майбутніх психологів повинна відбуватись в умовах налагодження взаємодії

викладачів і студентів, що сприятиме створенню доброзичливого психологічного клімату, атмосфери інтелектуальної співтворчості, рівноправні партнерські толерантні навчальні взаємини, суб'єкт-суб'єктної взаємодії, творчій активності його учасників [16].

Ми вважаємо, що комунікативна та риторична компетентність студентів-психологів є важливою складовою їхньої підготовки і відповідно до стандартів вищої освіти [396; 395], яка передбачає вміння доносити до фахівців і нефахівців інформацію, ідеї, проблеми, рішення та власний досвід у галузі професійної діяльності, тобто здатність ефективно формувати комунікативну стратегію [396]. Для здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Психологія» випускникові необхідно бути здатним формулювати думку логічно, доступно, дискутувати, захищати власну позицію, толерантно ставитися до особистості, комунікувати, зважаючи на культурні особливості співбесідника; вступати у комунікацію, висловлюватися зрозуміло [396]. Випускники другого (магістерського) рівня за спеціальністю «Психологія» мають сформувати низку здатностей, зокрема: мотивувати людей до дії, виконувати практичну діяльність залежно від спеціалізації (тренінгову, психотерапевтичну, консультаційну, психодіагностичну тощо), доступно й аргументовано презентувати результати досліджень, узагальнювати їх у писемній та усній формах (доповіді, презентації), брати участь у професійних дискусіях, [396]. Вважаємо, що саме ці аспекти формує та розвиває риторична підготовка майбутніх психологів під час навчання у ЗВО на першому (бакалаврат) і другому (магістратура) освітньому рівні.

Освітні стандарти [396; 395] вказують на необхідність забезпечити сформованість у майбутніх психологів вмінь і навичок адаптуватися у сучасному суспільстві, самостійно набувати і постійно удосконалювати необхідні знання та вміння застосовувати їх у діяльності, працювати з інформацією, бути комунікабельними, виступати перед аудиторією та переконувати її, тобто існує потреба в комунікативних і презентаційних уміннях [265]. Зважаючи на види діяльності психолога, до основних професійних вмінь відносять такі комунікативні: спілкуватися та взаємодіяти з іншими людьми; встановлювати та підтримувати контакти з оточенням, сприймати та розуміти особливості особистості інших; керувати власним емоційним станом і процесом спілкування; вміння аргументувати та переконувати [146].

Стосовно мети професійної комунікації психолога, то тут спостерігаються значні відмінності залежно від дискурсу (соціального контексту): в академічному – психолог прагне досягти змін в інформаційному полі адресата, вплинути на його професійно-наукову картину світу; у педагогічному дискурсі йдеться про формування професійної свідомості та самосвідомості (студента); у практично-психологічному дискурсі стимулюються рефлексія, самоспостереження адресата; у психологічному консультуванні ставиться мета змінити змісли або ставлення клієнта, вплинути на індивідуальну картину світу конкретної людини, що і є дієвим засобом психологічної допомоги [7, с. 35]. У будь-якій із зазначених вище діяльностях і дискурсах психолог повинен мати високий рівень професійної майстерності та розвинену систему знань, умінь і навичок відповідно до професійних потреб.

Немає сумніву, що психологові потрібно ефективно володіти риторичною компетентністю, тому формування та розвиток риторичних умінь і навичок у процесі підготовки майбутніх психологів має враховувати потреби майбутньої професійної діяльності. У ЗВО значна увага приділяється теоретичній і практичній підготовці фахівців з дисциплін, які становлять основу їхньої професійної діяльності, зокрема майбутніх психологів. Оскільки діяльність психолога вимагає вміння спілкуватися, консультувати, організовувати зустрічі і проводити психологічні тренінги тощо, то формування риторичних умінь є надзвичайно важливою складовою їхньої професійної компетентності. Одним із ключових елементів цієї підготовки, без сумніву, є риторична складова.

Тому особливу увагу необхідно приділити формуванню саме риторичної компетентності майбутніх психологів, оскільки вона становить фундамент їхньої професійної діяльності. Формування риторичної компетентності магістрів-психологів у ЗВО потребує подальшого опрацювання з метою формування вмінь і навичок, які сприятимуть розвитку їхнього мистецтва спілкування та піднесенню ораторської майстерності. Для цього потрібно виявити шляхи ефективного розвитку риторичних умінь майбутніх психологів під час вивчення риторики у ЗВО.

Проте, як слушно зазначають науковці, аналіз навчального процесу й риторичної підготовки студентів виявив перевагу теоретичного аспекту, лінгвістичну спрямованість риторичної підготовки, недостатнє вивчення комунікативних основ риторичної діяльності, слабке висвітлення психолого-педагогічних аспектів риторичної

діяльності, які є професійно необхідними для майбутніх фахівців [265], а отже, недостатня увага надається саме формуванню та розвитку практичних умінь і навичок риторичної діяльності, а також професійно-риторичним навичкам відповідно до викликів і запитів майбутньої професії.

У нашому дослідженні ми звертаємо увагу на формування риторичних умінь і навичок під час професійної підготовки у ЗВО, які є важливою передумовою для професійної реалізації психолога та якісної діяльності у всіх сферах, складовими яких є вміння комунікувати (спілкування і взаємодія з людьми, вміння встановлювати контакти), вербальні (говорити чітко, ясно, виразно), невербальні (розуміння та застосування невербального спілкування) вміння слухати та ораторські вміння (грамотне вираження думки) [360, с. 309-310]. Діяльність психолога передбачає вміння вести бесіду, діалог і дискусію, консультиувати, організовувати і проводити психологічні тренінги. А ці форми роботи вимагають рівня майстерності, який дозволяє гнучко та творчо, в досить обмежений час одержувати інформацію, добирати й адаптувати психодіагностичні методики і психокорекційні програми, спостерігати за станом клієнта та змінами його світосприйняття, оцінювати правомірність обраних методів і власної роботи, організовувати творчий пошук більш адекватних прийомів і методів [444, с. 15].

Наголосимо, що важливим аспектом у підготовці майбутніх психологів є отримання знань із професійної комунікації, зокрема опанування риторичних знань, умінь і навичок та вміння використати їх у професійній діяльності. Їх формування під час професійної підготовки у ЗВО, на нашу думку, є ключовою умовою для самореалізації психолога в усіх напрямках його діяльності. Адже психолог може працювати безпосередньо в зоні виникнення надзвичайних ситуацій, в екстремальних, ризиконебезпечних обставинах [176, с. 384]. Дослідники професійної підготовки майбутніх психологів до діяльності в екстремальних умовах зазначають потребу оволодіння психологами служби цивільного захисту сукупністю комунікативних навичок, що забезпечують здатність встановити контакт із постраждалими, готовність вислухати, проконсультиувати, обговорити проблеми і «згасити» емоції тощо [386, с. 95].

Проведення діагностики і корекції поведінки та станів, консультивання, профілактики і просвітництва, науково-дослідна діяльність, проведення психологічних тренінгів вимагає від психолога сформованої риторичної компетентності. Професійно важливими

якостями психолога є творчість, креативність, вміння слухати і чути людину, емоційна стійкість, вміння співпереживати, любов до людей, спостережливість, доброзичливість, відповідальність, добра пам'ять, толерантність, витримка, терпеливість, ерудиція, інтелект. Психолог має допомагати людям у складних життєвих ситуаціях, розуміти психологічні механізми поведінки, вчинків, дій, емоцій людей, закони комунікації та спілкування, навчитися розпізнавати брехню та правду, знати вікові та гендерні особливості, пізнати глибину людської душі, вирізняти маніпулятивну поведінку та не потрапляти під її вплив тощо.

Риторична компетентність фахівця здатна підвищити ефективність ділового спілкування, поліпшити взаємини в робочому колективі, створити позитивний психологічний мікроклімат [241, с. 580]. Сприятлива атмосфера налаштовує на відкрите спілкування у професійній діяльності, зокрема психологів. Відомо, що в атмосфері довіри та відкритості в колективі передання інформації та її достовірність значно збільшується [191, с. 121].

Вважаємо доцільним передбачити в освітньому процесі ЗВО низку заходів, спрямованих на формування риторичної компетентності, яка сприятиме становленню висококваліфікованих фахівців-психологів. Зауважимо, що вивчення теорії риторики і практичне застосування набутих знань дасть змогу вирішити низку професійно орієнтованих завдань для психологів:

- подолання комунікативних бар'єрів і, як наслідок, формування контактної особистості та створення психологічно комфортної комунікативної взаємодії;

- розвиток умінь ведення бесіди як основного виду діалогічної комунікації;

- оволодіння вербальними і невербальними засобами комунікації;

- засвоєння не лише способів комунікацій, а й інструментів впливу на свідомість і підсвідомість особистості;

- розвиток мистецтва презентації та самопрезентації, тренінгової діяльності та публічного виступу тощо [191, с. 121].

Позитивним аспектом у розвитку професійної підготовки психологів є все активніше впровадження в освітній процес риторикознавчих дисциплін, а отже розуміння вагомості риторики як окремої науки в системі освіти і розвитку особистості та значення для професійного становлення саме психологів. Адже майбутнім психологам для успішної професійної діяльності значну увагу слід приділяти розвиткові власної риторичної компетентності як найвищого

рівня комунікації, адже в сучасному розумінні риторика – це не лише наука про мистецтво красномовства, а, передусім, наука про способи і засоби впливу на аудиторію чи конкретну особистість, який здійснюється з метою одержання бажаного результату.

У навчальних планах багатьох ЗВО вивчення риторики передбачено для студентів-психологів, проте для деяких риторики є обов'язковою дисципліною, а для більшості – дисципліною за вибором студента. Це позитивний аспект, однак є комплекс проблем щодо ефективності вивчення риторики, зокрема в контексті набуття достатніх практичних риторичних вмінь і навичок протягом вивчення курсу риторики у ЗВО. Відомо, що вивчення теоретичного матеріалу без практичного застосування для оволодіння ораторською майстерністю не принесе бажаного результату. Тому важливо спрямовувати курс на розвиток саме практичних навичок у студентів, оскільки лише практика дає змогу сформувати риторичну компетентність для ефективної комунікації.

Для формування риторичної компетентності студентів-психологів у ЗВО недостатньо лише зосереджувати увагу на вивченні теорії класичної риторики; більш вагомим, на наш погляд, є завдання навчитись практично застосовувати набуті знання відповідно до подальшої професійної діяльності. Відомо, що вивчення теоретичного матеріалу без практичного застосування для оволодіння мистецтвом слова не приносить бажаного результату. Як влучно стверджував відомий римський педагог і ритор Квінтіліан, «навчитись говорити можна лише говорячи», адже основою ораторського мистецтва є практика публічних виступів. Тому потрібним є курс практичної риторики, основна мета якого – «досягти гармонійного поєднання роботи над змістом висловлювання та його формою» [316, с. 15]. Саме практичний курс, на наш погляд, дає змогу актуалізувати знання професійної комунікації, сформувати комплекс знань, умінь і навичок, виробити якості, необхідні для ведення ефективного монологу та діалогу в професійному спілкуванні.

Вивчення риторики у різних ЗВО передбачено на різних курсах професійної підготовки (на другому році підготовки чи під час навчання в магістратурі). На нашу думку, вивчення риторики професійної діяльності не зовсім доцільно вводити на початкових курсах, оскільки студенти молодших курсів ще не є достатньо професійно сформовані, тому важче спрямувати вивчення риторики саме в контексті професійного розвитку та становлення. Погоджуємося з думкою науковців, що це ще не достатній рівень підготовки для оволо-

діння риторикою, оскільки як дисципліна комплексна, інтегративна вона вбирає в себе знання та досвід багатьох інших наук гуманітарного циклу (етики, філософії, логіки, лінгвістики, історії, психології, журналістської та сценічної майстерності) [452].

Студенти старших курсів вже усвідомлюють всі аспекти майбутньої професії, тому мають розуміння необхідності вивчення риторики та розвитку риторичних умінь і навичок для майбутньої діяльності. Однак, як застерігає О. Щербакова, певна частина студентів-випускників вважають себе «профі» й не завжди відвідують занять не лише з риторики, а й з інших дисциплін [452].

На нашу думку, вивчення основ риторики можливе для студентів молодших курсів, а риторика професійної діяльності, зокрема курс «Риторична майстерність практичного психолога» доречно впроваджувати під час навчання в магістратурі. На жаль, цього принципу не враховують в освітніх програмах і навчальних планах українських ЗВО. У цьому контексті доречно врахувати позитивні результати перевіреної досвідом моделі риторичної підготовки майбутніх правників, згідно з якою, крім вивчення загальних засад риторики, передбачено курси з удосконалення риторичних знань, умінь і навичок професійної діяльності. Це дає змогу випускникам ЗВО за спеціальністю «Правознавство» сформуванню належного рівня професійно орієнтованої риторичної компетентності, що сприяє, безперечно, їхній готовності до ефективного виконання фахових обов'язків.

Отже, вагомою складовою у професійній підготовці майбутнього психолога у ЗВО є формування риторичної компетентності, оскільки, оволодівши законами риторики, психолог набуде вміння і навички ефективного та переконливого спілкування, свідомо застосовуючи певні методи психологічного впливу, публічно виголошувати певні ідеї та презентувати власні погляди, судження перед аудиторіями різних типів тощо.

Проаналізувавши особливості підготовки студентів-психологів до професійної діяльності у ЗВО, зауважимо, що наявна система освіти потребує удосконалення сутності і змісту риторичної підготовки, визначення структури риторичної компетентності майбутніх психологів, обґрунтування педагогічних умов і розроблення методики її формування у ЗВО шляхом реалізації сучасних педагогічних технологій, про що йтиметься в наступних розділах.

2.2. Основні аспекти риторичної діяльності психологів

У процесі формування риторичної компетентності майбутніх психологів у ЗВО необхідно враховувати основні аспекти їхньої професійної та професійно-риторичної діяльності.

Вивчення професійної діяльності психолога (додаток Б) дає змогу визначити специфіку його роботи: різноплановість і багатофункціональність діяльності, складність завдань, які не можуть бути зведені до єдиного алгоритму дій, особливий режим роботи, високий рівень психічної напруженості праці, підвищена соціальна відповідальність за професійні помилки. Відповідно до особливостей професійної діяльності психологи мають: розуміти цілі психологічної допомоги, володіти глибокими професійними знаннями й уміннями, логічністю мислення, адекватністю та точністю сприйняття, особистісною та соціальною зрілістю, комунікативною компетентністю, толерантністю, терплячістю, витримкою та самовладанням. Особливими професійно важливими якостями психолога (див. додаток Б) є: спостережливість, аналітично-конструктивний склад мислення та самостійність суджень, відсутність упереджень, соціальний інтелект, позитивна «Я-концепція», соціальна спрямованість, емпатія, комунікабельність, проникливість, незалежність, креативність, рефлексивність, емоційна стабільність і стійкість до стресів, вміння адаптуватися до різних умов і чинників діяльності. Ці характеристики забезпечують відповідність особистості психолога вимогам професійної діяльності, зумовлюючи досягнення високого рівня професійного розвитку, продуктивності діяльності та самореалізації особистості психолога. Посада психолога передбачає високу нормативність, а також наявність таких якостей особистості, як авторитарність, домінантність, відповідальність, цілеспрямованість, організаторські здібності [171].

Окремої уваги заслуговують такі психологічні аспекти риторичної діяльності психолога, що налаштовують на прихильне ставлення під час спілкування чи публічного виступу, зокрема: вміння спілкуватися (культура спілкування, етика ділового спілкування, вміння слухати тощо); внутрішні якості мовця (ввічливість, впевненість, усмішка, тощо); манери поведінки (поза, хода, погляд, міміка, жести); зовнішній вигляд (одяг, зачіска, аксесуари тощо).

До професійно-риторичної діяльності належать: дотримання норм літературної мови і культури мовлення, використання технік професійного спілкування, невербальної комунікації, етичні аспек-

ти, зворотний зв'язок у професійній комунікації тощо. Охарактеризуємо найважливіші.

Культура спілкування. Культуру мовлення кожна людина удосконалює протягом життя, адже мовлення є одним із найважливіших показників розвитку кожної особистості і суспільства загалом. Нині відмінне володіння мовою є важливим компонентом професіограми фахівців різних спеціальностей, що актуалізує увагу дослідників [150, с. 72].

Щодо формування культури професійного мовлення відповідно до фахового спрямування, то майбутні фахівці активно розвивають ці знання й уміння на заняттях з української мови (за професійним спілкуванням) у ЗВО. Як правило, ці дисципліни передбачені на першому курсі професійної підготовки, тому є основою для усвідомлення важливості культури мовлення для професійної підготовки та діяльності. Культура мовлення, безперечно, є підґрунтям для формування риторичної компетентності на заняттях з риторики, адже правдиво сказав Сократ: «Заговори, що б я тебе побачив». Риторична діяльність психологів передбачає високий рівень володіння нормами літературної мови, оскільки спілкування для них є професійним інструментом, а культура мовлення – певним індикатором їхньої професійної майстерності. Адже психологічно орієнтоване мовленнєве спілкування – це спосіб внесення тієї чи іншої корекції в картину світу клієнтів, реципієнтів вербального впливу [151, с. 65]. Професійне мовлення психолога – це складова професійної компетентності психолога, яка охоплює культуру мовлення, знання професійної комунікації, мовленнєві вміння та навички, пов'язані з перцептивно-рефлексивними здібностями, активне слухання, що відбувається на пізнавальному, поведінковому та емоційному рівні [153]. Основні аспекти культури мовлення, актуальні для формування риторичної компетентності майбутнього психолога, подані в додатку Е.

На жаль, мовлення психологів нерідко засмічується словами-паразитами, вживання яких справляє неприємне враження, що є не лише через бідність лексичного запасу, а через хвилювання, невміння публічно мислити, вільно висловлювати думки [75, с. 52]. Велика кількість лексичних помилок у мовленні пояснюється вживанням росіянізмів (суржикових конструкцій, чужорідних частинок) на всіх рівнях мови. Однозначно, що знання мовних норм підвищують довіру слухачів, а у професійній сфері психолога – довіру як колег, так і клієнтів.

У лінгвістиці визначають критерії культури мовлення, дотримання яких є також важливою умовою для формування та розвитку всіх видів риторичної діяльності та потребують уваги і постійного шліфування, удосконалення під керівництвом викладача на заняттях з риторики у ЗВО. Найважливіші ми зазначили у додатку Е, однак перелік можна розширювати і деталізувати кожен із зазначених пунктів. Риторика досліджує ці аспекти в динаміці залежно від умов і ситуацій комунікації визначає технології успішного мовлення [250, с. 19]. Дотримання поданих правил мови на всіх рівнях і норм культури спілкування забезпечать ефективність комунікації у професійній діяльності психолога-практика.

Аналізування чужого та власного мовлення сприяє удосконаленню вказаних ознак і, як наслідок, розвиткові культури мовлення. Розглядаючи навички культури мовлення та риторичної компетентності, науковці (Г. Вознюк, З. Куньч) окреслили найважливіші шляхи вдосконалення (додаток В), зокрема вивчати мовлення майстрів слова (ораторів-психологів) і запозичувати їхній досвід у власній риторичній діяльності [216, с. 53-54]. Також варто аналізувати мовлення своїх однокласників на занятті з риторики під час публічних виступів, виголошення мініпримов, бесід, дискусій тощо, дружньо радити, як можна вдосконалити мовлення, адже, допомагаючи однокласникові добрими порадами, сам студент зростає як оратор. На занятті кожен має відчувати себе комфортно та перебувати одночасно в ролі учня та педагога, прислухатися до порад і активно розвивати своє мовлення.

Переконання та навіювання. Способи переконання, навіювання та навіть прямого маніпулювання особистістю в процесі безпосереднього спілкування, публічного виступу чи через мережеві канали комунікації набувають все глибшого вивчення та застосування. Нині риторику ми розуміємо більше як науку про способи і форми мовленнєвого переконання та впливу на особистість, а риторичні засоби часто використовують навіть задля маніпулювання під час спілкування, публічних виступів чи виступів за допомогою інформаційно-комунікаційних каналів.

Психологові-практику часто доводиться застосовувати методи переконання у своїй професійній діяльності. Це зумовлено особливостями роботи власне психолога; характером аргументації, призначеної вплинути на співбесідників, та соціальними чинниками [75, с. 74]. Виділяють загальні риси переконування й навіювання: основним засобом впливу є слово, а вплив здійснюється як на психіку

співрозмовника, так і на почуття, також важливо є використання невербальної комунікації (міміка та пантоміміка) як засобу впливу [75, с. 80].

Дослідники подають правила переконання, яких має дотримуватися психолог під час комунікативної взаємодії: зміст і форма мають відповідати розвиткові особистості клієнта з урахуванням індивідуальних особливостей; наявність не лише загальних положень, а й конкретних фактів, прикладів, наочності; віра психолога в те, що він повідомляє, володіння технікою переконування. Умовами переконання є прихильне ставлення психолога, щирість, чесність, експертність, урахування психічних особливостей та емоційного стану співрозмовника [75, с. 74].

Зазначимо, що психологи неодноразово й усебічно досліджували поняття мовленнєвого впливу та мовленнєвої маніпуляції. Як зазначають науковці, мовленнєве маніпулювання може бути пов'язане не лише з прихованими від суб'єкта (слухача, клієнта) цілями, а також з особливою організацією тексту, коли використовують специфічні риторичні прийоми чи спеціальну техніку побудови висловлювання [260]. Схиляємося до думки, що мовленнєві засоби можна вважати маніпулятивними, якщо їх використовують із певними намірами, які спробуємо охарактеризувати.

Мовленнєві засоби впливу, які в певній ситуації та з певними намірами можуть бути маніпулятивними, можна виокремити на різних рівнях мовлення (найчастіше на лексичному та морфолого-синтаксичному). Зазначимо, що люди, які володіють риторичною компетентністю, швидко можуть визначити прийоми маніпулювання, зрозуміти наміри і легко протистояти можливим негативним впливам. Для психологів вкрай важливо вирізняти маніпулятивну поведінку, не потрапляти під її вплив і ніколи не застосовувати маніпулятивні техніки з деструктивною метою. Найпоширеніші риторичні прийоми і спеціальну техніку побудови висловлювання є такі:

- вживання слів із узагальнювальним значенням: кожен, всі, ніхто тощо;
- вживання особових займенників ми, ви з метою приєднання й об'єднання;
- вживання абстрактних іменників: любов, чесність, совість тощо;
- посилення на авторитет (цитовання відомих людей);
- звертання на ім'я (запам'ятовування імені та виокремлення людини з натовпу);

- використання тропів з метою створення образності (порівняння, епітет, метафора, метонімія, синекдоха тощо);
- використання підрядних речень (причинно-наслідкові): як тільки ви..., то...; лише тоді, коли ви..., то;
- вислови, які надають оцінювання: ви ж + оцінка;
- вибір без вибору, необхідність вибору одного з двох або декількох можливих рішень;
- вживання тавтологій (загальновідомої істини) тощо [177, с. 167].

Техніка мовлення психолога. Одним із важливих аспектів і завдань риторичної підготовки психолога до професійної діяльності вважаємо розвиток техніки мовлення. Оволодіння нею потребує формування артикуляційної вимови, оволодіння основами правильної дикції, вироблення вміння дотримуватись відповідного темпу та ритму мовлення, логічності викладу. У спілкуванні психолога з клієнтами велике значення має тон мовлення, інтонація та інтонаційна виразність, які передають не лише зміст слів, а й ставлення до сказаного. Психолог має володіти винятковим «емоційним слухом» [75, с. 59-63].

Невербальна комунікація психолога. У сучасній риторичній науці визначено й обґрунтовано різноманітні способи, форми та інструменти впливу на особистість у процесі комунікативної взаємодії. Інструментами впливу є вербальні та невербальні засоби, тому варто звертати увагу і на зміст інформації, і на спосіб подання.

Під час спілкування невербальні засоби зазвичай доповнюють словесне мовлення. Безумовно, невербальна комунікація також впливає на сприйняття психолога, адже через невербальні ми передаємо емоції, видаємо хвилювання чи виражаємо впевненість, повагу або зверхність тощо. Під час спілкування, бесіди необхідно, за даними дослідників, підтримувати зоровий контакт: коли ми говоримо – 45–75 % часу, коли слухаємо – 65–85 % [476, с. 15.].

Звернемо увагу на одну розповсюджену помилку, яка стосується перебільшення значення невербальної техніки. Йдеться про помилкове трактування досліджень А. Меграбяна, згідно з якими загалом лише 7 % інформації сприймається за допомогою слів, 38 % – голосу, а 58 % – мови тіла. Це твердження стосується вираження емоцій і почуттів у випадку неконгруентності, тобто неузгодженості інформації, одночасно переданої людиною вербальним і невербальним способом. Таким чином, коли вербальна та невербальна комунікація не збігається, люди схильні більше вірити невербальній. В усіх інших випадках, на що звертає увагу К. Андерсон, суть промо-

ви все ж залежить від словесної інформації, хоч емоції, голос і мова тіла теж важливі [5, с. 32].

Психологи під час спілкування з людьми важливо не лише реагувати на висловлені ними проблеми за допомогою слів, а й звертати увагу на мову жестів і міміку, які в комплексі можуть багато розповісти про особистість, розкрити її психологічні проблеми. Особливо важливо враховувати це в роботі з категорією людей, які «замикаються», відособлюються під час спілкування або висловлюють неправдиві повідомлення [191, с. 121]. Для цього майбутнім психологам у процесі професійної підготовки у ЗВО належить відпрацьовувати практичні риторичні навички, які застосовуються під час надання психологічної допомоги різним особам, групам і категоріям. Доцільно зосередити увагу на різноманітних аспектах вербальної та невербальної комунікації, навчитись виявляти зацікавленість у спілкуванні з потерпілими за допомогою мови слів і тіла [176, с. 384]. Оскільки в екстремальних умовах у постраждалих можуть виникати труднощі словесного вираження, саме невербальна комунікація часто є єдиною можливим засобом для прояву та пояснення їхніх переживань. Тому в таких ситуаціях важливим є опанування невербальної техніки [427, с. 235].

Особливо важливо знати і володіти риторичними знаннями, вміннями і навичками, які забезпечують ефективну професійну комунікацію, дають змогу розуміти стани і почуття інших людей через невербальні засоби комунікації у разі роботи психолога в надзвичайних ситуаціях. Це допоможе постраждалим швидше усвідомити ситуацію та сприятиме адекватним реакціям на неї [176, с. 384-385].

Етичні аспекти діяльності психолога. Психологи мають бути притаманні особливі риси характеру: здатність розуміти почуття інших людей і правильно інтерпретувати їхні дії, підбирати «ключ» до будь-якої людини і вміння викликати прихильність до себе; виявляти тактовність і здатність зберігати секрети, він не повинен засуджувати своїх клієнтів, порівнювати їх з іншими або яким-небудь іншим чином проявляти нетактовність; йому часто доведеться мати справу з людьми в кризових ситуаціях, які в ці моменти дуже вразливі; незважаючи на те, що психолог має бути уважним до переживань інших, він одночасно повинен вміти абстрагуватися; професійний психолог не повинен дозволяти особистим переконанням впливати на роботу та на ставлення до клієнтів; психолог ніколи не працює за шаблоном, і тому він має вміти поєднувати різні

методики й адаптувати їх до кожного клієнта; психолог вчиться все життя – відвідує семінари, опановує нові методики і техніки.

Важливе місце в роботі психолога надається творчому підходу, що можливо лише за умови високого рівня професійної компетентності та сформованості риторичних знань. Тому дуже важливо навчити майбутнього психолога постійно вдосконалюватися, розвивати свої професійні здібності та риторичні якості, вносити елементи творчості у професійну діяльність, створення власного риторичного стилю, який би відповідав професійним якостям фахівця [367, с. 342]. Тому обов'язковим і необхідним є формування риторичної компетентності як однієї із важливих складових професійної підготовки психолога.

Майбутнім психологам для подальшої професійної діяльності (під час спілкування, психологічної бесіди, консультування, тренінгів, майстер-класів, публічних виступів тощо) важливо навчитися:

- дотримуватися правил спілкування, тобто грамотно та виразно висловлювати свої думки;

- вміння слухати і чути;

- утримуватись від оцінки особистості (партнера, клієнта чи аудиторії), толерантно ставитися до особистості, не принижувати її гідності, підтримувати;

- техніки мовлення та її коригуванню (керувати голосом, інтонувати) відповідно до ситуацій мовлення;

- дотримуватися всіх норм і культури невербальної поведінки (відповідні жести, міміка, утримання зорового контакту з клієнтом, аудиторією);

- дотримуватися обґрунтованої просторової організації дистанції (проксемика) під час спілкування тощо;

- використовувати вплив і переконання коректно й аргументовано, враховуючи цінність особистості;

- розуміти аспекти маніпулювання, але не використовувати у своїй професійній діяльності;

- дотримуватися норм і правил проведення публічних виступів (доводити свою думку за всіма правилами етикету, толерантно ставитися до аудиторії) тощо [178; 176, с. 198].

2.3. Сучасний стан риторичної підготовки майбутніх психологів у ЗВО

Проаналізувавши програмно-методичну документацію у ЗВО та типову методичку викладання риторики, зокрема студентам-психологам, вважаємо, що нині є підстави для нового погляду на

риторичну підготовку у ЗВО, що має спрямовуватися на формування та розвиток риторичної компетентності відповідно до потреб подальшої професійної діяльності, зокрема в майбутніх психологів.

Опитування викладачів риторикознавчих дисциплін повністю підтвердило нашу тезу про гостру потребу вдосконалення системи формування риторичної компетентності у професійній підготовці майбутніх психологів. Науково-педагогічні працівники відзначили певні проблемні питання, що викликають труднощі в риторичній підготовці у ЗВО, знижуючи її ефективність. Однією з виявлених проблем є невідповідність обсягу навчального матеріалу до кількості годин, виділених на засвоєння всіх змістових модулів риторики як навчальної дисципліни: історії, теорії, техніки і практики риторики. Теоретичні та практичні аспекти цієї практико орієнтованої дисципліни важко опанувати за один невеликий курс (32 год.), не говорячи вже про ефективний розвиток риторичних знань, умінь і навичок і формування належного рівня риторичної компетентності відповідно до професійного спрямування. Згідно з навчальними планами студенти-психологи вивчають риторику на II-му курсі професійної підготовки, коли про розвиток риторично-професійної компетентності не ще не дуже доцільно, оскільки студенти ще вивчили всі аспекти професійного спрямування, а професійна компетентність лише розпочала формуватися. Також викладачі наголошували на складності роботи з повною навчальною групою, оскільки ефективне формування риторичної компетентності можливе лише за умови індивідуального підходу, реалізації особистісно орієнтованого навчання. Вважаємо, що доцільно забезпечити розподіл студентів на підгрупи, а їхня кількість не повинна перевищувати 15 осіб.

Наявна система риторичної підготовки у ЗВО призводить до певних труднощів у викладанні, зокрема щодо вибору завдань і навчальних ситуацій для ефективного розвитку риторичних умінь і навичок, а також врахування професійної спрямованості риторичної підготовки. Наголосимо, що не завжди спостерігається належне впровадження і застосування сучасних методів та інноваційних технологій у риторичній підготовці, що зменшує зацікавлення студентів до виконання завдань і вивчення запропонованих тем. Не всі викладачі ознайомлені із сучасними методами і технологіями, а також дидактично обґрунтовано застосовують їх. Загалом методична система розвитку риторичної компетентності, її структура та етапи формування недостатньо розроблена. Це стосується й методів діагностики студентів-психологів щодо сформованості риторичної компетентності, яка слабо представлена у навчально-методичній літературі й освітній практиці.

Загалом результати опитування викладачів риторикознавчих дисциплін у провідних ЗВО дають підстави для висновку про те, що

викладачі усвідомлюють необхідність і цілеспрямоване формування риторичної компетентності як запоруки подальшої успішної професійної діяльності випускників, а також їхню зацікавленість щодо розроблення та використання сучасних методів навчання та новітніх освітніх технологій із метою риторичної підготовки майбутніх психологів відповідно до їхнього професійного спрямування.

Для підтвердження цих думок та одержання відповідних кількісних даних щодо реального стану професійної підготовки майбутніх психологів у площині сформованості риторичної компетентності (якості риторичної підготовки) ми розробили і використали опитувальник для студентів і викладачів, який передбачав отримання інформації про ставлення до власного риторичного розвитку, з'ясування найбільш характерних труднощів під час риторичної підготовки та риторичної діяльності у ЗВО, з'ясування потреби впровадження додаткових курсів для студентів-психологів тощо (додаток К).

Інтерв'ювання викладачів мало на меті виявлення чинників і визначення необхідних педагогічних умов для формування риторичної компетентності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки.

Одностайно погоджуючись із необхідністю удосконалити риторичну підготовку студентів-психологів у ЗВО, викладачі вважають за доцільне внести в навчальні плани освітньої підготовки студентів-психологів на магістерському рівні курс «Риторична майстерність практичного психолога» з метою покращити риторичну компетентність відповідно до потреб подальшої професійної діяльності (питання 2–4). Більшість з опитаних погоджуються з доцільністю розроблення та впровадження необхідних педагогічних умов, сучасних високопродуктивних методик формування риторичної компетентності у процесі професійної підготовки (91,7 %). Найбільш важливими чинниками розвитку риторичної компетентності студентів-психологів, на думку викладачів, є зацікавлення студентів в опануванні риторичних умінь і навичок; реалізація багаторівневої риторичної підготовки студентів-психологів протягом усього навчання; індивідуалізація освіти і навчання, урахування індивідуальних і вікових особливостей студентів; продумане застосування інноваційних методів і технологій на заняттях з риторики; безперервне підвищення кваліфікації самих викладачів; створення у ЗВО освітнього середовища, здатного підтримувати сприятливу психологічну атмосферу педагогічної взаємодії, навчання та розвитку (питання 5–6).

За одержаними даними, серед об'єктивних причин, які заважають прискореному розвитку риторичної компетентності у ЗВО, викладачі назвали: обмежений обсяг навчального часу (83,3 %);

невиправдано велику кількість студентів у групі, що не дає можливості реалізувати вимоги індивідуального підходу та дотримувати принципи особистісно орієнтованого навчання (75,0 %); несприятливі обставини для впровадження сучасних методів і технологій навчання (50,0 %); труднощі в пошуку та набутті нових навичок з методики викладання курсу риторики (30,0 %). До бар'єрів продуктивного розвитку риторичної компетентності студентів на занятті з риторики відносять: побоювання (страх) студентів виступати публічно; відсутність у них креативного мислення; сум'яття під час публічного висловлювання своїх думок і поглядів; боязнь бути незрозумілим чи смішним; занижену самооцінку тощо.

Підвищити рівень вивчення риторики можна за допомогою: постійного, систематичного професійного самовдосконалення викладачів, зокрема вдосконалення власної риторичної компетентності (як приклад студентам для наслідування і засіб мотивації), неперервне впровадження та застосування в риторичній підготовці новітніх методів і технологій, зокрема застосування ІКТ відповідно до сучасних тенденцій розвитку та якомога більша направленість курсу на реалізацію риторичних знань, умінь і навичок студентів у професійній діяльності (питання 7–8).

Розвивати риторичну компетентність студентів у позаурочний час, на думку викладачів, найдоцільніше: за рахунок позааудиторної роботи у ЗВО, а саме ораторські гуртки, клуби тощо (91,7 %); організації відвідування студентами тренінгів розвитку ораторської майстерності (66,7 %); активної участі у науково-практичних студентських семінарах, конференціях (50,0 %). Самостійну роботу студентів у цьому контексті відзначило значно менше викладачів (25,0 %), оскільки вони вважають, що для активного формування риторичної компетентності потрібна додаткова мотивація з боку інших, колективне обговорення, аналізування та рефлексія.

Подібний опитувальник був запропонований і студентам. В анкетуванні брали участь 90 студентів бакалаврського рівня підготовки, які вивчали курс риторики на 2 курсі, та 90 студентів магістерського рівня, які під час навчання у ЗВО мали значно більший досвід риторичної діяльності, зокрема під час вивчення дисциплін професійного спрямування (проведення публічних заходів, тренінгів для однокласників), брали участь у конференціях, семінарах у своєму закладі та інших ЗВО, а також проходили навчальну (педагогічну) практику.

Під час опрацювання даних анкетування студентів щодо визначення необхідності формування риторичної компетентності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки (1–6 питання анкети) ми з'ясували суттєві відмінності у відповідях бакалаврів і магістрів. У студентів-бакалаврів ще не повністю сформувалася

усвідомленість важливості розвитку риторичної компетентності як складової їхнього особистісного зростання та майбутньої професійної діяльності. Тому рівень мотивації до риторичної діяльності та розуміння важливості розвитку риторичних умінь і навичок у студентів-бакалаврів значно нижчий (відзначили 44,4 %), а в магістрів-психологів зростає цінність і вмотивованість щодо розвитку риторичної компетентності відповідно до професійного спрямування (відзначили 72,2 %). Також студенти-магістри виявили усвідомлене бажання вивчати курс «Риторична майстерність практичного психолога» під час навчання на магістерському рівні підготовки з метою покращити професійно-риторичну компетентність (83,3 %). Вважаємо, що усвідомленню важливості формування риторичної компетентності в магістрів-психологів сприяють взаємозв'язок риторикознавчих дисциплін і дисциплін професійного спрямування, більший досвід риторичної діяльності – залучення до публічних заходів, проведення психологічних тренінгів для однокласників, участь у конференціях, наукових семінарах, навчальна практика, зокрема у якості викладача-асистента.

Риторичну компетентність більшість (96,7 %) студентів-магістрів вважають однією з основних складових успішної взаємодії практичного психолога та клієнта, а незнання основ психології особистості, психології спілкування, а також способів і методів ефективної риторичної взаємодії значно утруднює їхню професійну реалізацію. Магістри-психологи вже цілком усвідомлюють, що вивчення курсу «Риторична майстерність практичного психолога» сприятиме підвищенню якості їхньої професійної підготовленості.

Опрацювання результатів самооцінки студентами риторичних якостей (7 питань) теж суттєво відрізняються. Студенти-бакалаври, на відміну від магістрів, досить оптимістично оцінюють рівень власних риторичних якостей: оцінили як високий рівень – 66,7 %; середній – 31,1 %; низький (недостатній) – 2,2 %. Студенти-магістри подали такі відповіді: 37,8 %, 57,8 % і 4,4 % відповідно. Як бачимо, результати самооцінки риторичних якостей у студентів магістерського рівня значно нижчі, й очевидно, більш адекватні. Це дозволяє зробити висновок, що студенти бакалаврського рівня підготовки ще недостатньо усвідомлюють сутність і роль риторичної компетентності для подальшої професійної діяльності.

Опитувальник також дав змогу виявити основні чинники, що впливають на формування та розвиток риторичних умінь і навичок у процесі вивчення риторики (питання 8). На думку студентів-магістрів, найважливішими для розвитку риторичних умінь і навичок є: сприятлива, довірлива атмосфера на заняттях (обрали 51,1 %), креативність та особистісний підхід викладача до вивчення ритори-

ки (34,4 %) і використання викладачами сучасних форм і методів для розвитку риторичних знань, умінь і навичок (14,4 %).

Щодо бар'єрів ефективного формування риторичної компетентності студентів на занятті з риторики і розвитку риторичних умінь і навичок в позаурочний час (питання 9–10), відповіді студентів багато в чому підтверджують думку викладачів із цих питань.

Комплексне оцінювання реального рівня сформованості риторичної компетентності проводилося відповідно до методики експерименту комплексним методом за чотирма критеріями протягом 2016–2017 рр. В оцінюванні взяли участь ті ж 90 студентів-бакалаврів і 90 студентів-магістрів.

Першим кроком дослідження сучасного стану риторичної підготовки було визначення показників аксіологічного критерію, тобто рівня мотивації до формування риторичної компетентності в освітньому процесі та цінностей під час риторичної підготовки. У студентів має бути сформована мотиваційна та ціннісна основа їхньої подальшої діяльності, зокрема розуміння важливості риторичної компетентності для особистісної та професійної реалізації (майбутній фахівець-психолог має усвідомити сутність риторичної діяльності, необхідної для саморозвитку, та залежність професійної реалізації від рівня сформованості риторичної компетентності).

Результати оцінювання вираженості показників риторичної компетентності майбутніх психологів за аксіологічним критерієм, що визначає рівень вмотивованості та розуміння цінності формування та розвитку риторичної компетентності у ЗВО для їхньої професійної діяльності, представлено у вигляді діаграми на рис. 2.1.

У цілому емпіричні дані свідчать, що рівень мотивації бакалаврів і магістрів до формування та розвитку риторичної компетентності у ЗВО значно відрізняється, що зумовлено недостатнім розумінням студентів на початкових курсах цінності та значення риторичної компетентності для подальшої їхньої професійної діяльності. Як бачимо, у студентів-бакалаврів переважає базовий рівень – 54,4 %, який вказує на невисоку мотивацію, а мало виражений креативний рівень (11,1 %) доводить недостатнє розуміння значення розвитку риторичної компетентності та незначну кількість студентів з креативним рівнем розвитку риторичних цінностей. У магістрів спостерігаємо значно вищий креативний рівень – 25,5 %, є розуміння цінності риторичних знань, умінь і навичок та значно сильніша мотивація до розвитку риторичної компетентності, проте все ж переважає функціональний рівень, до якого віднесено 40 % студентів.

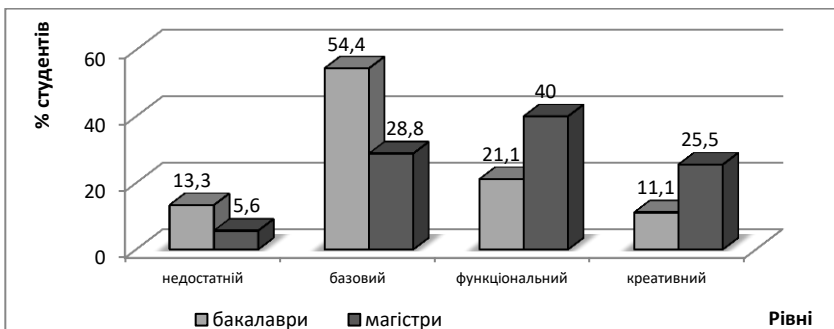

Рисунок 2.1 – Сформованість риторичної компетентності майбутніх психологів (бакалаврів і магістрів) за аксіологічним критерієм

Під час наступної перевірки, яка стосувалася сформованості риторичної компетентності майбутніх психологів за знанневим критерієм (рис. 2.2) звертаємо увагу на показники креативного рівня, які низькі в обох групах студентів (4,4 % бакалаврів і 6,7 % магістрів).

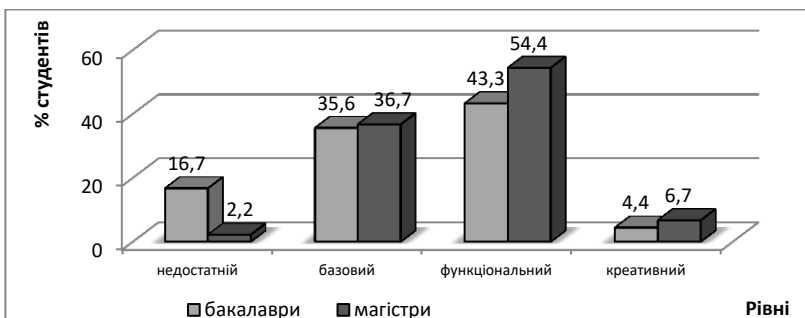

Рисунок 2.2 – Сформованість риторичної компетентності майбутніх психологів (бакалаврів і магістрів) за знанневим критерієм

Як видно з рис. 2.2, результати перевірки за знанневим критерієм засвідчують досить високу кількість студентів, що перебувають на базовому (35,6 і 36,7 % відповідно) та функціональному (43,3 і 54,4 % відповідно) рівні. Переважання показників рівня знань пояснюється тісним взаємозв'язком риторикознавчих дисциплін і дисциплін професійного спрямування, оскільки риторика і психологія як науки перетинаються в теоретичній площині та багато в чому доповнюють одна одну.

Проте розподіл показників бакалаврів і магістрів щодо сформованості риторичної компетентності за операційним критерієм (рис. 2.3) показав значно гірші результати.

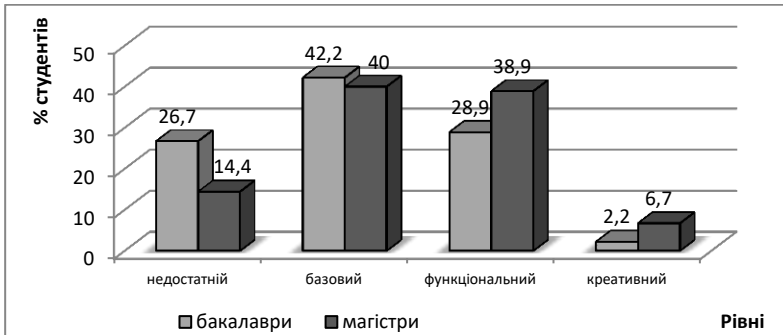

Рисунок 2.3 – Сформованість риторичної компетентності майбутніх психологів (бакалаврів і магістрів) за операційним критерієм

Як бачимо, показники, що стосуються риторичної діяльності майбутніх психологів невтішні: багато студентів обох груп перебувають лише на недостатньому (26,7 і 14,4 % відповідно) та базовому (42,2 і 40,0 % відповідно) рівні. Звернемо увагу на результати за функціональним (28,9 і 38,9 % відповідно) та креативним (2,2 і 6,7 % відповідно) рівнями сформованості риторичної діяльності. Порівнюючи із знанневим критерієм, ці показники загалом нижчі, що підтверджує необхідність розвитку практичних навичок риторичної діяльності. Безперечно, це закономірний наслідок залишків знанневого підходу, що довгі роки панував у вітчизняній вищій школі. З огляду на компетентнісний підхід у процесі риторичної підготовки у ЗВО потрібно сприяти розвитку здатності фахівців до риторичної діяльності – цілеспрямовано та наполегливо виробляти й актуалізувати риторичні вміння та навички.

Такі показники операційного критерію свідчать про потребу удосконалення, спонукають нас звернути більшу увагу на розвиток практики риторичної діяльності. Варто зазначити, що студенти із недостатнім і базовим рівнем риторичної діяльності, зазвичай, є досить комунікабельними, проявляють ініціативу в спілкуванні, прагнуть контактувати з людьми, проте їм не просто діяти у складних ситуаціях відповідно до законів риторики, проявляються труднощі в риторичній діяльності: невміння добирати стратегію поведінки відповідно до ситуації спілкування, властиве прагнення до кон-

такту з людьми, однак потенціал цих здібностей не відзначається стійкістю, скутість і невпевненість щодо риторичної діяльності в новому колективі, вони почувають себе скуто в товаристві незнайомих людей, відчувають труднощі у налагодженні контактів з людьми.

Щодо публічних виступів майбутніх психологів як найвищого рівня риторичної діяльності вкажемо на такі труднощі: неналежна підготовка до риторичної діяльності; значне хвилювання, непевненість, що перешкоджає ефективному донесенню інформації; невміння застосовувати закони риторики під час публічних виступів і взаємодії з аудиторією, неврахування засобів активізації аудиторії чи неналежне їх застосування; труднощі в імпровізації мовлення відповідно до риторичної ситуації; недотримання культури мовлення, правил та етики спілкування, не завжди належне невербальне спілкування тощо. Також у більшості студентів, як показало опитування, недостатньо сформовані вміння та навички публічного виступу з мультимедійною підтримкою, навички самопрезентації та виконання риторичної діяльності за допомогою засобів телекомунікацій (Інтернет-конференції, форуми тощо).

Показники сформованості риторичної компетентності майбутніх психологів (бакалаврів і магістрів) за адаптивним критерієм (рис. 2.4) засвідчують гостру необхідність розвитку риторичних знань, умінь і навичок відповідно до потреб конкретної професійної діяльності психологів.

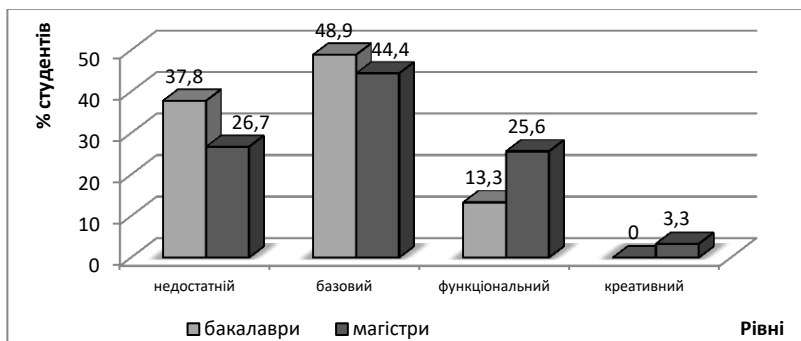

Рисунок 2.4 – Сформованість риторичної компетентності майбутніх психологів (бакалаврів і магістрів) за адаптивним критерієм

Як видно з рис. 2.4, рівень сформованості риторичної компетентності майбутніх психологів за адаптивним критерієм (відповідно до професійного спрямування) засвідчує найнижчі результати, на-

віть порівняно з операційним критерієм, що вказує на неадекватність здобутих професійно-риторичних умінь і навичок. Значними, на жаль, є показники недостатнього (27,8 і 26,7 % відповідно) та базового (48,9 і 44,4 % відповідно) рівнів, а студентів-бакалаврів із креативним рівнем риторичних умінь і навичок відповідно до потреб професійної діяльності взагалі не виявлено.

Показники адаптивного критерію ще раз виразно підтверджують потребу формування та розвитку практики риторичної діяльності в освітньому процесі ЗВО в контексті майбутньої професійної діяльності студентів-психологів. У студентів-психологів обох рівнів підготовки спостерігається низький рівень риторичних знань, умінь і навичок щодо професійної діяльності, зокрема навичок психологічної бесіди, консультування, проведення майстер-класів, публічних виступів, психологічних тренінгів тощо. Потребують суттєвого розвитку навички різного виду професійних публічних виступів із використанням сучасних засобів і виконання професійної діяльності за допомогою телекомунікацій (відеотренінгів, відеопрезентації тощо).

На рис. 2.5 подано узагальнені емпіричні результати риторичної компетентності бакалаврів і магістрів за всіма критеріями.

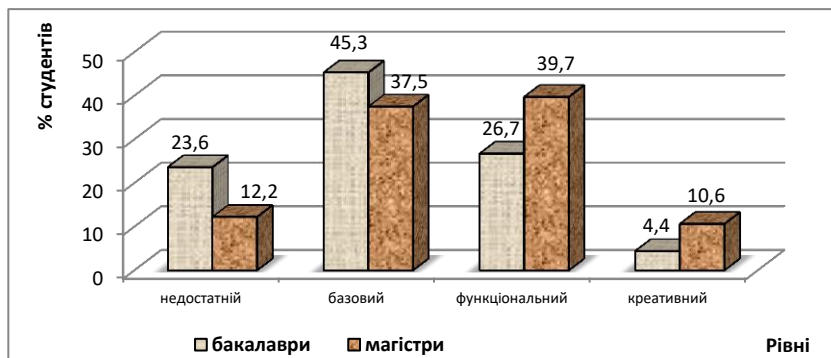

Рисунок 2.5 – Стан сформованості риторичної компетентності майбутніх психологів за всіма критеріями

Як бачимо з діаграми, більшість бакалаврів (45,3 %) перебувають на базовому рівні сформованості риторичної компетентності, а магістри розподілені приблизно порівну на базовому (37,5 %) і функціональному (39,7 %). Креативного рівня досягли 10,6 % магістрів і лише 4,4 % бакалаврів. Водночас, нас турбує, що недостатній рівень за середніми даними показали 23,6 % бакалаврів і 12,2 % магі-

стрів. У цілому діагностика риторичної компетентності студентів засвідчила необхідність системних заходів із покращання ситуації з риторичною підготовкою майбутніх психологів у ЗВО. Експеримент засвідчив, що без спеціальних заходів їхня риторична підготовленість не характеризується самостійністю та креативністю, у ній не проявляється критичність мислення, вміння переконувати аргументовано, дотримуватися професійної етики вербального та невербального спілкування, вміння розпізнавати маніпулювання та здатність не застосовувати маніпулятивні техніки у своїх професійних функціях, розуміти невербальну комунікацію, тобто випускники не володіють складниками риторичної компетентності.

У результаті виконання з досліджуваними магістрами (90 осіб) низки психодіагностичних методик задля аналізу їхніх індивідуальних особливостей та узагальнення одержаних емпіричних даних ми виявили, що в більшості майбутніх психологів:

- комунікабельність (за тестом В. Ряховського) є на високому рівні;
- комунікативна культура (за тестом С. Знаменської) – на середньому рівні;
- самоконтроль у спілкуванні (за методикою М. Шнайдера) – на низькому та середньому рівнях;
- емоційні бар'єри в міжособистісному спілкуванні (діагностика В. Бойко) – на середньому рівні;
- невербальна комунікація (методика О. Кузнецової) – на низькому рівні.

Одержані емпіричні дані більш деталізовано подано в табл. 2.1.

Таблиця 2.1 – Результати психодіагностики комунікативних особливостей магістрів-психологів

№ з/п	Індивідуальні особливості	Кількість студентів за рівнями, %				
		незадовільний	низький	середній	високий	дуже високий
1.	комунікабельність	0	3,3	22,2	68,9	5,6
2.	комунікативна культура	2,2	12,2	55,6	28,9	1,1
3.	самоконтроль у спілкуванні	3,3	37,8	40,0	14,4	4,4
4.	емоційні бар'єри в спілкуванні	6,7	15,6	48,9	21,1	7,8
5.	невербальна комунікація	5,6	52,2	31,1	8,9	2,2

Підсумовуючи результати психодіагностичних методик, зазначимо, що згідно з висновками М. Шнайдера та інших науковців, фахівці з високим комунікативним контролем завжди слідкують за своєю поведінкою, знають, як діяти в конкретній ситуації, управляють своїми емоціями. Проте вони мають значні труднощі в спонтанному самовираженні, відчувають дискомфорт у непередбачуваних ситуаціях. Особистості з низьким комунікативним контролем відкриті та безпосередні, але часто сприймаються як занадто прямолінійні та нав'язливі [35]. Це свідчить про значну практичну значущість риторичних аспектів підготовки психолога щодо успішності їхньої щоденної професійної діяльності.

Оцінювання відповідності рівня риторичної компетентності психологів-випусників до потреб і вимог ринку праці здійснювалось комплексним методом. Для цього було опрацьовано думки 15 директорів шкіл і ЗВО, а також психологів психологічних центрів, які брали на переддипломну практику студентів-психологів. Результати проведеного всебічного оцінювання подані на рис. 2.6, де перший блок діаграми містить складники, що відносяться до мовленнєвої підготовки фахівців, а другий – саме риторичної.

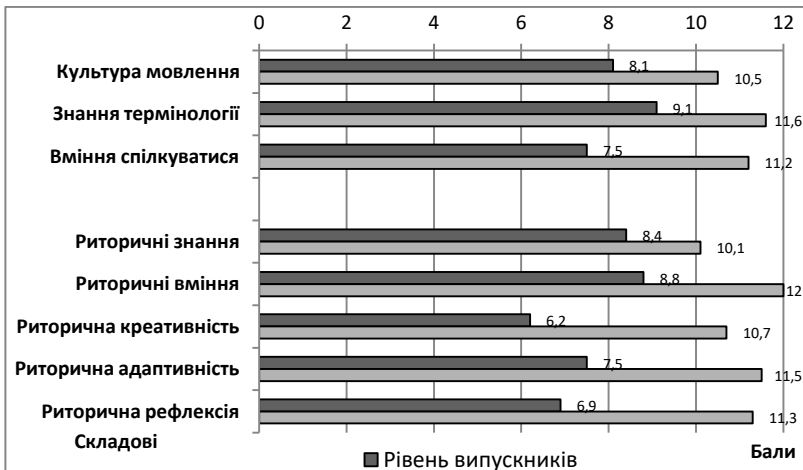

Рисунок 2.6 – Оцінювання складових мовленнєвої та риторичної підготовленості випусників ЗВО – психологів і вимоги прадавців

Опитування показало, що молоді психологи, на думку прадавців, повинні не лише мати сформовану професійну компетентність, а й володіти риторичними знаннями і вміннями відповідно до ситу-

ації професійної діяльності. Як видно з рисунку, всі складові професійної підготовленості випускників суттєво нижчі від вимог працедавців, на що варто звернути увагу науково-педагогічним працівникам усіх кафедр і керівникам ЗВО. Діаграма свідчить також, що рівень риторичної підготовленості випускників є недостатнім для якісного виконання професійних функцій, а вміння майбутніх психологів проводити публічні виступи (проводити лекції, семінарські заняття тощо) потребує значно більшого розвитку.

На думку працедавців, перше враження про майбутнього співробітника відкриває перспективу подальших професійних стосунків: зовнішній вигляд говорить про смак, самопрезентація свідчить на здатність до самоаналізу та пов'язана із самооцінкою та рефлексією і готовність фахівця до взаємодії. Звертається увага на вміння спілкуватися на професійному рівні: вести діалог, консультувати, організувати і проводити психологічні тренінги, вміння запобігати конфліктам та розв'язувати їх. Дотримання норм поведінки і спілкування забезпечує взаєморозуміння між людьми. Варто зауважити, що дотримання етичних норм підсвідомо впливає на моральний стан людини, пом'якшує і навіть знімає агресивність, нетерпимість, нечутливість до іншої людини, змінює внутрішній настрій, моральні установки, не створює підґрунтя для конфлікту чи непорозуміння. Саме ці аспекти є основою діяльності психолога, які розвиває і формує риторика.

На думку опитуваних, процес підготовки майбутніх психологів потрібно спрямовувати, окрім надання професійних знань, умінь і навичок, на формування саме риторичних умінь і навичок, толерантності, поваги до співбесідника, вміння його вислухати, а також розвиток здатності працювати в команді.

Проаналізувавши результати, які були отримані на даному етапі нашого дослідження, ми визначили низку чинників, які впливають на формування риторичної компетентності майбутніх психологів у ЗВО, зокрема:

- відсутність індивідуального підходу викладачів різних дисциплін до розвитку риторичних навичок і загалом особистісно орієнтованого навчання;

- навчання відбувається переважно з використанням традиційних форм і методів, які не здатні забезпечити формування належного рівня риторичної компетентності майбутніх психологів; не створені відповідні умови для впровадження сучасних методів і технологій навчання;

- під час риторичної підготовки недостатньо враховуються напрями і специфіка подальшої професійної діяльності студентів, завдання не проєктуються на розвиток риторичних знань, умінь і навичок відповідно до функціональних обов'язків практичних психологів;
- на заняттях з риторики не завжди створюється сприятлива навчальна атмосфера, продуктивна педагогічна взаємодія;
- обсяг навчального часу на вивчення риторикознавчих дисциплін обмежений і, водночас, завелика кількість студентів у групі, що не сприяє індивідуалізації та інтенсифікації освітнього процесу;
- для ефективного викладання курсу риторики та інших риторикознавчих дисциплін у частини науково-педагогічного персоналу недостатня кваліфікація.

Робимо висновок, що система формування риторичної компетентності майбутніх психологів не цілком відповідає викликам сучасного суспільства та потребам ринку праці, оскільки під час професійної підготовки у ЗВО наявні такі недоліки:

- недостатньо враховуються динамічні соціальні зміни та відповідно корегуються напрями модернізації вищої освіти;
- у межах традиційних освітніх програм унеможливлений ефективний розвиток риторичної компетентності студентів;
- відсутні належне теоретико-методологічне обґрунтування та сучасне науково-методичне забезпечення риторичної підготовки майбутніх психологів у контексті професійної підготовки;
- потребують розроблення та реалізації необхідні педагогічні умови, сучасні методи та інноваційні технології формування риторичної компетентності;
- неналежним є розвиток педагогічної майстерності значної частини викладачів щодо викладання курсу риторики.

Отже, аналіз сучасного стану риторичної підготовки показав недостатній рівень сформованості риторичної компетентності в системі вищої освіти, зокрема розвитку риторичної компетентності майбутніх психологів відповідно до професійної діяльності, запитів суспільства та викликів ринку праці. Це свідчить про потребу вдосконалення риторичної підготовки студентів-психологів у ЗВО у процесі їхнього професійного становлення. Аналіз та узагальнення результатів цього етапу дослідження дозволили з'ясувати й обґрунтувати педагогічні умови і розробити модель формування риторичної компетентності майбутніх психологів.

Висновки до другого розділу

Формування риторичної компетентності студентів-психологів у ЗВО є важливою складовою процесу їхнього професійного становлення. В освітньому процесі необхідно впровадити заходи, спрямовані на формування риторичної компетентності, що сприятиме становленню висококваліфікованих фахівців-психологів, оскільки традиційна практика їхньої риторичної підготовки в системі професійного навчання недостатньо забезпечує формування потрібної риторичної компетентності. Вивчення теорії риторики і практичне застосування набутих знань дасть змогу вирішити низку професійно орієнтованих завдань для психологів, зокрема: подолання комунікативних бар'єрів і, як наслідок, формування контактної особистості та створення психологічно комфортної комунікативної взаємодії; розвиток умінь ведення бесіди як основного виду діалогічної комунікації; оволодіння вербальними і невербальними засобами комунікації; засвоєння не лише способів комунікацій, а й інструментів впливу на свідомість і підсвідомість особистості; розвиток мистецтва презентації та самопрезентації, тренінгової діяльності та публічного виступу тощо.

Для діагностики та оцінювання досягнутого рівня риторичної компетентності обґрунтовано та використано комплекс критеріїв: аксіологічний, знанневий, операційний, адаптивний. Кожен із них характеризується низкою показників, що ілюструють сформованість риторичної компетентності у ході апробації структурно-функціональної моделі та реалізації сформульованих педагогічних умов. Для оцінювання якості сформованості риторичної компетентності використано такі рівні: недостатній, базовий, функціональний, креативний.

Аналіз сучасного стану риторичної підготовки дав змогу виявити певні недоліки у риторичній підготовці студентів-психологів у ЗВО, засвідчив необхідність розроблення та впровадження педагогічних умов, методики формування риторичної компетентності для професійної підготовки. Оцінювання рівня сформованості риторичної компетентності проводилося за всіма критеріями. У цілому діагностика риторичної компетентності студентів на цьому етапі дослідження засвідчила необхідність та потребу покращення риторичної підготовки студентів-психологів у ЗВО у процесі їхнього професійного становлення.

РОЗДІЛ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ РИТОРИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ПСИХОЛОГІВ У ЗВО

3.1. Структурні компоненти риторичної компетентності практичних психологів

Проаналізувавши особливості риторичної підготовки та основні аспекти риторичної діяльності психолога, можна зробити висновок, що для якісної та ефективної риторичної підготовки студентів-психологів у ЗВО передусім необхідно визначити *структурні компоненти риторичної компетентності психологів* та їх наповнення (складники).

Передусім назвемо, за результатами аналізу науково-педагогічних досліджень, всі елементи, які охоплює риторична компетентність фахівця-психолога:

- відомості про спілкування як загальнолюдський феномен, знання правил тактики і стратегії спілкування, побудови конструктивного діалогу, прийомів аргументації, жанрових особливостей мовлення, засобів мовного вираження;

- знання загальних законів і принципів мовленнєвої поведінки, можливостей їх використання в різних ситуаціях спілкування;

- знання системи мови, риторики як науки і знання про риторику, риторичні вміння, техніки риторики;

- оперування в мовленні понятійним апаратом, жанровим і мовним багатством, засобами аргументації та системою доказів;

- вміння здійснювати підготовку, планування, аналіз, рефлексію й самооцінку будь-якого ситуативного мовлення;

- володіння невербальними засобами спілкування [79];

- риторичні настанови особистості [91, с. 152];

- здатність усвідомлено створювати, виголошувати і рефлексувати зв'язний і цілісний авторсько-адресний текст мовного / риторичного жанру відповідно до мети і ситуації публічної промови тощо [92, с. 215];

- здатність розуміти аудиторію, інтелектуально й емоційно взаємодіяти;

- знання специфіки реалізації спілкування у сфері підвищеної мовної активності конкретної професійної або соціальної групи;

- риторичні вміння, тобто способи дій, які суб'єкт може застосовувати в стандартних і нестандартних мовних ситуаціях [379];

– здатність свідомо обирати комунікативні цілі, стратегії, тактики, виходячи з конкретної ситуації спілкування;

– володіння арсеналом жанрово-стилістичних засобів і здатність вибору з них найбільш адекватних цілям і певній ситуації [91, с. 97; 229, с. 122].

Дослідження змісту та структури риторичної компетентності здійснила низка науковців, зокрема складові цієї структури виокремили: в учнів загальноосвітніх шкіл – В. Нищета [284], у студентів – Н. Романова [361, с. 31] і Л. Тукмачова [416], у соціальних педагогів – А. Певрушина [311], у викладачів – Л. Каніблоцька [155] та О. Залюбівська [131], у фахівців соціономічної сфери – О. Корчова [201] та ін. Оскільки в сучасних наукових працях цей аспект формування риторичної компетентності стосовно майбутніх психологів розроблений недостатньо, необхідно проаналізувати структуру риторичної компетентності, виокремити і коротко охарактеризувати компоненти їхньої риторичної компетентності.

У науково-педагогічних дослідженнях є різні підходи до визначення структури риторичної діяльності, які за своєю сутністю не суперечать один одному, а лише по-іншому виділяють її елементи. Структуру риторичної компетентності розглядають як сукупність трьох взаємопов'язаних компонентів – мисленнєвого, мовленнєвого та комунікативного, що дозволяє поєднати і традиційні підходи до риторичної діяльності (класична тріада «думка – слово – дія»), і сучасні вимоги до її організації та виконання [311, с. 7]. Низка науковців, спираючись на теоретичні підходи до визначення риторичної діяльності, виділяє такі складники: *інвенцію* (вибір теми), *диспозицію* (добір матеріалу), *елоцію* (словесне вираження), *меморію* (запам'ятовування), *акцію* (виголошення). Інші автори, зважаючи на багатоваріантну структуру риторичної діяльності, пропонують виділяти структурні компоненти відповідно до *етапів риторичної діяльності* (*докомунікативний, комунікативний, посткомунікативний*) [131, с. 71], тобто за фазами риторичної діяльності: *докомунікативну* (визначення теми промови, добір матеріалу, формулювання теми промови, репетиція), *комунікативну* (проголошення промови та відповіді на питання) й *посткомунікативну* (аналіз промови) фази.

Однак, як слушно зауважує О. Корчова, такий погляд на структуру риторичної діяльності, що став фактично загальноприйнятим, обмежує формування риторичної компетентності засвоєнням норм риторичної діяльності відповідно до етапів підготовки публічного

виступу, як їх розуміє класична риторика. Натомість у змісті риторичної компетентності доцільно інтегровано розглядати складники риторичної діяльності відповідно до сучасних методологічних підходів і принципів формування риторичної компетентності [201, с. 200-202], які відображають риторику і багатогранність риторичної діяльності.

Зокрема у структурі риторичної компетентності дослідники виділяють такі компоненти:

– у випускників ЗЗСО – *теоретико-практичний, процесуально-діяльнісний, морально-етичний, компонент комунікативної активності, впливовості мовленнєвого акту та організаційно-методологічний* [284];

– у фахівців з вищою освітою – *аргументаційний, естетичний, текстотвірний, лінгвопрагматичний* [361, с. 31]; *когнітивний, діяльнісний, афективно-мотиваційний* [416];

– у фахівців соціономічної сфери – *ціннісно-мотиваційний, когнітивний, етичний, операційно-технологічний і соціально-діяльнісний* [201, с. 200-202];

– у викладачів – *когнітивний* (система знань, що включає базові категорії риторики); *діяльнісний* (система професійно значущих умінь і навичок риторичної діяльності); *мотиваційний* (формування інтересу до риторичної діяльності, готовності до здійснення риторико-педагогічної діяльності, прагнення до удосконалення власної риторичної діяльності) [371, с. 98];

– у викладачів технічного університету – *мотиваційно-ціннісний, інтелектуально-творчий, мовностилістичний, психолого-педагогічний, виконавсько-артистичний* [131, с. 71];

– у менеджерів – *емоційно-ціннісний* (мотиваційні потреби, інтереси, цілі та цінності риторичної діяльності); *когнітивний* (повнота, системність, гнучкість знань, їх науковий характер, етична спрямованість знань); *комунікативно-діяльнісний* (пізнавальна активність, творча управлінська діяльність, уміння та навички переконувати співбесідника, лідерські здібності, мистецтво управління); *особистісно-розвивальний* (здатність до саморозвитку, уміння, навички самоуправління та рефлексивної діяльності, гуманістична спрямованість особистості) [269].

Як бачимо, структура риторичної компетентності є багатоваріантною. На основі проаналізованих науково-педагогічних досліджень до визначення структури риторичної діяльності та виокремлених аспектів риторичної діяльності майбутніх психологів ми ви-

значили такі **основні компоненти риторичної компетентності майбутніх психологів**: *мотиваційно-ціннісний, інформаційно-когнітивний, функціонально-діяльнісний, професійно-адаптивний* (рис. 3.1). Саме ці компоненти, на нашу думку, відображають багатоаспектність риторичної діяльності психологів і поєднують усі напрями мовленнєво-риторичної підготовки у ЗВО [193, с. 158-159].

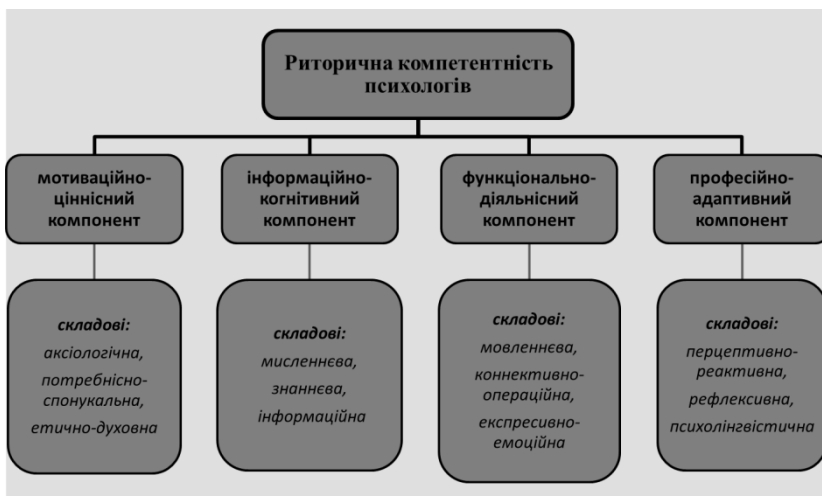

Рисунок 3.1 – Структура риторичної компетентності психологів

Мотиваційно-ціннісний компонент риторичної діяльності поєднує *аксіологічну, потребнісно-спонукальну, етично-духовну* складові та є для майбутніх психологів основним чинником становлення особистості та висококваліфікованого фахівця, що відображає бачення найважливіших цілей і завдань майбутньої діяльності.

Нині до важливих чинників професійного становлення особистості науковці відносять *аксіологічну складову*. Цінності (значуще для людини) і ціннісні орієнтації (спрямованість інтересів) у процесі професійної підготовки передусім впливають на мотиваційну сферу і проєктуються на розвиток культури і поведінки у процесі професійної діяльності [367, с. 69]. Під час побудови освітнього процесу з педагогічної точки зору необхідно передусім визначити ієрархію основних життєвих і професійних цінностей, з'ясувати їх вплив на процес формування особистості у процесі професійної підготовки, оскільки саме в студентському віці відбувається становлення ціннісно-духовних принципів і аксіологічна переорієнтація,

формування мотиваційної складової; особистісних рис, виділення та зміцнення власної системи цінностей, які формуються відповідно до суспільних норм [21].

Аксіологічна складова передбачає розуміння важливості риторичної компетентності для кожної особистості з метою особистісного та професійного розвитку відповідно до викликів сучасного суспільства. Студент-психолог має бути свідомим щодо цінності розвитку риторичних вмінь і навичок як вагомого аспекту професійної діяльності, розуміти сутність риторичної діяльності як необхідної умови для розвитку професійної компетентності, саморозвитку, постійного вдосконалення професійних умінь і навичок [193, с. 159].

Одним з основних аспектів вищої освіти нині є її міждисциплінарність, навчання не лише відповідно до вимог подальшої діяльності, але й врахування моральних і духовних чинників, відповідної позиції у житті. Завдання університетів – вчити студентів мислити самостійно, творчо, критично, розвивати активну мовленнєво-мисленнєву особистість, вміння доводити, відстоювати свої погляди аргументовано, вміння толерувати, тобто акцентувати увагу на ефективній міжособистісній комунікації. Дотримання всіх моральних принципів і норм спілкування становить фундамент освіченості та професіоналізму, а володіння риторичною компетентністю сприяє формуванню конкурентоспроможного фахівця, його професіоналізму.

Основою *потребнісно-спонукальної складової* є самосвідомість, у результаті якої розвиваються такі якості особистості, як самовизначення, самовираження, самоутвердження, самореалізація, саморегуляція, які є основою саморозвитку особистості [439]. Поняття «мотивація» має досить широке значення, оскільки існують різні види мотивації. Словник української мови поняття мотивації фіксує як сукупність мотивів, доказів для обґрунтування чогось; мотивування [390]. У нашому розумінні, сутність *потребнісно-спонукальної (мотиваційної)* складової для формування риторичної компетентності майбутніх психологів у ЗВО полягає у створенні системи навчання, яка підтримує постійну мотивацію до риторичної діяльності як найвищого рівня комунікації, сприяє розумінню того, що слово в їхній майбутній діяльності – це знаряддя праці, інструмент, яким фахівці-психологи повинні вміло володіти [193, с. 159]. Враховуючи, що предметом діяльності психолога є інша людина в усій складності й суперечливості її розвитку, важливо психологові навчитися будувати свою взаємодію з нею на основі постулатів

гуманістичної психології – розуміння цінності особистості «Іншого» [72, с. 129].

На важливості духовної культури і моральних принципів як основи етично-духовного виміру взаємодії наголошує все більше науковців [51; 139]. Адже духовність є показником, «мірою досконалості людини», вона належить до сфери смисложиттєвих цінностей, які визначають зміст людського буття та виражається в прагненні до добра, співпереживання та справедливості [27, с. 4; 48]. Духовність – мета становлення людини як особистості, що дає широкі можливості для усвідомлення сенсу власного життя, необхідності самовдосконалення, повної реалізації своїх можливостей, розкриття власного потенціалу [22, с.]. У цьому аспекті зазначимо, що риторична діяльність вимагає дотримання під час спілкування моральних норм поведінки і саме вивчення риторики у ЗВО пропонує ті прийоми формування етичної культури та соціалізації особистості, які забезпечують ефективну участь її в кожному акті комунікації [67, с. 79]. Це зумовлює виділення *етично-духовного складника* в риторичній комунікації, адже риторика виступає як своєрідний етичний індикатор, який виявляє наявність або відсутність моральної основи, якого потребує діяльність психолога. Він має пам'ятати про принцип «не зашкодь іншому»: не переходити від переконання до маніпуляції, тобто використання антириторичних прийомів, які спрямовуються на руйнування особистості – пригнічення, приниження, підкорення тощо [369, с. 84]. Невід'ємним елементом етичного складника формування риторичної компетентності майбутніх психологів є професійна етика – сукупність норм службових відносин, культура професійних дій, яка регламентує стосунки психолога з колегами, підлеглими, клієнтами і суспільством загалом [226, с. 7]. Погоджуємося з думкою науковців, що в межах етичного складника риторичної компетентності доцільно розглядати не лише мовленнєвий етикет, а й кінесику (жести, міміка, контакт очей), етикетну проксемику (організацію простору) та етикетну атрибутику (світ речей) [201, с. 201], а також акустичні засоби мовлення (зокрема висоту та силу голосу). Усі ці аспекти створюють атмосферу довіри і відкритості, яка в психології є важливою умовою ефективної професійної комунікації.

Етична складова риторичної компетентності визначає здатність промовця бути уважним і толерантним співбесідником. До важливих принципів етичного спілкування відносять: дотримання правил спілкування та поведінки, володіння технікою мовлення відповідно

до ситуації та створення атмосфери спільних інтересів з урахуванням психологічних, ситуативних, контекстуальних факторів дискурсу [67, с. 85]. Важливим аспектом етики є толерантність, яку розглядають як позитивну моральну якість людини, сутність якої полягає в ціннісній установці на терпеливість до думок, переконань і форм поведінки іншої особистості, її неповторності, а також як категорію міжособистісної інтеракції, в основі якої є постійне спілкування, яка виформовується як сукупність різних типів компетенції, найважливішими є інтерактивна, мовна та дискурсивна компетенції [18, с. 109].

Слово відіграє важливу роль у формуванні духовної культури особистості, особливо в часи швидкозмінного інформаційного суспільства, що часто призводить, як зазначає Г. Сагач, до «екзистенційного вакууму», «морального паралічу» та «масової невротизації» [369, с. 257]. *Духовна складова* мотиваційно-ціннісного компонента формує прагнення до морального розвитку й самовдосконалення та є вершиною формування особистості. Виділення цієї складової для формування риторичної компетентності психологів є важливим, адже вони мають розуміти і покликані розкрити духовну складову особистості через філософське бачення світу та людини у цьому світі (розуміння сутності та місця людини в суспільстві через відповідальність, вибір, цінності тощо) [193, с. 160].

Інформаційно-когнітивний компонент поєднує такі складові: *мисленнєву, знаннєву (мовних, стилістичних і риторичних знань), інформаційну.*

Мисленнєва складова риторичної компетентності спрямована на розвиток інтелектуальної особистості, таких її якостей, як самостійність, ерудиція, гнучкість, самокритичність і відкритість мислення. Вивчення риторики сприяє розвитку ефективного, креативного та критичного мислення, адже, як сказав Цицерон: «Перш, ніж випустити слова з нижньої частини голови, пропусти їх спочатку через верхню частину» [430]. Мисленнєва складова риторичної діяльності психолога передбачає створення творчої риторичної особистості, яка характеризується низкою здібностей, зокрема багатством, глибиною, яскравістю, самостійністю, оригінальністю, креативністю й образністю мислення, багатством словникового запасу, здатністю до текстотворення, а також до імпровізації. А імпровізація, як відомо, – це творчий процес адекватного реагування на нові, непередбачувані чинник публічного спілкування [46, с. 68].

Знаннева складова охоплює мовностилістичні та риторичні знання. Розуміння норм літературної мови і законів культури мовлення є основою для якісної комунікації та важливою вимогою для формування особистості. Відповідальне ставлення до вибору мовних засобів на лексичному та синтаксичному рівнях, дотримання норм вимови і наголошування (орфоепічний та акцентологічний рівень), усіх законів словотворення та морфології є основою для спілкування та формування риторичної компетентності. Знання стилістики мови, зокрема оволодіння стилістичними особливостями монологічного та діалогічного висловлювання, сприятиме правильності вибору мовних засобів відповідно до умов спілкування [193, с. 161].

Знаннева складова містить інтегровані відомості, які поєднують історію виникнення та розвитку риторики як науки, теорію риторичної діяльності, закони риторики (концептуальний, моделювання аудиторії, стратегічний, тактичний, словесної творчості, ефективного спілкування, системно-аналітичний), види і жанри красномовства, оволодіння категоріями риторики, риторичними засобами тощо [193, с. 161].

Інформаційна складова базується на принципах інформаційної діяльності, до яких належать: доступність, об'єктивність, вірогідність, повнота та точність інформації. Також передбачає знання, уміння, навички, способи діяльності в галузі роботи з професійно важливою інформацією (пошук необхідної інформації, аналіз, зберігання та обмін) за допомогою сучасних ІК [29, с. 170]. Майбутні психологи мають розуміти, наскільки важливо розвивати інформаційну компетентність (володіти інформацією, зберігати її, систематизувати і розповсюджувати з професійною метою), тобто опрацювати інформацію та комунікувати в сучасному інформаційному світі [230, с. 148]. Інформаційна складова риторичної діяльності для психологів відображає можливість використання різноманітних способів і засобів отримання та передавання інформації від безпосереднього спілкування до широкої професійно-психологічної комунікації в тому числі з широким використанням можливостей ІКТ, враховуючи особливості професійної діяльності, використовувати інформаційні стратегії впливу та переконання тощо [193, с. 161-162].

Функціонально-діяльнісний компонент охоплює мовленнєву, коннективно-операційну, творчу, експресивно-емоційну (невербальну) складові.

Мовленнєва складова риторичної компетентності передбачає вибір і застосування засобів міжособистісної комунікації з дотриманням норм літературної мови і культури мовлення, а також загальноприйнятого мовленнєвого етикету. Мовленнєва складова є невід'ємним аспектом риторичної компетентності, адже здатність реалізувати правильність, виразність, чистоту, точність, логічність, багатство та різноманітність мовлення є основою якісної комунікації. Мовленнєву складову необхідно враховувати і розвивати її аспекти під час формування риторичної компетентності майбутніх психологів, оскільки спілкування є основним інструментом їхньої професійної діяльності [193, с. 62].

Аналізуючи функціонально-діяльнісний компонент, варто зазначити, що мовленнєвий складник риторичної компетентності потребує особливої уваги у процесі навчання студентів-психологів у ЗВО, адже їхня мовленнєва підготовка переважно обмежується лише курсом «Українська мова (за професійним спрямуванням)». На нашу думку, ця ситуація не відповідає вимогам часу та є недопустимою.

Коннективно-операційна складова риторичної компетентності забезпечує здатність і готовність до практичної діяльності (комунікації) психолога в суспільстві й ефективного виконання професійної діяльності. Науковці визначають коннективно-операційну складову як комплекс актуалізованих професійно значущих умінь і навичок міжособистісної взаємодії, дотримання правил мовного етикету та поведінки, розуміння, сприйняття й аналізування дій співрозмовника, здатність до адекватної реакції, а також встановлення зворотного зв'язку в процесі риторичної взаємодії [367, с. 138]. Практична спрямованість навчання у ЗВО, тобто зосередження на активізації діяльності студентів, передбачає формування в майбутніх психологів умінь і навичок міжособистісної взаємодії, забезпечує їх «включення» у професійну діяльність, тобто практичне застосування технологій риторичної діяльності залежно від мети і ситуації спілкування під час подальшої професійної самореалізації [201, с. 202].

Коннективно-операційна складова в контексті формування риторичної компетентності студентів-психологів під час навчання у ЗВО спрямована на їхню підготовку до безпосередньої комунікативної взаємодії з окремою особою (клієнтом) чи групою осіб, які потребують психологічної допомоги, на основі стандартів мовленнєво-риторичної культури, що має на меті налагодження міжособистісної взаємодії та підтримання сприятливої атмосфери (психологічного комфорту) в процесі спілкування [201, с. 201]. У структурі

риторичної підготовки ця складова передбачає розвиток умінь і навичок вербальної комунікації, володіння комунікативними техніками з урахуванням лексичних, фонетичних і стилістичних аспектів мови та розвитку мовних умінь і навичок, у тому числі важливих нині іншомовних [367, с. 137].

Основна мета риторичної діяльності фахівця – це його вплив на слухачів, ефективність якого суттєво залежить від властивостей особистості (характеру, темпераменту) та від техніки мовлення: емоційного забарвлення, володіння голосовими прийомами, невербальними та іншими засобами [155, с. 46]. Тому вагоме значення в структурі риторичної компетентності психолога має *експресивно-емоційна (невербальна) складова* – мова не лише жестів, а й почуттів. Невербальна складова важлива для ефективної риторичної діяльності, оскільки передбачає оволодіння навичками експресивно-емоційної саморегуляції. Професійний психолог повинен застосовувати засоби невербального впливу, які відповідають конкретній ситуації та змістові мовлення [193, с. 163]. У такому випадку науковці наголошують на конгруентності самовираження, тобто повній відповідності міміки, жестів, постави, погляду тощо змісту слів [46, с. 67].

Як зазначає О. Мацько, функціями невербальної комунікації є: вираження емоційних станів, доповнення мовного висловлювання, регуляція самопрезентації та міжособистісних відносин, обмін ритуалами тощо. Саме через невербальні засоби спілкування ми можемо дізнатися про душевний стан, настрої співбесідника, ставлення до обговорюваної проблеми чи партнера [251, с. 72-73], що підкреслює необхідність для психолога не лише володіти своєю невербалікою у професійній діяльності, а й розуміти стани інших через невербальне вираження (міміку, жести, погляд, поставу тощо).

Нині йде мова про розвиток емоційного інтелекту (англ. Emotional intelligence, EQ) – групи ментальних здібностей, що забезпечують здатність особистості усвідомлювати власні емоції та розуміти почуття інших людей. Це є основою для виникнення важливих життєвих патернів* і підвищення результатів діяльності (за різними джерелами до 10–25 %). Психологи з високим рівнем емоційного інтелекту, безперечно, краще розуміють прагнення та поведінку клієнтів, при цьому більш адекватно керують своєю емоційною сферою, тому ефективніше досягають цілей у професійній взаємодії [123].

---

* Патерн (англ. *pattern* – вірець) – сукупність стереотипних поведінкових реакцій або послідовностей дій.

Професійно-адаптивний компонент обіймає: *перцептивно-реактивну, рефлексивну, психолінгвістичну* складові.

Перцептивно-реактивна складова є основою для спільної діяльності суб'єктів спілкування та риторичної діяльності, оскільки передбачає здатність особистості до сприймання партнера по спілкуванню з урахуванням особливостей комунікативної взаємодії [367, с 122], можливість легко налагоджувати зв'язок з аудиторією, співрозмовниками, клієнтами, впливати на їхні почуття і дії та поєднується з уміннями і навичками професійно орієнтованого навчання. Використовуючи перцептивно-реактивну складову риторичної компетентності, психологи мають змогу здійснювати емоційне оцінювання клієнта чи групи людей, аудиторії, зрозуміти причини і чинники певних явищ і надалі прогнозувати поведінку.

Вагомою в риторичній компетентності вважаємо *рефлексивну складову*, яка певним чином об'єднує всі інші, оскільки ефективна риторична діяльність загалом (від зародження, виникнення задуму до його практичного втілення, реалізації) не можлива без рефлексії [201, с. 203], тобто без осмислення особистістю свого внутрішнього стану, духовного світу та діяльності (самопізнання, самоаналіз і самооцінювання) й усвідомлення того, як її загалом та конкретні, поведінку, вчинки або висловлювання сприймає співрозмовник чи аудиторія.

Ефективна риторична діяльність психолога також потребує, на наш погляд, опанування *психолінгвістики* – науки про мовлення людей, що комплексно розглядає психологічні та лінгвістичні аспекти. Її мета – опис та пояснення особливостей функціонування мови і мовлення як психічних феноменів з урахуванням зовнішніх і внутрішніх чинників соціально-культурної діяльності [134]. Зарубіжні дослідники розуміють психолінгвістику як науку про психологічні процеси, що зумовлюють функціонування мови, зокрема розуміння, породження, запам'ятовування мови [472]. Обізнаність у психолінгвістиці дає змогу кваліфікованому психологові визначити, які мовні засоби краще використовувати під час професійної діяльності в конкретній ситуації та як вибір лексичних засобів пов'язаний із психоемоційним станом особистості.

Наголосимо на важливості застосування у професійній діяльності психолога знань і вмінь із нейролінгвістики, що досліджує механізми мовленнєвої діяльності, співвідношення мови і комунікації з різними функціями мозку. Проблемою нейролінгвістики є розкриття фізіологічної природи мовленнєвої діяльності, з'ясування

механізмів відображення дійсності індивідом за допомогою органів чуття та мозкових аналізаторів [460; 465]. Основним методом є спостереження психолога за мовною поведінкою клієнта в різних умовах (бесіда, перекази текстів, читання, письмо, застосування спеціальних тестів; повторення серії спеціально підібраних слів, знаходження синонімів до заданого слова тощо). Фахівець-психолог має володіти різноманітними техніками мовлення, які базуються на використанні слів чи зворотів, що важливі для риторичної діяльності, зокрема це мовні стратегії – використання в мові елементарних мовних засобів впливу на людину, мовних поворотів (трюїзмів), за допомогою яких можна змінити поведінкову реакцію людини; рефреймінг – зміна контексту або сенсу мовної конструкції (пересмислення); техніка вставлених повідомлень – використання метафор, цитат, притч тощо [193, с. 165].

Отже, проаналізувавши провідні аспекти риторичної діяльності практичних психологів, а також розглянувши основні підходи до визначення багатоваріантної структури риторичної компетентності фахівців різного профілю в сучасних науково-педагогічних дослідженнях, ми з'ясували структуру риторичної компетентності психологів. Запропоновані компоненти та складники, на нашу думку, відображають багатоаспектність професійно орієнтованої риторичної діяльності психологів і детермінують усі напрями мовленнєво-риторичної підготовки у процесі їхньої професійної освіти у ЗВО.

На підставі виконаних наукових пошуків сформулюємо власне визначення: вважаємо, що *риторична компетентність психологів* – це важлива складова професіоналізму, інтегрована комбінація знань із риторики, досконалих риторичних умінь і навичок, сукупності особистісних ораторських якостей (здібності, інтелектуальний та емоційний потенціал, мотивація, настанови, рефлексія), що визначають здатність усвідомлено створювати, виголошувати адресний текст відповідно до мети і ситуації публічної промови, за допомогою риторичних засобів продуктивно комунікувати у професійній царині, адекватно розуміти клієнтів, оптимально взаємодіяти з тими, хто потребують психологічної допомоги. На нашу думку, риторична компетентність психологів містить: сукупність мотивів і ціннісних орієнтацій стосовно риторичної діяльності (мотиваційно-ціннісний компонент), системні риторичні знання (інформаційно-когнітивний компонент), професійно значущі вміння та навички (функціонально-діяльнісний компонент), здатність і готовність випускника ЗВО успішно здійснювати риторико-психологічну діяль-

ність (професійно-адаптивний компонент), які сформовані, реалізовані та закріплені в досвіді практичної психологічної діяльності

Можемо стверджувати, що риторична компетентність психолога характеризується самостійністю, творчістю, глибиною, креативністю та критичністю мислення, вмінням розпізнавати маніпулювання, протистояти небажаним впливам та не застосовувати маніпулятивні техніки у своїй професійній діяльності, вмінням аргументовано переконувати, дотримуючись професійної етики вербального та невербального спілкування, тобто володіти свободою риторичної діяльності. Формування риторичної компетентності майбутнього психолога відбувається внаслідок розвитку риторичних знань, умінь і навичок, формування відповідних ціннісних орієнтацій та набуття досвіду риторичної діяльності, що можливе лише через поєднання теорії з практикою.

Виявлення аспектів риторичної діяльності та визначення структури компетентності практичних психологів дає змогу перейти до розроблення моделі формування риторичної компетентності майбутніх психологів у закладах вищої освіти.

3.2. Модель формування риторичної компетентності майбутніх психологів

Нині риторична компетентність психологів у ЗВО є важливою складовою професійної підготовки і має відповідати нормам, які закладені у стандарті вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія», та зважати і враховувати запити інноваційного суспільства та вимоги ринку праці. Ці виклики актуалізують пошук нових методів і технологій формування риторичної компетентності. Дієвим способом організації системи риторичної підготовки фахівців у педагогічній теорії і практиці є педагогічне моделювання, оскільки дозволяє цілісно і послідовно змодельовати і відтворювати систему підготовки і вирішити поставлені завдання.

Теорія моделювання у педагогіці представлена у працях Г. Балла [14], В. Бикова [26], Р. Гуревича [104], Є. Лодатко [237], О. Мещанінова [253], В. Монахова [264], Н. Талізінної [400], В. Ясвіна [458] та інших науковців. Моделюванням процесу формування риторичних умінь і навичок також займалася низка науковців: О. Залюбівська (модель формування риторичної культури викладачів технічних закладів [129]), Л. Каніболоцька (модель розвитку риторичної компетентності майбутніх викладачів вищих аграрних навчальних закладів [154]), А. Первушина (технологічна модель

формування риторичних умінь майбутніх соціальних педагогів [311]), Л. Кононенко (модель формування ораторської майстерності в майбутніх магістрів із соціальної педагогіки [196]), О. Корчова (структурно-функціональна модель формування риторичної компетентності в майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей [201]), В. Ницета (модель формування риторичної компетентності учнів основної школи в процесі навчання української мови [282]), Н. Калюжка (модель формування риторичних умінь у майбутніх учителів початкової школи [152]) тощо.

Науковці наголошують на актуальності методу моделювання як найбільш адекватного способу вирішення поставлених завдань і необхідності його впровадження в педагогічний процес, оскільки модель дозволяє відтворити цілісність та спрогнозувати перспективи розвитку певних об'єктів та явищ [367, с. 197]. На думку провідних науковців, модель має враховувати сучасні методологічні підходи, потребу модернізації змісту, методів і технологій навчання, надавати змогу студентам для професійного зростання, а також передбачає контроль і систему зворотного зв'язку для коригування одержаного рівня знань, умінь і навичок для професійної діяльності [165, с. 152].

У педагогіці моделювання використовують для вирішення низки завдань, основними з яких є: удосконалення структури навчального матеріалу; оптимізація планування освітнього процесу; управління навчально-пізнавальною діяльністю; організація освітнього процесу; діагностика, прогнозування, проєктування навчання та виховання [154, с.137]. У психолого-педагогічних дослідженнях модель виконує дві функції: теоретичну (дозволяє проаналізувати сутність і закономірності існування та розвитку досліджуваного об'єкта) та практичну (використовується як дієвий інструмент наукового пошуку) [367, с. 199].

Модель формування професійної компетентності вирішує певні проблеми професійної освіти, зокрема: формулювання конкретної мети для викладачів і студентів, якої вони повинні досягти; здійснення контролю за ефективністю процесу формування професійної компетентності; конкретизації вимог суспільства до знань, умінь, навичок і особистісних рис майбутніх фахівців у вигляді набутих компетенцій та усвідомлення студентами значення професійної компетентності в процесі їхнього фахового становлення; активізації рефлексії студентів та спрямованості їх на саморозвиток [443, с. 41].

В основу побудови моделі формування риторичної культури майбутніх фахівців дослідники закладають, передусім, ідею заміщення знаннєвої парадигми на гуманістичну, оскільки завдання риторики зорієнтовані на формування особистості, її здатності існувати в діалозі, ефективно комунікувати. В основі моделювання є такі положення: особистісно орієнтований освітній процес; творчо-практичне спрямування; прогнозування кінцевого результату освітньої діяльності студентів; реалізація авторських інновацій; активізація самостійної діяльності студентів; використання інформаційно-комунікаційних навчальних технологій [129, с. 215].

Погоджуємося із зауваженням Л. Каніболоцької, що недосконалий процес формування риторичної компетентності у ЗВО зумовлений здебільшого невмінням викладачів визначити мету та завдання спілкування, добирати відповідні навчальні матеріали, недотриманням педагогічних технологій у риторичній підготовці [154, с. 137]. Зазначимо, що практика викладання риторики студентам-психологам виявила також певні недоліки щодо розвитку риторичних умінь і навичок у контексті професійного спрямування, рівень їхньої професійно-риторичної підготовленості не відповідає вимогам часу та міжнародним стандартам [191, с. 120].

З огляду на зазначене вище вважаємо доцільним побудувати модель формування риторичної компетентності майбутніх психологів у ЗВО, описати її компоненти, основні зв'язки та їх функціонування, а також апробувати її в освітній практиці та перевірити ефективність [181, с. 76].

Отже, на основі вивчення науково-педагогічної літератури щодо процесу моделювання, практики викладання риторознавчих дисциплін та виявлених недоліків у риторичній підготовці студентів-психологів ми розробили модель формування риторичної компетентності майбутніх психологів у ЗВО (рис. 3.2). Зазначимо, що структурно-функціональна модель формування риторичної компетентності майбутніх психологів ґрунтується на систематичності, послідовності та неперервності розвитку риторичних умінь і навичок, враховує специфіку профілю навчання, тобто забезпечує цілісність і наступність формування риторичної та професійної компетентності в контексті всієї підготовки майбутніх психологів у ЗВО.

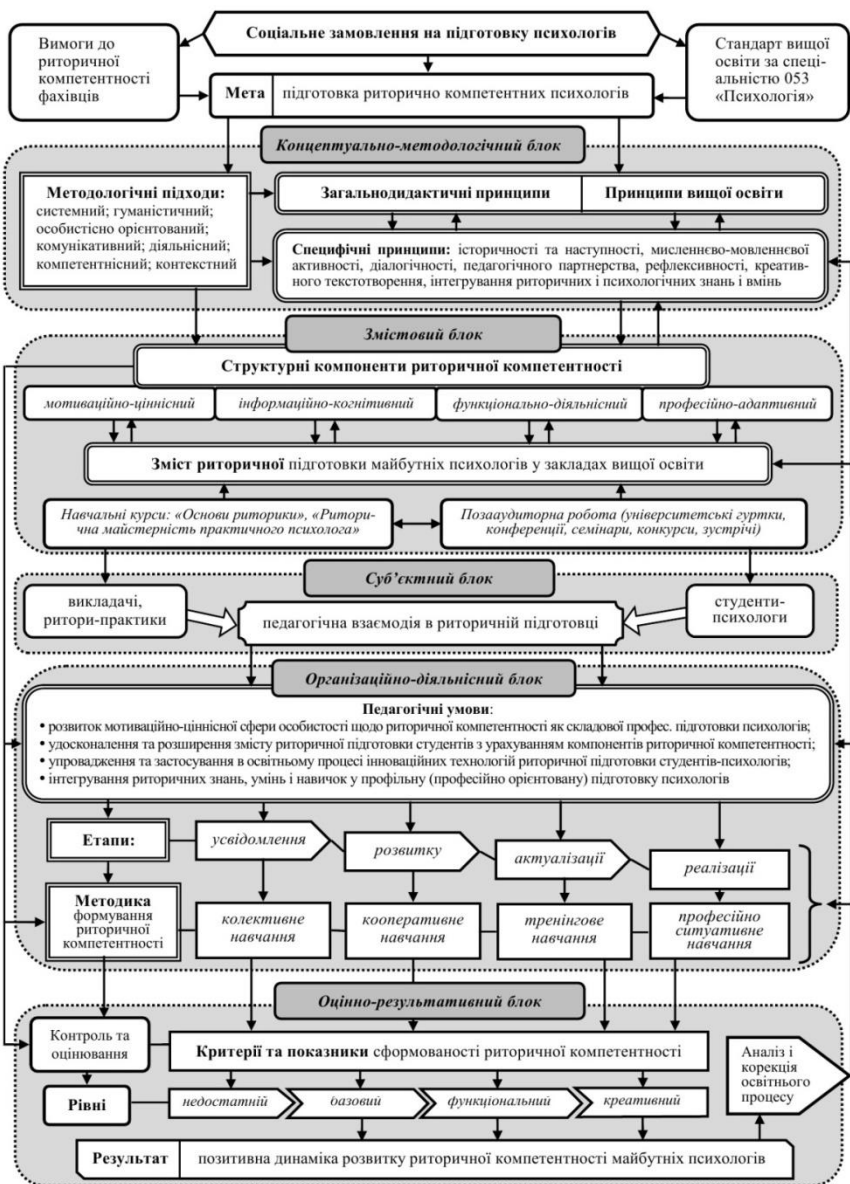

Рисунок 3.2 – Модель формування риторичної компетентності майбутніх психологів у ЗВО

Модель розроблено відповідно до провідної мети і завдань нашого дослідження на основі визначених нами методологічних підходів і принципів риторичної підготовки, взаємозв'язку усіх структурних компонентів. Також ми враховували напрями вдосконалення змісту риторики як навчальної дисципліни та акцентували увагу на важливості застосування ефективної методики навчання риторики (система методів, технологій, форм і засобів навчання), а також передбачили інтегрування риторичної та професійної підготовки майбутніх психологів та мотивацію до самовдосконалення риторичних навичок у процесі навчання.

Структура та функції моделі формування риторичної компетентності майбутніх психологів у ЗВО зумовлені соціальним замовленням на висококваліфікованих фахівців-психологів. В основу ми заклали мету – підготовка риторично компетентних психологів, що відповідатиме вимогам ринку праці та запитам сьогочасного інформаційного суспільства до компетентності майбутніх психологів і нормам, закладеним у стандарті вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія». Модель містить такі блоки: концептуально-методологічний, змістовий, суб'єктний, організаційно-діяльнісний та оцінно-результативний [181, с. 76].

Концептуально-методологічний блок репрезентує основні методологічні положення процесу формування та розвитку риторичної компетентності майбутніх психологів. Ми акцентуємо увагу на методологічних підходах, які забезпечують цілісність процесу риторичної підготовки, зорієнтовані на ефективне формування риторичних знань, умінь і навичок відповідно до професійного спрямування, розвитку творчої риторичної особистості та висококваліфікованих риторично компетентних фахівців-психологів. Цими методологічними підходами є: системний, гуманістичний, особистісно орієнтований, комунікативний, діяльнісний, компетентнісний та контекстний [181, с. 76].

Формування риторичної компетентності потребує врахування вимог загальнодидактичних принципів і принципів вищої освіти, проте основну увагу ми приділили застосуванню специфічних принципів риторичної підготовки майбутніх психологів у ЗВО. Для ефективної та якісної риторичної підготовки студентів-психологів виділено такі принципи: історичності та наступності, мисленнєво-мовленнєвої активності, креативного текстотворення, педагогічного партнерства, діалогічності, рефлексивності, інтегрування риторичних і психологічних знань і вмінь. Зазначимо, що для нашого дослідження також

важливими є принципи професійно-практичної спрямованості та інформатизації риторичної підготовки, які належать до принципів професійної освіти. Вважаємо, що запропоновані методологічні підходи та дидактичні принципи дозволять забезпечити висунуті суспільством вимоги до риторичної компетентності психологів і враховують особливості та потреби їхньої професійної діяльності [181, с. 76-78].

Змістовий блок відображає вдосконалення та розширення змісту риторичної підготовки психологів, адже нині недостатньо часу виділяється на розвиток практичних умінь і навичок та не завжди ця дисципліна спрямовується на завдання подальшої професійної діяльності майбутніх психологів. Стрижнем змістового блоку є визначені нами структурні компоненти риторичної компетентності та їх складові: мотиваційно-ціннісний, який охоплює аксіологічну, потребнісно-спонукальну, духовно-етичну складові; інформаційно-когнітивний передбачає мисленнєву, знаннєву (мовні, стилістичні, риторичні знання), інформаційну; функціонально-діяльнісний містить мовленнєву, коннективно-операційну, експресивно-емоційну (невербальну); професійно-адаптивний – перцептивно-реактивну, рефлексивну, психолінгвістичну складові. Ці компоненти відображають багатоаспектність риторичної діяльності психологів і поєднують усі напрями мовленнєво-риторичної підготовки у ЗВО та безпосередньо впливають на якість змісту риторичної підготовки студентів-психологів у ЗВО. Вважаємо, що діяльність майбутніх психологів потребує вдосконалення та розширення змістової частини їхньої риторичної підготовки у закладах вищої освіти, адже курс «Риторика» не може забезпечити якісну практико-орієнтовану та професійно спрямовану риторичну підготовку. Ми пропонуємо розширити зміст риторичної підготовки майбутніх психологів, включивши до навчальних планів курс «Риторична майстерність практичного психолога» під час магістерського рівня підготовки, і збагатити риторичну підготовку у ЗВО шляхом залучення студентів до активної позааудиторної роботи. Позааудиторне навчання охоплює активну участь в університетських ораторських гуртках, клубах, проведення конкурсу ораторів, організацію і проведення ораторських та психологічних тренінгів, панельних дискусій, зустрічей, майстер-класів з відомими риториками-практиками і практичними психологами в межах університету, а також відвідування студентами авторських шкіл ораторської майстерності, форумів тощо [181, с. 78].

Суб'єктний блок передбачає активну педагогічну взаємодію (суб'єкт-суб'єктну), яка є основою для ефективного розвитку риторичної компетентності. Передусім має відбуватися якісна комунікація між викладачами риторики і студентами-психологами, між студентами у процесі риторичної підготовки на заняттях у ЗВО, а також формування риторичної компетентності через взаємодію студентів-психологів з риториками-практиками (досвідчені викладачі риторики, відомі оратори, вмілі оратори-психологи) в університеті та поза його межами (неформальна та інформальна освіти) [181, с. 78].

Організаційно-діяльнісний блок поєднує реалізацію обґрунтованих нами педагогічних умов формування риторичної компетентності та розробленої методики поетапного формування риторичної компетентності [181, с. 78].

Вважаємо, що доцільно впровадити такі педагогічні умови ефективної риторичної підготовки майбутніх психологів у ЗВО: розвиток мотиваційно-ціннісної сфери особистості щодо риторичної компетентності як складової професійної підготовки психологів; удосконалення і розширення змісту комунікативної підготовки студентів-психологів з урахуванням риторичної компетентності; упровадження та застосування в освітньому процесі інноваційних технологій риторичної підготовки студентів-психологів; інтегрування риторичних знань, умінь і навичок у профільну (професійно орієнтовану) підготовку психологів. Реалізація цих педагогічних умов сприятиме усвідомленню важливості розвитку риторичних умінь у процесі професійної підготовки у ЗВО для формування риторичної особистості та високоефективного фахівця в подальшому [181, с. 78].

Педагогічні умови тісно пов'язані з етапами формування риторичної компетентності у студентів-психологів: 1) *усвідомлення* сутності риторичної компетентності та потреби її формування, вироблення у студентів мотивації та ціннісного ставлення до риторики, розуміння значення риторичної компетентності для особистісного та професійного зростання, розвитку мотивації до вдосконалення власної риторичної компетентності; 2) *розвиток* професійно-риторичних знань, умінь і навичок шляхом ефективного сприймання й осмислення інформації, поступове опанування техніки риторики (ораторської справи) відповідно до її законів, опанування способів налагодження міжособистісної взаємодії, адекватного оцінювання поведінки людини (клієнта) в конкретній риторичній ситуації, налагодження продуктивної взаємодії у професійній сфері на основі виховання та розвитку риторичних цінностей; 3) *актуалізація* ком-

плексу практико орієнтованих умінь і навичок риторичної взаємодії в процесі освітньої та квазіпрофесійної діяльності на основі практичного застосування комплексу риторичних умінь і навичок міжособистісної взаємодії; 4) особистісна та професійна *реалізація* набутої риторичної компетентності у процесі освітньої підготовки (конференції, семінари тощо) та накопичення досвіду професійної діяльності (педагогічна практика).

Методика риторичної підготовки є цілісною системою, яка передбачає впровадження різноманітних інтерактивних методів і технологій формування риторичної компетентності відповідно до етапів розвитку риторичних знань, умінь і навичок майбутніх психологів. Погоджуємося із науковцями, що в методиці риторичної підготовки у ЗВО найдоцільніше поєднувати різні види навчання: колективне, кооперативне, тренінгове та професійно ситуативне [129]. Колективне навчання націлене на усвідомлення студентами важливості риторичної підготовки і передбачає інтерактивні методи формування навичок спілкування, зокрема «відкритий мікрофон», «мозковий штурм», «незакінчені речення», різні види навчальних дискусій, публічні виступи та їх колективне обговорення тощо. Кооперативне навчання спрямоване на розвиток риторичних знань, умінь і навичок у студентів, передбачає співпрацю в малих групах і застосування інноваційних методів і технологій (навчання в команді, «коло ідей», метод проєктування тощо). Тренінгове навчання актуалізує набуті знання в практиці завдяки проведенню різноманітних тренінгів (розвиток правильної вимови, культури мовлення, голосу, інтонації, дикції, техніки дихання, удосконалення невербальної комунікації, публічного виступу, імпровізації, самопрезентації тощо). Професійно ситуативне навчання розвиває й удосконалює риторичні навички та адаптує їх до професійної діяльності психологів (ділова гра, професійна гра, розв'язування ситуативних професійних завдань, кейс-метод тощо) [129, с. 216].

Оцінно-результативний блок передбачає контроль і оцінювання набутих риторичних знань, умінь і навичок на основі закладених критеріїв, показників та рівнів сформованості риторичної компетентності. Ми виділяємо чотири критерії (*аксіологічний, знанневий, операційний та адаптивний*) та чотири рівні сформованості риторичної компетентності (*недостатній, базовий, функціональний, креативний*). Охарактеризуємо їх. *Аксіологічний* критерій відображає сукупність мотивів та риторичних цінностей, *знанневий* відображає сукупність мовностилістичних і риторичних знань, *операцій-*

ний визначається на основі використання риторичних знань, умінь і навичок, *адаптивний* критерій є показником ефективності риторично-професійної діяльності майбутніх психологів. Щодо рівнів підготовки: *недостатній* – неспроможність самостійного, критичного та творчого мислення та відтворювання риторичної діяльності; *базовий* – алгоритмічне мислення, наслідувальне відтворення риторичної діяльності; *функціональний* – самостійність мислення та риторичної діяльності; *креативний* – творче, глибоке, критичне мислення та свобода риторичної діяльності [181, с. 79].

Як бачимо, виділені рівні сформованості риторичної компетентності відповідають етапам риторичної підготовки, характеризуються наступністю, послідовністю та дозволяють простежити розвиток риторичної компетентності, оцінити і проаналізувати результати та, за потреби, внести необхідні корективи у специфічні принципи відкоригувати зміст, педагогічні умови і методику риторичної підготовки у ЗВО. Результатом упровадження є позитивна динаміка розвитку риторичної компетентності майбутніх психологів у ЗВО [181, с. 79].

Структурно-функціональна модель формування риторичної компетентності майбутніх психологів передбачає єдність концептуально-методологічного, змістового, суб'єктного, організаційно-діяльнісного й оцінно-результативного блоків і забезпечує послідовність і неперервність розвитку риторичної компетентності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки. Впровадження та практична реалізації всіх елементів розробленої моделі (методологічні підходи, принципи, розширена змістова частина, продуктивна педагогічна взаємодія, обґрунтовані педагогічні умови, авторська методика поетапної риторичної підготовки) забезпечує позитивну динаміку формування та розвитку риторичної компетентності майбутніх психологів у ЗВО [181, с. 78].

До подальших напрямів дослідження відносимо обґрунтування визначених нами педагогічних умов ефективної риторичної підготовки майбутніх психологів у ЗВО та розроблення методики формування риторичної компетентності майбутніх психологів із застосуванням можливостей інформаційно-освітнього середовища ЗВО, а також пошук напрямів адаптації елементів запропонованої моделі з метою модернізації професійної підготовки фахівців інших спеціальностей і профілів соціально-гуманітарної сфери.

3.3. Педагогічні умови ефективної риторичної підготовки майбутніх психологів у ЗВО

Вивчення особливостей підготовки студентів-психологів у ЗВО показує, що для ефективного процесу формування риторичної компетентності майбутніх психологів необхідно визначити, обґрунтувати, апробувати (реалізувати) на практиці, скоригувати та впровадити в освітній процес необхідні та достатні педагогічні умови.

Визначення й обґрунтування педагогічних умов ефективної риторичної підготовки майбутніх психологів у ЗВО вимагають вирішення таких завдань, зокрема:

– розкрити зміст і значення педагогічних умов у системі професійної підготовки;

– виокремити педагогічні умови, необхідні та достатні для ефективного формування риторичної компетентності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки;

– обґрунтувати педагогічні умови ефективної риторичної підготовки майбутніх психологів у ЗВО в системі логічної зв'язки між ними (імплікаційних зв'язків);

– апробувати (реалізувати) на практиці, скоригувати та впровадити в освітній процес запропоновані педагогічні умови ефективної риторичної підготовки майбутніх психологів у ЗВО.

Проаналізуємо більш детально наукове поняття «педагогічні умови». У довіднику з професійної педагогіки *педагогічні умови* А. Семенова та В. Стасюк визначають як «обставини, від яких залежить та відбувається цілісний продуктивний педагогічний процес професійної підготовки фахівців, що опосередковується активністю особистості чи групи» [369, с. 203]. Як зазначає А. Литвин, педагогічні енциклопедії та словники не подають чіткого визначення поняття «педагогічні умови», а науковці досліджують різні аспекти цієї педагогічної категорії [231, с. 15].

Теоретичні засади наукової категорії «педагогічні умови» визначали і обґрунтували у своїх працях В. Андрєєва [6], Ю. Бабанський [11], І. Зязюн [314], Н. Іпполітова [145], М. Козяр, І. Козловська [169] Б. Купріянов [218], А. Литвин [231], А. Найн [271], О. Пехота [322], Н. Яковлева [456] та ін.

Аналізуючи методологічні засади поняття «педагогічні умови», науковці визначають педагогічні умови як «комплекс спеціально спроектованих чинників впливу на зовнішні та внутрішні обставини навчально-виховного процесу й особистісні параметри всіх його учасників», при цьому педагогічні умови забезпечують «цілісність

навчання та виховання, сприяють формуванню ключових і професійних компетентностей» [231, с. 32]. Безперечно, сукупність педагогічних умов у освітньому процесі має відповідати специфіці професійної підготовки майбутніх фахівців і реалізуватися шляхом удосконалення структурно-змістового, науково-методичного та інформаційного забезпечення [219, с. 467].

Зокрема, досліджуючи сучасний стан професійної підготовки психологів у контексті компетентнісного підходу, А. Шапошнікова акцентує увагу на важливості таких психолого-педагогічних умов: належний рівень професійно-особистісного потенціалу викладачів, інтерактивний характер професійної підготовки, застосування рейтингової системи оцінювання навчально-пізнавальних досягнень і стимулювання розвитку конкурентоздатних якостей майбутніх психологів [442, с. 76]. Педагогічними умовами професійного становлення психологів є також створення рефлексивного середовища, яке сприятиме формуванню професіоналізму у майбутніх психологів, мотивації до підвищення та реалізації професійних здібностей [16, с. 16]. Загалом, це сприятиме підвищенню рівня професійної підготовки і сформованості їхньої професійної компетентності.

Науковців, які розглядали формування риторичної компетентності, у своїх дослідженнях вивчали і впроваджували педагогічні умови, зокрема: розвитку риторичної компетентності майбутніх викладачів – Л. Каніболоцька [156], риторичної культури викладачів – О. Залюбівська [132], риторичних умінь у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи – Н. Калюжка [152], формування риторичної компетентності учнів основної школи в процесі навчання української мови – В. Нищета [277]; формування риторичної компетентності фахівців різного профілю – О. Корчова [200], Є. Тягнирядно [417] тощо.

Досліджуючи формування риторичної культури майбутніх викладачів технічних університетів, О. Залюбівська виокремлює такі педагогічні умови: спрямованість процесу формування риторичної культури магістрантів на майбутню науково-педагогічну діяльність; застосування інтерактивної педагогічної технології формування риторичної культури магістрантів у межах навчального курсу риторики; упровадження дистанційного навчання риторики; інтеграція змісту гуманітарних дисциплін і позанавчальних заходів у технічному університеті з метою створення навчального риторичного середовища [132].

Визначаючи та обґрунтовуючи педагогічні умови формування риторичної компетентності майбутніх викладачів, Л. Каніболоцька акцентує увагу на спрямованості навчання на формування у студентів мотивації до опанування професійних умінь та навичок; формуванні професійно компетентного викладача через поєднання когнітивного, особистісно-рефлексивного, організаційно-діяльнісного та мовностилістичного компонентів; запровадження риторизації освітнього процесу; використанні інтерактивних технологій навчання, які спрямовані на підвищення комунікативної активності студентів та формування високого рівня риторичної компетентності [156].

Н. Калюжка зазначає, що процес формування риторичних умінь у майбутніх учителів початкової школи передбачає створення таких умов: дотримання принципу наступності і перспективності: школа – ЗВО – самоосвіта; особистісно орієнтованого змісту освіти; урахування фахової специфіки та високого рівня фахової підготовки вчителя початкової школи; впровадження кредитно-модульної технології, інтерактивних форм і методів навчання у поєднанні з традиційними; створення умов для самостійної роботи [152, с. 17].

На думку В. Нищети, ефективність процесу формування риторичної компетентності учнів основної школи у процесі навчання української мови залежатиме від реалізації учителем-словесником комплексу психолого-педагогічних умов, серед яких: виявлення й засвоєння риторичної складової змісту програми з української мови, запровадження риторичного підходу до навчання української мови, запровадження риторизації шкільної мовної освіти, усвідомлення й організація освітньої діяльності як риторичної [277].

Досліджуючи формування риторичної компетентності в майбутніх фахівців соціономічної сфери, О. Корчова диференціює умови на концептуальні, загальнотехнологічні та організаційно конкретні. Науковець наголошує на впровадженні таких педагогічних умов: антропоцентризм навчання через взаємодію «викладач – студент», «студент – студент» у закладах вищої освіти; цілісність риторичної підготовки на засадах міжпредметних зв'язків; створення риторичного освітнього простору із використанням засобів інформаційно-комунікаційних технологій [200, с. 155-157].

Досліджуючи формування риторичних умінь у майбутніх правників у процесі професійної підготовки, Є. Тягнирядно під педагогічними умовами розуміє сукупність обставин, засобів і заходів, які забезпечують ефективність формування риторичних умінь у процесі професійної підготовки, та визначає таку їх сукупність: відобра-

ження риторики як чинника успішності професійної діяльності майбутнього правника у змісті теоретичної підготовки; цілеспрямована підготовка майбутніх правників до оволодіння риторичними вміннями завдяки впровадженню спецкурсу з риторики та різноманітних форм навчальної діяльності; набуття професійного досвіду з використання риторики як засобу впливу, переконання слухачів; творча підхід до професійно орієнтованих завдань, спрямованих на зацікавлення до професійної діяльності [417, с. 8-9].

Зазначимо, що незважаючи на ґрунтовні напрацювання згаданих вище та інших науковців, вивчення особливостей підготовки майбутніх психологів та особистий досвід викладання риторикознавчих дисциплін для студентів-психологів у ЗВО дозволили виявити низку проблем щодо ефективної риторичної підготовки відповідно до професійних потреб. Вважаємо, що для більш результативного процесу формування риторичної компетентності майбутніх психологів необхідно визначити, обґрунтувати, апробувати на практиці, скоригувати та впровадити в освітній процес необхідні та достатні педагогічні умови.

У нашому дослідженні *педагогічні умови ефективної риторичної підготовки майбутніх психологів у ЗВО* ми розглядаємо як важливий компонент освітньої системи, який охоплює спеціально реалізовані можливості (чинники, обставини) освітнього середовища закладу, що впливають на всі аспекти риторичної підготовки студентів і забезпечують ефективну професійну діяльність фахівця зі спеціальності «Психологія» [185, с. 81].

На основі аналізу психолого-педагогічної наукової та методичної літератури, вивчення особливостей професійної підготовки студентів-психологів у ЗВО, особистого досвіду викладання риторикознавчих дисциплін для студентів-психологів ми визначили та обґрунтували доцільність впровадження таких педагогічних умов ефективної риторичної підготовки майбутніх психологів:

– розвиток мотиваційно-ціннісної сфери особистості щодо риторичної компетентності як складової професійної підготовки психолога;

– удосконалення та розширення змісту комунікативної підготовки студентів-психологів з урахуванням компонентів риторичної компетентності;

– упровадження та застосування в освітньому процесі інноваційних технологій риторичної підготовки студентів-психологів;

– інтегрування риторичних знань, умінь і навичок у профільну (професійно-орієнтовану) підготовку психологів [185, с. 88-83].

Охарактеризуємо визначені педагогічні умови та обґрунтуємо доцільність їх упровадження й роль у формуванні риторичної компетентності майбутніх психологів під час навчання у ЗВО, їх вплив на формування професійних якостей та становлення конкурентоспроможного фахівця-психолога відповідно до потреб і вимог сучасного суспільства.

1. Розвиток мотиваційно-ціннісної сфери особистості щодо риторичної компетентності як складової професійної підготовки психолога.

Перша педагогічна умова передбачає забезпечення стійкої професійно орієнтованої мотивації студентів, розвитку ціннісної складової риторичної компетентності, оскільки нині є необхідність розроблення систематизованого та внутрішньо інтегрованого процесу, який сприятиме розвитку ціннісних орієнтацій у студентів. Погоджуємося із дослідниками, що традиційні підходи до освітнього процесу у ЗВО не сприяють цілеспрямованому формуванню у студентів настанови на професійний успіх [81, с. 77], тому вважаємо, що лише поєднання аудиторної й позааудиторної в межах закладу вищої освіти та неформальної й інформальної риторичної підготовки забезпечить розвиток мотивації до риторичної підготовки.

Розглядаючи мотивацію до формування та розвитку риторичної компетентності під час навчання у ЗВО, передусім варто наголосити на важливості розуміння студентами-психологами розвитку риторичної компетентності для майбутньої професійної діяльності, адже спілкування є основним інструментом їхньої щоденної роботи [185, с. 81].

У дослідженні ми розглядаємо мотивацію до формування та розвитку риторичної компетентності як складової професійної компетентності, тому доцільно приділити увагу розумінню саме професійної мотивації.

Вивчаючи питання формування професійної мотивації студента, І. Нікітіна розглядає її «як сукупність чинників і процесів, які, відбиваючись у свідомості, спонукають особистість до вивчення та ефективної реалізації майбутньої професійної діяльності» [287, с. 208], тобто розуміє її як внутрішній рушійний чинник, що сприяє розвитку професіоналізму, оскільки лише на основі формування її високого рівня можлива продуктивна професійна діяльність [287, с. 208]. Під професійною мотивацією також розуміють систему мо-

тивів, які спонукають особистість до опанування належних професійних знань, умінь і навичок з метою досягнення професійної компетентності [81, с. 75].

Нині виокремлюють зовнішні та внутрішні передумови професійної мотивації: зовнішні зумовлені соціальними змінами сучасного суспільства, зокрема видозміною ціннісних потреб особистості, запитами ринку праці та соціокультурним контекстом (престиж професії, перспективи працевлаштування, оплата праці тощо); внутрішні викликані потребами у розвитку достатніх знань, умінь і навичок щодо реалізації та становлення особистості в сучасному суспільстві [425, с. 93-94]. Зауважимо, що мотивацію до формування та розвитку риторичної компетентності майбутніх психологів варто розглядати не лише у професійному контексті, а як необхідну складову становлення високорозвиненої особистості у сучасному комунікаційному суспільстві та самореалізації у професійній діяльності, тобто як надпрофесійний конструкт [185, с. 81].

Л. Каніболоцька, обґрунтовуючи педагогічні умови формування риторичної компетентності, визначає найбільш дієві мотиваційні впливи в процесі навчання студентів, серед яких варто врахувати такі: створення позитивного емоційного настрою під час навчання; створення обставин, які максимально імітують процес професійного спілкування; організація зустрічей з висококваліфікованими фахівцями; психологічний тренінг; бесіди; активізація інтелектуальних здібностей і творчої діяльності; залучення до різних видів науково-дослідної та навчально-дослідної роботи, участі в конференціях тощо [156, с. 103]. Вважаємо, що ці чинники впливу потрібно враховувати у процесі формування мотивації до розвитку риторичної компетентності студентів-психологів під час вивчення риторики і загалом навчання у ЗВО.

На наш погляд, розвитку мотивації до риторичної активності, творчого розвитку, креативності, беззаперечно, сприяє позитивна, довірлива атмосфера між студентами і викладачем, налагодження ділових, конструктивних стосунків, суб'єкт-суб'єктної взаємодії з урахуванням індивідуальних психологічних якостей, рівня підготовленості, особистих потреб, здібностей і побажань. Підтримка викладача та одногрупників під час публічних виступів на заняттях риторики дуже важлива, оскільки, крім запропонованих тем для міні-спічів, часто студенти самостійно обирають важливі для них теми і висловлюють свої погляди, думки. Важливо налагоджувати зворотний зв'язок таким чином, щоб з боку викладача та одногруп-

ників не відчувалася критика, а лише побажання для покращення спілкування, публічного виступу, тренінгу (що варто додати, а що забрати), оскільки кожен студент приходить зі своїм рівнем риторичної компетентності [185, с. 81].

Функціонування й активна участь студентів в університетських, міжуніверситетських ораторських гуртках (клубах), відвідування заходів у системі неформальної освіти сприятиме розумінню важливості ораторської майстерності для особистісного розвитку та професійного становлення. Залучення студентів до активної організаційної та практичної участі в університетських гуртках забезпечить створення риторичного середовища, де відбувається обмін інформацією, поглядами, цінностями та сприятиме індивідуальному розвитку та професійному зростанню.

Таким чином, професійно спрямоване навчання риторики та поєднання різних видів формальної, неформальної та інформальної риторичної підготовки є дієвими чинниками мотиваційно-ціннісної орієнтації студентів-психологів. Розвиток мотивації до риторичної компетентності та формування відповідних ціннісних орієнтацій, на нашу думку, має реалізуватися через впровадження таких заходів:

- допомогти студентам усвідомити важливість риторичної компетентності для особистісного та професійного зростання, громадської та іншої діяльності;

- залучення студентів-психологів до участі в публічних університетських заходах (студентських семінарах, конференціях тощо);

- створення університетських ораторських гуртків, клубів тощо;

- проведення конкурсів на кращого оратора (конкурс промов, конкурс на краще декламування віршів тощо);

- організація зустрічей (бесіди, панельні дискусії, тренінги) з теоретиками і практиками ораторської майстерності та відомими психологами в межах університету та залучення студентів до відвідування подібних заходів за межами закладу [185, с. 81-82].

2. Удосконалення та розширення змісту риторичної підготовки студентів-психологів з урахуванням компонентів риторичної компетентності.

Безумовно, зміст риторичної підготовки має базуватися на чіткій структуризації, наступності, неперервності та бути спрямований на врахування особливостей майбутньої професійної діяльності психологів, відповідно до напрямку спеціалізації.

Згідно з розробленими і затвердженими галузевими стандартами вищої освіти, комунікативна компетентність студентів-

психологів є важливою складовою їхньої підготовки і передбачає вміння доносити до фахівців і нефахівців інформацію, ідеї, проблеми, рішення та власний досвід у галузі професійної діяльності, тобто здатність ефективно формувати комунікативну стратегію [396]. Вважаємо, що саме ці аспекти формує та розвиває риторична підготовка майбутніх психологів під час навчання у ЗВО на першому (бакалаврат) та другому (магістратура) освітніх рівнях.

На основі проаналізованих наукових праць і науково-методичної літератури із зазначеної тематики й особистого практичного досвіду викладання курсів із риторики («Риторика», «Риторика професійної діяльності», «Риторичний практикум» тощо), упровадження другої умови є обов'язковим і, на нашу думку, має реалізуватися за допомогою застосування низки заходів. Охарактеризуємо їх з урахуванням структури риторичної компетентності.

Зміст риторичної підготовки студентів-психологів повинен сприяти формуванню риторичної компетентності відповідно до потреб професійної діяльності. Курси мають бути професійно орієнтованими, адже майбутні психологи на всіх етапах професійного становлення готуються до конструктивного діалогу, прийняття відповідальних рішень тощо. Завдання курсу має відповідати принципам контекстного навчання, яке передбачає моделювання майбутніх професійних ситуацій у поєднанні з усіма принципами і аспектами риторичної діяльності [185, с. 82].

Формування та розвиток риторичної компетентності, на нашу думку, потребує змін у системі вивчення риторикознавчих дисциплін. Поєднати всі частини риторики (історію, теорію, практику та техніку) в одному семестрі в межах одного курсу для ефективного розвитку риторичних знань, умінь і навичок вважаємо нераціональним, адже вивчення теоретичної складової курсу (історії та теорії) без розвитку практичних навичок і формування техніки риторики ніколи не дасть бажаного результату [185, с. 82]. Курс вивчення риторики для психологів складає лише 30 (32) год., а це відповідно 15 (16) практичних занять при повних групах (до 30 осіб). Підвищення рівня риторичної компетентності потребує збільшення обсягу часу (кількості годин) на вивчення риторики або поділу навчальної групи на дві підгрупи для кращого засвоєння ораторської майстерності, а також упровадження додаткових нормативних та елективних риторикознавчих дисциплін професійного спрямування.

Оскільки розвиток комунікативної компетентності, зокрема і риторичної, для майбутніх психологів є потребою сьогодення і для

професійної підготовки у ЗВО, і для розвитку особистості у суспільстві в цілому, на нашу думку, надалі під час професійної підготовки психологів вважаємо доцільним урахувати такі перспективні пропозиції: упровадження курсів «Основи риторики» чи «Історія риторики» для студентів-психологів на першому-другому році навчання, разом із вивченням загальнонаукових дисциплін (філософії, історії тощо); розроблення та впровадження практико орієнтованого курсу «Риторична майстерність практичного психолога» для студентів-психологів старших курсів, спрямованого уже на розвиток практичних риторичних навичок, удосконалення техніки ораторської майстерності з урахуванням завдань їхньої подальшої професійної діяльності. Для цього доцільним є включення риторикознавчих професійно спрямованих дисциплін до інваріантної складової навчальних планів підготовки психологів у ЗВО, а також додаткових (елективних) курсів із риторики – до переліку дисциплін за вибором (профільних).

Отже, друга педагогічна умова передбачає реалізацію таких заходів:

- забезпечення єдності компонентів риторичної компетентності (мотиваційно-ціннісного, інформаційно-когнітивного, функціонально-діяльнісного, професійно-адаптивного) і цілісності всієї риторичної підготовки;

- практичне спрямування риторичної підготовки (цілеспрямоване поєднання здобутих теоретичних риторичних знань студентів із розвитком практики мовлення протягом усього періоду їхнього навчання);

- упровадження додаткових нормативних та елективних риторикознавчих дисциплін професійного спрямування до навчальних планів підготовки майбутніх психологів у ЗВО [185, с. 82].

3. Упровадження та застосування в освітньому процесі інноваційних технологій риторичної підготовки студентів-психологів.

Ефективний розвиток риторичної компетентності майбутніх психологів неможливий без удосконалення методичних засад риторичної підготовки у ЗВО. Як уже зазначалося, риторика є дисципліною, яка належить до класичних, основні положення якої закладені ще в античні часи. Проте швидкий розвиток суспільства спонукає до пошуку нових освітніх рішень. Підвищені професійні запити у контексті інформатизації усіх царин життєдіяльності потребує від освітньої системи нового погляду на способи донесення освітнього контенту, вироблення (адаптування) та запровадження оновлення

методики і застосування новітніх технологій викладання курсів із риторики. Оскільки традиційна система освіти виявилась не здатною повною мірою забезпечити досягнення високого рівня професійної підготовки, потрібні більш досконалі методичні підходи, засоби і прийоми навчання та педагогічні технології, які сприятимуть якісній підготовці фахівців [156].

Погоджуємося з думкою науковців і практиків [24; 105; 318; 374; 383 та ін.], які переконують, що інноваційні педагогічні технології в навчальній діяльності містять сукупність інструментальних засобів, які потрібні для оптимізації освітнього процесу та набуття студентами належного рівня компетентності, в тому числі риторичної, як гарантованого результату навчання.

Проаналізувавши науково-методичні праці з питань педагогічної технології та спроби дослідників систематизувати їх за різними критеріями, зазначимо, що універсальних педагогічних технологій немає, на практиці в освітньому процесі вони поєднуються та певним чином взаємодоповнюють одна іншу. Погоджуючись із думкою науковців, що педагогічна технологія детермінована потребою проєктування необхідних результатів навчання та виховання і стосується ефективних способів досягнення освітніх цілей [222, с. 18], вважаємо доцільним рекомендувати науково-педагогічним працівникам упроваджувати і застосовувати ті з них, які за важливими параметрами (метою і способом її досягнення) найбільш дієві у формуванні риторичної компетентності.

Передусім зазначимо, що проблема впровадження інноваційних педагогічних технологій, оновлення форм організації і методів освітнього процесу має вирішуватися у контексті реалізації у ЗВО особистісно орієнтованої парадигми освіти і сучасних методологічних підходів. На нашу думку, для формування риторичної компетентності майбутніх психологів основну увагу доцільно приділяти застосуванню технологій, які націлені безпосередньо на розвиток особистості, зокрема особистості риторичної [185, с. 82]. До таких технологій ми відносимо: особистісно орієнтовані, когнітивно орієнтовані та діяльнісно орієнтовані технології.

Особистісно орієнтовані технології у процесі викладання риторики спрямовані на суб'єкт-суб'єкту взаємодію, сприяють розвитку особистісного творчого потенціалу студентів, мають враховувати індивідуальні відмінності, унікальність кожної особистості, її здібності, оскільки центром є особистість, її самобутність, самоцінність. У процесі формування риторичної компетентності мають

створюватися необхідні умови для забезпечення розвитку риторичної компетентності кожного студента, для розвитку його здібностей та особливостей. Ці технології спрямовані на розвиток активної риторичної особистості, тобто висококомунікативного фахівця, здатного самостійно створювати та корегувати свою комунікативну діяльність, а також адекватно рефлексувати.

Особистісно-орієнтовані технології реалізовуватимуться за таких умов:

- викладач усвідомлює, що в процесі навчання студент є центральною фігурою;

- пізнавальна діяльність, а не репродуктивне учіння, є головним у процесі навчання;

- самостійне набуття і можливість застосування цих знань стає пріоритетним, а не засвоєння й відтворення знань;

- спільні міркування, дискусії, дослідження, а не запам'ятовування й відтворення знань, набувають особливого значення [383, с. 84-86].

Особистісно орієнтовані технології передбачають впровадження та застосування інтерактивних методів навчання та імітаційних ігор, тренінгів із розвитку особистості.

Когнітивно орієнтовані технології розвивають уяву й асоціативне мислення та спеціально націлені на розвиток інтелектуальних здібностей особистості. Галузь когнітивної психології (психолінгвістика) вивчає взаємозв'язки мови й мислення, вплив мови на розвиток людини, досліджуються різні моделі засвоєння мови, оброблення мовної інформації – усної та письмової, мовні стратегії [294] та інші аспекти мовної діяльності, що, безперечно, є важливою складовою у формуванні риторичної компетентності майбутнього психолога.

Як зазначають науковці, когнітивні технології навчання також базуються і на принципі свідомості у викладанні, і на теорії соціо-конструктивізму, згідно з якою студент є активним учасником процесу навчання, а не об'єктом навчальної діяльності викладача. Тобто методична доцільність когнітивного підходу та використання когнітивних технологій полягає в організації активної мовленнєво-мисленнєвої діяльності студентів у процесі навчання. Відомо, що під час власних висловлювань студенти не завжди вміють прогнозувати лексичний матеріал, що призводить до невміння відображати певні факти, висловлюватися логічно та грамотно, спонтанно підтримувати розмову або вести дискусію [438]. Саме використання

когнітивно орієнтованих технологій у процесі вивчення риторики забезпечить формування та розвиток риторичної компетентності та зможе зробити більш ефективною методику вивчення риторики для майбутніх психологів.

Когнітивно орієнтовані технології у процесі формування риторичної діяльності на заняттях з риторики передбачають застосування діалогічних методів навчання, професійно-ситуативного навчання, проведення семінарів-дискусій, тренінг-рефлексії тощо.

Діяльнісно орієнтовані технології спрямовані на формування практичних риторичних умінь і навичок у студентів-психологів відповідно до потреб подальшої професійної діяльності. Діяльнісно орієнтовані технології передбачають планування та організацію риторичної діяльності, використання відповідних форм і методів. Увесь процес запровадження діяльнісно орієнтованих технологій варто розглядати через призму комунікативної й риторичної діяльності, комунікативних і риторичних ситуацій, а також коригування викладачем діяльності студентів [282, с. 207].

Ці технології передбачають застосування контекстного навчання через моделювання професійних ситуацій, організацію ділових ігор, імітаційно-ігрове моделювання процесів психологічної діяльності (психологічне консультування, бесіда); використання елементів проєктного навчання (інформаційні, творчі, дослідницькі проєкти), комплексні дидактичні завдання тощо [185, с. 82-83].

Крім того, науковці наголошують на застосуванні *інтерактивних технологій* навчання, що є одним з ефективних засобів формування риторичної компетентності у ЗВО, оскільки вони сприяють розвитку творчого та критичного мислення, навичок вирішувати поставлені завдання, рефлексувати тощо. Під час навчання риторики із використанням інтерактивних технологій студенти набувають умінь: аналізувати ситуацію; обговорювати проблему та ухвалювати виважені рішення; займати конструктивну позицію; обґрунтовувати свою думку та чітко висловлювати свої міркування або спільну думку колективу, регламентуючи при цьому час; ставити чіткі запитання та давати на них змістовні відповіді; відшукувати причинно-наслідкові зв'язки, порівнювати, прогнозувати; раціонально оцінювати діяльність, подавати аргументовані пропозиції щодо її вдосконалення [17].

Комп'ютерно орієнтовані технології навчання спрямовані на формування системи риторичних знань завдяки покращенню доступу до інформаційних ресурсів, а також одержання навичок активно-

го використання продуктивних засобів ІКТ у різноманітних формах комунікації. Наголосимо, що не лише вивчення курсу риторики нині неможливо уявити без повсякчасного звернення до новітніх комп'ютеризованих засобів навчання, а й підготовка та проведення публічного виступу передбачає застосування комп'ютерного та телекомунікаційного обладнання. ІКТ в навчанні (авторські мультимедійні розробки, педагогічні програмні засоби, електронні навчальні видання, електронні освітні ресурси, електронні навчально-методичні комплекси та ін.) розширюють можливості вдосконалення вищої освіти, зокрема риторичної підготовки студентів. Основними завданнями ІКТ в навчанні є інтенсифікація різних аспектів освітнього процесу, підвищення його ефективності, побудова відкритої системи освіти, інтеграція предметних галузей знань, розвиток творчого потенціалу студентів, формування інформаційної культури майбутніх фахівців [17], що сприяє якості підготовки психологів, розвитку їхньої комунікативної та риторичної компетентності (детальніше описано у підрозділі 4.3).

Отже, реалізація третьої педагогічної умови можлива через застосування технологій, які спрямовані на саморегульоване, розвивальне навчання, розвиток риторичної особистості та реалізується через впровадження низки сучасних методів та перспективних технологій:

– *особистісно орієнтовані технології*, спрямовані на формування та розвиток в освітньому процесі активної риторичної особистості, здатної самостійно створювати і корегувати свою діяльність, адекватно рефлексувати;

– *когнітивно орієнтовані технології*, які сприяють розвиткові інтелектуальних здібностей особистості за допомогою вирішення проблемно-пошукових завдань;

– *діяльнісно орієнтовані технології*, які забезпечують формування–практичних риторичних умінь і навичок у процесі контекстного навчання [185, с. 83].

4. Інтегрування риторичних знань, умінь і навичок у профільну (професійно-орієнтовану) підготовку психологів.

Четверта умова націлена на розвиток риторичної компетентності через інтегрування риторичних умінь і навичок та професійної підготовки психологів у процесі навчання у ЗВО, оскільки важливою складовою професійної підготовки майбутніх психологів є цілісність компонентів риторичної та професійної компетентностей у практичній діяльності психолога, яка визначає рівень його підгото-

вленості до виконання фахових обов'язків. Зауважимо, що риторичну компетентність, яка, безперечно, належить до ключових, водночас доцільно розглядати як важливу складову професійної підготовленості психолога. Це дає підстави науковцям розглядати її інтеграційні аспекти і міждисциплінарний характер. Завдання інтегрування риторичних умінь і навичок у профільну (професійно орієнтовану) підготовку психологів визначаються не лише міждисциплінарним характером досліджуваної навчальної дисципліни, а також інтегрованим характером процесу формування та розвитку особистості в процесі онтогенезу, соціального розвитку, освіти і професійної підготовки.

Зауважимо, що на сучасному етапі дослідники [112, 292, 414] вивчають та застосовують поняття інтердисциплінарність, мультидисциплінарність і трансдисциплінарність навчальних дисциплін, які відображають нові можливості та напрями налагодження міждисциплінарних зв'язків в освітньому процесі. Міждисциплінарна взаємодія передбачає комунікацію, в якій кожна дисципліна є водночас автономною і відкритою [414, с. 95]. Водночас головний акцент в пошуку та реалізації цих зв'язків переноситься зі знань і методів на розвиток комунікативності студентів [112]. Зокрема, варто звернути увагу на інтердисциплінарність, яку розуміють у вузькому й більш широкому значеннях: як зв'язок, що виходить за межі дисципліни, проте її мета залишається незмінною, тобто відбувається перенесення методів однієї дисципліни в іншу; об'єднання методів різних галузей, з їх модифікацією чи створенням нового методу для вивчення предмета, який виходить за межі однієї дисципліни [292].

Безперечно, що риторична компетентність має вдосконалюватися впродовж усього навчання: системно й цілісно на заняттях із розвитку комунікативних умінь і навичок, а також на заняттях із професійних дисциплін [156]. Це визначає вимогу врахування принципу наступності в риторичній підготовці майбутніх психологів як одного з вагомих принципів професійної освіти.

Риторика тісно пов'язана з різними дисциплінами, передусім з українською мовою (за професійним спрямуванням), іноземною мовою, культурою професійного мовлення, а також філософією, психологією, логікою, педагогікою, етикою та іншими дисциплінами відповідно до професійного напрямку підготовки студентів [185, с. 83]. Проте риторика, інтегруючи різні дисципліни, має своє дослідницьке поле, яке охоплює загальну теорію символу, теорію тексту, смислотвірну діяльність. Риторика постає як комплексна

наука міждисциплінарного характеру, теорія та практика якої опирається на досягнення різних галузей знань (насамперед філософії, педагогіки, психології, лінгвістики, етики) і водночас сприяє налагодженню міждисциплінарних зв'язків, а головним її об'єктом як наукового напрямку є дискурсивні практики [71]. Це особливо важливо враховувати у процесі підготовки майбутніх психологів.

Низка дослідників [115; 207; 244; 282; 93] зазначають, що риторичну компетентність варто формувати у процесі вивчення мови чи мовознавчих дисциплін у ЗВО, зокрема української мови (за професійним спрямуванням), сучасної української мови, культури мови тощо. Однозначно, специфіка риторики як навчальної дисципліни визначається її інтегрованим характером стосовно соціально-гуманітарних дисциплін (у тому числі психологічного спрямування), що спираються на мовно-мисленнєву діяльність [71]. Крім цього, риторична наука має відчутний вплив на більшість дисциплін, передбачених освітньою програмою підготовки фахівців спеціальності «Психологія». Риторика і професійно орієнтовані навчальні курси (зокрема психолінгвістика, нейролінгвістичне програмування та ін.) у навчанні майбутніх психологів перебувають у тісному зв'язку, оскільки предметом вивчення є мова, мовлення та мислення, інші аспекти впливу мови на розвиток і психіку людини [185, с. 83].

Отже, у процесі формування риторичної компетентності майбутніх психологів у ЗВО риторику слід розглядати не лише як дисципліну, що сприяє налагодженню міждисциплінарних зв'язків та інтегруванню знань і вмінь фахівців у системі загальнонаукової підготовки фахівця, а як навчальний курс, який поєднує (інтегрує) риторичну та професійну компетентності, сприяючи взаємному збагаченню та розвитку кожної з них. Тому формування риторичної компетентності майбутніх психологів під час навчання у ЗВО доцільно здійснювати і в процесі вивчення дисциплін професійного спрямування.

Реалізація четвертої умови, на наш погляд, передбачає:

- налагодження міждисциплінарних зв'язків у професійно орієнтованій і риторичній підготовці;
- проектування та проведення інтегрованих (бінарних) занять;
- розроблення професійно орієнтованих завдань із риторики (врахування тем індивідуальних робіт відповідно до професійного спрямування);

– інтеграція риторики та психологічних дисциплін, які досліджують взаємозв'язок мови й психології (психолінгвістики, нейролінгвістичне програмування тощо);

– цілеспрямована допомога викладачів риторики у підготовці студентів до участі в науково-практичних заходах професійного спрямування (виступи на семінарах, конференціях, участь у професійних дискусіях, дебатах, захист курсових і дипломних робіт) тощо [185, с. 83].

На нашу думку, реалізація зазначених педагогічних умов ефективною риторичної підготовки майбутніх психологів сприятиме усвідомленню студентами-психологами важливості та цінності формування та розвитку ораторської майстерності у процесі навчання у ЗВО, особистісному розвитку та високоєфективній професійній діяльності в майбутньому, розвитку критичного мислення, тобто формуванню риторичної особистості.

Уважаємо, що обґрунтовані умови риторичної підготовки майбутніх психологів дадуть змогу досягти високого комунікативно-риторичного рівня спілкування, що забезпечить належну професійну підготовленість, готовність до комунікування у складних професійних ситуаціях. Наступний підрозділ присвяtimo розробленню та впровадженню методів та інноваційних технологій формування риторичної компетентності майбутніх психологів у вищій школі.

Висновки до третього розділу

На основі проаналізованих аспектів риторичної діяльності практичних психологів визначено компоненти риторичної компетентності майбутніх психологів (мотиваційно-ціннісний, інформаційно-когнітивний, функціонально-діяльнісний, професійно-адаптивний), які відображають багатогранність риторичної діяльності психологів і детермінують усі напрями мовленнєво-риторичної підготовки у процесі професійної освіти. Риторичну компетентність психологів розглядаємо як важливу складову їхнього професіоналізму, інтегровану комбінацію знань із риторики, досконалих риторичних умінь і навичок, сукупності особистісних ораторських якостей, що визначають здатність усвідомлено створювати і виголошувати адресний текст відповідно до мети і ситуації публічної промови, за допомогою риторичних засобів продуктивно комунікувати у професійній царині, адекватно розуміти клієнтів, оптимально взаємодіяти з тими, хто потребують психологічної допомоги.

Для відтворення процесу риторичної підготовки побудовано модель формування риторичної компетентності майбутніх психологів у ЗВО, у структурі якої виокремлено концептуально-методологічний, змістовий, суб'єктний, організаційно-діяльнісний та оцінно-результативний блоки. Модель розроблена відповідно до провідної мети і завдань дослідження, на основі визначених методологічних підходів і принципів риторичної підготовки, взаємозв'язку усіх структурних компонентів, враховує напрями вдосконалення змісту риторики як навчальної дисципліни та акцентує увагу на важливості застосування ефективної методики навчання риторики (система методів, технологій, форм і засобів навчання), а також передбачає інтегрування риторичної та професійної підготовки майбутніх психологів. Упровадження та реалізація моделі забезпечить системність і послідовність освітнього процесу, дасть змогу виявити взаємозв'язки компонентів риторичної компетентності, спрогнозувати результати професійно-педагогічної підготовки майбутніх психологів.

Урахування вимог методологічних підходів і специфічних принципів риторичної компетентності (розд. 1) та аналіз риторичної підготовки студентів-психологів дав змогу виокремити та обґрунтувати педагогічні умови ефективної риторичної підготовки майбутніх психологів у ЗВО: розвиток мотиваційно-ціннісної сфери особистості щодо риторичної компетентності як складової професійної підготовки психолога; удосконалення та розширення змісту риторичної підготовки студентів-психологів з урахуванням компонентів риторичної компетентності; упровадження та застосування в освітньому процесі інноваційних технологій риторичної підготовки студентів-психологів; інтегрування риторичних знань, умінь і навичок у профільну (професійно орієнтовану) підготовку психологів. Зазначені педагогічні умови є комплексом заходів, що забезпечують оновлення змісту навчання, застосування новітніх методик і технологій, цілеспрямоване формування у студентів компонентів риторичної компетентності та, як результат, – підвищення якості професійної підготовки та майбутньої професійної діяльності.

РОЗДІЛ 4

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У ЗВО

4.1 Методичні особливості формування риторичної компетентності в магістрів спеціальності «Психологія»

Модернізація системи вищої освіти України передбачає оновлення змісту та методів навчання, які забезпечували б ефективний розвиток компетентностей студентів у ЗВО відповідно до їхньої подальшої професійної діяльності. Тому провідним завданням удосконалення риторичної підготовки майбутніх психологів у ЗВО є розроблення й упровадження ефективної методики формування риторичної компетентності, що охоплює створення якісного контенту, а також вибір і застосування сучасних методів і технологій навчання. Риторична підготовка у ЗВО має відбуватися комплексно, передбачає впровадження в освітній процес сучасної методики навчання риторики відповідно до міжнародного досвіду та державних стандартів, що враховують особливості професійного спрямування, вимоги стейкхолдерів та очікування суспільства від висококваліфікованих фахівців, які працюють у різноманітних психологічних службах. Безперечно, риторична підготовка студентів має бути професійно орієнтованою, тобто направленою на розвиток риторичних умінь і навичок, необхідних їм для майбутньої професійної діяльності.

Питання методики формування риторичної компетентності досліджувала низка науковців, зокрема: Н. Голуб [82; 86], Н. Загребельна [125], О. Залюбівська [127; 128], О. Кучерук [220; 223], В. Нищета [281], А. Нікітіна [286], Е. Палихата [305], Ю. Паскевська [309], М. Пентиліук [316], Н. Романова [361], О. Сімакова [380], Я. Тарасевич [401], Л. Ткаченко [408; 409], Д. Ципіна [429] та ін. Незважаючи на численні напрацювання, вважаємо доцільним виявити і проаналізувати методичні особливості риторичної підготовки майбутніх психологів у ЗВО з урахуванням особливостей подальшої професійної діяльності.

Нині все більше науковців зазначають про лексичну дифузність науково-педагогічних понять «метод», «методика», «технологія». Відомо, що дослідники і практики часто по-різному трактують власні методичні розробки, називаючи одні й ті ж інновації методами або технологіями навчання, тобто відбувається синонімічне вживання термінів «метод» і «технологія». Наприклад, проаналізувавши

науково-педагогічну та методичну літературу, відзначимо відсутність єдиної інтерпретації тренінгового навчання: одні вважають тренінг методом, інші – технологією чи навіть формою навчання. Погоджуємося із думкою, що в багатьох випадках, на жаль, це є свідченням педагогічної «моди» на технології, формальною підміною понять без урахування їх сутності [128, с. 107].

Поняття методики теж трактують по-різному. Методика (часткова дидактика) – це «галузь педагогічної науки, яка досліджує закономірності вивчення певного навчального предмета» (дисципліни) [88, с. 206]. М. Козяр зазначає, що методика як система охоплює суб'єкти й об'єкти освітнього процесу та містить відповідні комплекси елементів: сукупність завдань і змісту вивчення дисципліни, перелік взаємопов'язаних методів, педагогічних технологій, цілей і зв'язків [168, с. 154]. У вужчому значенні під методикою освітнього процесу розуміють єдність методів, прийомів, педагогічних технологій, які забезпечують формування необхідних компонентів підготовленості [399, с. 258].

Енциклопедія освіти розглядає педагогічні технології як такі, що «забезпечують перетворення педагогічного процесу... на цілеспрямовану діяльність усіх його суб'єктів» [119, с. 661]. В. Беспалько розуміє педагогічну технологію як «проект певної педагогічної системи, що реалізується на практиці, як змістовну техніку навчально-виховного процесу» [24, с. 6]. Загалом, технологія навчання охоплює «сукупність форм, методів, прийомів, методик, засобів, що дозволяють гарантовано досягти запланованого результату» [383, с. 40]. У педагогічній науці нині простежується панування технологічного підходу до навчання, який применшує важливість особистості педагога, індивідуального стилю, педагогічної майстерності, знецінює творчі й духовні здобутки студентів. Безперечно, технологічно прогнозувати результат у творчо орієнтованій дисципліні, як риторика, можна з певними застереженнями [128, с. 107].

Цілісність методики професійної освіти забезпечується узгодженням її складників, а завданням є досягнення дієвого поєднання теоретичної та практичної підготовки фахівців, оптимальної послідовності цього процесу відповідно до певного професійного спрямування [367, с. 192]. Ґрунтуючись на розглянутих положеннях, методику формування та розвитку риторичної компетентності майбутніх психологів у ЗВО ми розробляли відповідно до побудованої моделі. Тобто методика ґрунтується на складових моделі та їх зв'язках, обґрунтованих умовах і спрямована на розвиток риторич-

ної компетентності з урахуванням професійного спрямування студентів. Ефективне формування риторичної компетентності майбутніх психологів вимагає впровадження та використання у межах нашої методики елементів інноваційних педагогічних технологій і відповідних сучасних методів розвитку риторичних знань, умінь і навичок у процесі риторичної підготовки у ЗВО відповідно до подальшої професійної діяльності.

Нині все більше впроваджуються та застосовуються в освітньому процесі інтерактивні методи навчання. Зазначимо, що погляди дослідників на проблему розроблення та реалізації елементів інтерактивного навчання в педагогічній науці та практиці є неоднозначними. Немає єдиної думки, захищувати інтерактивну побудову педагогічної взаємодії до методів чи технологій навчання. Як зазначає більшість дослідників, інтерактивне навчання зорієнтоване не лише на взаємодію студентів із педагогом, а й один з одним, тобто забезпечує активність і взаємодію студентів у процесі навчання [41, с. 133]. Загальною метою інтерактивного навчання, попри всю його багатоваріантність, є створення обставин і ситуацій багатосторонньої комунікації на занятті, за яких студенти самостійно відкривають, здобувають і конструюють знання, розвивають здібності та формують власну компетентність у різних царинах, що і є принциповою відмінністю від цілей традиційного освітнього процесу [331, с. 8-9]. Таке навчання також дає змогу створити належні педагогічні умови протягом усього періоду навчання та виховання, залучення до обговорення певної проблеми кожного студента, що сприяє розвиткові критичного мислення, умінь висловлювати й обґрунтовувати свої думки, набуттю навичок співпраці та колективного пошуку соціально чи професійно важливих рішень [303, с. 98]. Все це цілком збігається із завданнями риторичної підготовки особистості.

Отже, вибір інтерактивних методів навчання, безперечно, цілком умотивований. І хоча вони потребують значної кількості часу для підготовки як студентів, так і викладачів, проте продуктивність занять є стимулом для подальшого застосування та розвитку цих методів [303, с. 102].

Зауважимо, що впровадження та використання активних та інтерактивних методів навчання передусім потребує переосмислення ролі та завдань викладача в сучасній вищій школі. Стрімкий розвиток суспільства, суцільна інформатизація сприяє відкритості та доступності інформації, а система освіти вимагає інноваційних підходів до викладання та навчання, розроблення, впровадження та активно-

го використання сучасних методів й інноваційних технологій професійної підготовки. Професійні функції викладача є фасилітаційними та консультаційними для створення атмосфери комфортного середовища [29, с. 175].

Потреба забезпечити цілісне, неперервне й ефективне формування риторичної компетентності визначає завдання створення поетапної системи її вивчення [367, с. 217]. Тобто, на наш погляд, процес формування риторичної компетентності майбутніх психологів у ЗВО доцільно розглядати відповідно до визначених у ході дослідження етапів риторичної підготовки: *усвідомлення, розвитку, актуалізації та реалізації*. Етапи вважаємо доцільним виокремити відповідно до структурних компонентів риторичної компетентності, з урахуванням завдань професійної діяльності майбутніх психологів, а також необхідних і достатніх для ефективної підготовки педагогічних умов. Зазначимо, що наша методика спрямована на цілісне формування та розвиток риторичної особистості майбутнього фахівця, а її поетапність відображає багатогранність риторичної підготовленості як особистісного утворення та дає змогу забезпечити взаємозалежність і взаємозумовленість структурних компонентів риторичної компетентності, підвищити динаміку їх становлення та надійної реалізації внутрішніх взаємозв'язків [367, с. 217].

Відповідно до визначених етапів вважаємо, що в методиці риторичної підготовки у ЗВО доцільно поєднувати різні види навчання. Ми пропонуємо поєднувати елементи *колективного, кооперативного, тренінгового та професійно ситуативного навчання* відповідно до теми і мети кожного заняття [128, с. 216]. Вважаємо, що саме ці види навчання найбільше сприяють формуванню риторичної компетентності студентів-психологів, оскільки відповідають цілям підготовки психолога (практичного психолога). Уся сукупність видів і відповідних методів, засобів і прийомів навчання риторички визначалася також з урахуванням забезпечення інтерактивності, зорієнтованої на розвиток риторичних знань, умінь і навичок, та професійної спрямованості підготовки майбутніх психологів. Інтерактивні методи відповідних видів навчання, а також елементи сучасних педагогічних технологій ми добирали з урахуванням специфіки риторички як навчальної дисципліни, власної практики викладання цієї дисципліни й особливостей навчання студентів-психологів у закладах вищої освіти.

Розгортання етапів і відповідних видів навчання, звичайно, не є строго лінійним, хоч в основному і відбувається за вектором усві-

домлення значущості риторичних знань → їх розвиток та актуалізація → реалізація у професійній діяльності. Окремі методи й елементи освітніх технологій теж можуть бути віднесені до різних видів навчання. Усвідомлюючи це, розглянемо ключові особливості кожного із зазначених видів навчання, їхню специфіку та важливість у риторичній підготовці, основні їх елементи (зміст) і відповідні їм методи риторичної підготовки психологів. Зазначимо також, що, оскільки риторична підготовка є практико орієнтованою, **зміст і методи** формування риторичної компетентності розглядатимемо в комплексі за етапами і відповідними видами навчання.

Тематичний план запропонованої вибіркової дисципліни «Риторична майстерність практичного психолога» (додаток Д) націлений на формування риторичної компетентності відповідно до майбутньої професійної діяльності магістрів-психологів і дасть змогу підвищити професійно-риторичну компетентність. Курс складається із чотирьох змістових модулів:

1. Риторична компетентність як чинник успішної професійної діяльності майбутнього психолога.

2. Особливості підготовки до публічного виступу майбутнього психолога.

3. Основні аспекти техніки спілкування майбутнього психолога.

4. Основні форми спілкування психолога: професійний аспект.

Цей курс сприятиме розвитку риторичної компетентності відповідно до професійної діяльності практичного психолога, зокрема: розвиток навичок публічних виступів, проведення психологічних тренінгів, врахування риторичних аспектів під час психологічної бесіди, консультування, роботи на телефоні довіри, під час психокорекції, психотерапії тощо.

Курс передбачає розвиток навичок професійно-мовленнєвої поведінки психолога, зокрема: дотримання правил культури мовлення, вміння використовувати стилістичні ресурси переконливого мовлення (риторичні прийоми); формування навичок невербальної комунікації професійної діяльності; формування навичок публічного виступу, а саме: підготовки до публічного виступу (психологічний та змістовий аспекти), структури публічного виступу та техніки ефективного виступу перед будь-якою аудиторією. Особлива увага приділяється формуванню навичок проведення бесіди, консультування, підготовки до професійних публічних виступів, розвитку навичок їх організації й проведення.

Зміст курсу для студентів, які прагнуть удосконалити ораторську майстерність, розширюється за рахунок позааудиторної роботи. Доброю практикою в системі позааудиторної роботи в межах університету є створення ораторських клубів, шкіл чи гуртків. Для формування навичок публічного виступу студентів-психологів ми пропонуємо роботу ораторського гуртка «Риторична майстерня», який націлений на удосконалення та відпрацювання навичок публічного виступу. Ми розробили тематичний план роботи ораторського гуртка «Риторична майстерня» (додаток Е), який розрахований на 16 годин, та уклали практичний посібник «Підготовка до публічного виступу» [186] для удосконалення практичних навичок ефективного публічного виступу студентів-психологів.

Ораторський гурток включає два змістових модулі:

1. Принципи публічного виступу (підготовка, структура, сторітелінг, імпровізація).

2. Техніка публічного виступу (засоби впливу, невербальне спілкування, стилістичні ресурси переконливого мовлення, візуалізація публічного виступу).

Робота гуртка націлена саме на практику, зокрема розвиток навичок публічного виступу студентів-психологів відповідно до потреб їхньої майбутньої професійної діяльності. Ця майстерня сприяє розвитку самостійного вибору ідеї для дослідження та презентації, розвиває навички підготовки промови, дозволяє заохотити студентів виступати із власною підготовленою заделегідь промовою чи практикувати виступи-імпровізації. Вважаємо, що робота ораторського гуртка має бути невід'ємною частиною позааудиторної роботи у шкільній чи вищій освіті.

Отже, охарактеризуємо сучасний зміст риторичної підготовки у проєкції виокремлених видів навчання та відповідних методів розвитку риторичних знань, умінь і навичок під час професійної підготовки майбутніх психологів у ЗВО.

4.2. Методика формування риторичної компетентності магістрів-психологів

Зупинимось на видах і методах навчання, які, на нашу думку, найбільш результативні та відповідають викликам суспільства, враховують зацікавлення студентства та потреби майбутньої професійної діяльності, професійної реалізації та становлення висококваліфікованого фахівця в галузі практичної психології. Запропоновані види навчання також зазнають трансформації відповідно до цілей

риторичної підготовки і конкретної риторичної ситуації в освітньому процесі.

Колективне навчання (*етап усвідомлення*). На нашу думку, риторична підготовка передусім має ґрунтуватися на усвідомленні важливості та потреби риторичної підготовки для особистого розвитку та подальшої професійної діяльності студентів-психологів. На основі розробленої структури і запропонованих етапів застосування колективного навчання та відповідних йому методів доцільно спрямовувати на формування мотиваційно-ціннісного компоненту риторичної компетентності [183, с. 16].

Під колективним навчанням розуміють організацію процесу навчання шляхом спілкування між студентами у групах (взаємонавчання). Група може складатися з двох і більше студентів, може бути однорідною чи різнорідною, постійною та мобільною. Основою цього виду навчання є співпраця. Різні варіанти організації колективного навчання відомі як колективне взаємонавчання, різновікове взаємонавчання, методика О. Ривіна, робота в парах змінного складу, організований діалог, сполучний діалог та ін. Основу колективного навчання (взаємонавчання) заклали О. Ривін і В. Дяченко. Осмисливши результати досліджень і практичний досвід, вчені охарактеризували його як важливий структурний компонент, який допомагає реалізувати можливості студентів шляхом суб'єкт-суб'єктної взаємодії. На думку науковців, колективне навчання поєднує елементи співпраці в груповій, парній, фронтальній роботі, що значно підвищує ефективність освітнього процесу [159, с. 125].

Лекції. Однією з провідних форм навчання у ЗВО продовжує залишатися лекція, яка має переважно інформаційний характер і колективну (фронтальну) організацію, а значна частина часу на більш індивідуалізованих практичних (і семінарських) заняттях відводиться на усвідомлення й узагальнення теоретичних питань, що відбувається здебільшого шляхом репродуктивного відтворення лекційного матеріалу [265, с. 187]. Вдосконалюючи методи і засоби навчання риторики, науковці відзначають, що монологічна лекція має безперечні переваги (чіткість у визначенні обсягу змісту лекції та його реалізацію, регламентована діяльність педагога і студентів, дозування матеріалу), та закономірні недоліки (пасивність студентів, низький рівень їхньої пізнавальної активності та недостатній зворотний зв'язок між викладачем і студентами). Отже, необхідно впроваджувати продуктивні методи проведення лекційних занять: лекція-діалог, проблемна, інструктивна, лекція з науковою структу-

рою, лекція теоретичного конструювання, методологічна, загально-предметна, узагальнювальна, бінарна лекції, лекція із запланованими помилками, лекція за участю студентів, лекція з постановкою проблеми, лекції з елементами дискусії, лекція-конференція, лекція-консультація, лекція-візуалізація тощо [82, с. 32]. Ці різновиди лекцій (фактично – лекційно-практичних занять) дають можливість на практиці використовувати всі закони риторики щодо проведення публічного виступу: пригадування основних положень і доповнення змісту попередньої лекції; активізація уваги студентів до змісту лекції; створення та використання проблемних ситуацій, постановка проблемних запитань; моделювання теми і структури лекції; формування блоку запитань із кожної теми; уточнення певних фактів, явищ; обмін думками та ідеями; демонстрування мультимедійного наочного матеріалу тощо [82, с. 32].

Для риторичної підготовки важливо, що колективне навчання залучає до діяльності кожного учасника академічної групи, орієнтуючи студентів і викладачів на досягнення спільної мети, а освітній процес на гуманізацію, активність і творчість [66, с. 513-514]. У контексті риторичної підготовки колективне навчання визначаємо як організацію освітнього процесу шляхом застосування комплексу методів, засобів, прийомів, які спрямовані на розвиток самостійного, творчого та креативного мислення, мисленнево-мовленнєвої активності шляхом взаємонавчання та розвиток міжособистісної комунікативної взаємодії [183, с. 16].

Зазначимо, що важливим аспектом колективного навчання є зміна ролі викладача з носія інформації на активного учасника комунікації, коли педагог використовує для розвитку риторичних навичок різноманітні форми діалогу (проведення занять-бесід, дискусій, диспутів, обговорень тощо). Саме діалогічні форми викладання є основою колективного навчання, яке передбачає продуктивне спілкування та двосторонній зв'язок із студентською аудиторією. Практика вищої школи доводить ефективність використання запитань, зокрема таких, що: викликають пізнавальний інтерес студентів; допомагають актуалізувати їхні знання; допомагають більш поглиблено підійти до теми конкретного заняття; повертають до основної теми обговорення; апелюють до емоцій; концентрують і переключають увагу; допомагають оцінити (виявити) рівень засвоєння [82, с. 32].

Звичайно, мистецтво говорити необхідно відпрацьовувати щодня самостійно, та за умови правильного створення навчального

середовища колективна форма роботи дає хороші результати. У групах має бути створений належний соціально-психологічний клімат, який сприятиме невимушеній комунікації, бо лише тоді більшість студентів зможе подолати страх (хвилювання) виступати публічно, висловлювати думки під час бесіди і навчитися захищати свої погляди в різних видах суперечки (дискусія, диспут, полеміка, дебата тощо). Водночас звичка детального аналізування й доброзичливого оцінювання чужого мовлення, а також усвідомлення, що твої висловлювання теж підлягають аналізу, розвиває в майбутніх психологів власний комплекс риторичних умінь і навичок [215, с. 287].

Значною проблемою щодо вивчення риторики може бути питання некомунікабельності особистості, що проявляється в небажанні спілкуватися, зближуватися та відкриватися у спілкуванні. На заняттях із риторики варто давати поради і проводити психофізичні вправи на подолання «ораторської лихоманки», здійснювати психологічний аналіз і самоаналіз виступів студентів [130, с. 130]. Також варто застосовувати психологічні тестування, спрямовані на визначення внутрішніх якостей особистості в контексті риторики, таких як комунікабельності, маломовності чи балакучості, сором'язливості тощо, наприклад: «*Чи впевнений я в собі?*», «*Який я співрозмовник?*», «*Чи відкритий я до спілкування?*» та ін. Дієвими є завдання на вирішення виявлених проблем окремого студента чи всієї групи, зокрема вправи на висловлення думки щодо висловів відомих ораторів: «*Багато говорити і багато сказати не є одне й те саме*» (Софокл), «*Найвеличніша з чеснот оратора не тільки сказати те що треба, але й не сказати того, що не треба*» (Цицерон) (додаток А).

Інтерактивними методами розвитку риторичної компетентності в контексті колективного навчання у ЗВО вважаємо відомі методи формування навичок спілкування, зокрема «*відкритий мікрофон*», «*мозковий штурм*», «*незакінчені речення*», «*навчаючи-вчуся*», «*дерево рішень*» тощо. Методом колективного навчання також є *різні види навчальних дискусій (круглий стіл, ток-шоу, форум, дебати, панельна дискусія тощо* [82, с. 33]), *виступи-імпровазації, публічні виступи та їх колективне обговорення* тощо. Їх особливості в риторичній підготовці описано в додатку Ж.1.

Педагогічний досвід викладання риторики свідчить, що колективне навчання в риторичній підготовці сприяє розвитку та формуванню таких важливих якостей психологів:

– розвивається самостійне, творче, критичне мислення;

- напрацьовуються навички безпосередньої взаємодії студентів, майбутніх психологів один з одним і з викладачем;
- формується повага до поглядів та ідей інших, колег і клієнтів;
- розвивається вміння спільного навчання, здатність не критикувати, а допомагати в навчанні іншим;
- набувається вміння висловлювати свої думки, відстоювати погляди, доносити їх до колективу;
- виникає звичка рефлексувати у процесі спілкування [183, с. 17].

Отже, у контексті риторичної підготовки студентів-психологів колективне навчання є одним зі способів реалізації інтерактивної взаємодії в освітньому процесі, що забезпечує формування мотиваційно-ціннісного компоненту риторичної компетентності.

Кооперативне навчання (*етап розвитку*). З огляду на те, що цей етап передбачає розвиток риторичних знань, умінь і навичок, спрямований на становлення інтелектуально розвиненої риторичної особистості, якій властиво діяти креативно, самостійно, відкрито, а інформаційно-когнітивний компонент передбачає гнучкість, критичність і самокритичність мислення, розвиток уяви й асоціативного мислення, вважаємо доцільним використовувати в риторичній підготовці психологів елементи кооперативного навчання [183, с. 17].

Як відомо, нині набули поширення інноваційні педагогічні методи, зорієнтовані на партнерське навчання, співпрацю або співробітництво, а кооперативне навчання визнано педагогічною спільнотою та широко застосовується у вищій освіті. Співробітництво (кооперація) є важливим аспектом навчальної діяльності студентів [41, с. 139-140].

Кооперативне навчання – це спеціально організована навчально-пізнавальна діяльність, що має передусім виражену комунікативну та соціальну спрямованість, певний порядок комунікативної взаємодії між суб'єктом/суб'єктами освітнього процесу.

Ефективна робота кооперативної групи залежить від вміння взаємодіяти, співпрацювати, тому передбачено певний розподіл обов'язків і ролей:

- ✓ спікер (проводить інструктаж щодо мети, завдань і алгоритму виконання навчального завдання; залучає до роботи всіх учасників; ініціює дискусію за змістом пропозицій; пропонує учасникам висловлюватися по черзі; проводить попереднє голосування щодо прийняття спільних рішень; здійснює опитування членів групи відповідно до завдань; підбиває підсумки спільної діяльності тощо);

- ✓ аналітик (аналізує роботу учасників групи; зіставляє роботу кожного з учасників; порівнює, критично оцінює відповіді, пропозиції; спонукає до прийняття спільного рішення тощо);
- ✓ презентатор (доповідає про результати роботи групи, представляє узгоджене рішення чи найбільш доцільний варіант, аргументує висловлені позиції тощо);
- ✓ тайм-менеджер (стежить за часом виконання роботи, відповідає за регламент тощо);
- ✓ секретар (веде записи результатів роботи групи, висловлених учасниками під час обговорення думок, пропозицій, інноваційних ідей, нестандартних підходів; бере участь в обговоренні тощо);
- ✓ координатор (організовує комунікативне співробітництво; стимулює комунікативну активність учасників (досягати рішень, компромісів, шукати нові ідеї щодо вирішення проблеми); створює психологічний комфорт тощо) [378].

Під час організації співробітництва в навчанні академічна група розбивається на невеликі підгрупи, кожна з яких отримує інструкції від викладача. Студенти вчаться один в одного та працюють на спільний результат. Таке навчання передбачає вирішення певної проблеми шляхом спілкування у групах, де кожен учасник може висловити свою думку, обґрунтувати й аргументувати її. Групова взаємодія сприяє переосмисленню навчального матеріалу, розвитку інтелектуальних і комунікативних здібностей, сприяє піднесенню творчого, логічного, критичного мислення та викликає інтерес до навчання. Проте в групах виникає конкуренція та суперництво, тому педагогу слід приділити увагу оптимальному розподілу груп і визначенню адекватних завдань (додаток Ж.2). Тому важливим аспектом кооперативного навчання є правильна організація роботи викладача, оскільки має бути створена атмосфера не змагання, а співробітництва, співпраці в групі, тобто конструктивно будуватися на засадах гуманізму [41, с. 140-141].

До кооперативного навчання дослідники відносять багато методів, зокрема: *«навчання в команді»*, *«коло ідей»*, *проектні методи*, *«круглий стіл»* тощо. Найбільш ефективні методи формування риторичної компетентності майбутніх психологів охарактеризовані в додатку Ж.2

У контексті формування риторичної компетентності впровадження та використання кооперативного навчання на заняттях риторики сприяє розвитку навичок спілкування в команді, умінню комунікувати протягом тривалого часу, умінню досягати порозу-

міння завдяки міжособистісному спілкуванню в групі, тобто формуванню особистості, яка володітиме навичками якісної міжособистісної взаємодії в колективі шляхом ефективної вербальної та розуміння невербальної комунікації [183, с. 17].

Кооперативне навчання в контексті риторичної підготовки дає змогу сформувати у студентів-психологів:

- уміння аргументувати свої ідеї, доводити їх і переконувати в їхній значимості;

- здатність вислухати і почути аргументи своїх колег і в разі потреби змінити свою думку;

- спроможність доносити свої думки швидко і зрозуміло;

- вміння слухати і поважати погляди, думку інших;

- здатність уникати суперечок і конфліктних ситуацій;

- навички аналізувати свою діяльність і діяльність партнерів;

- уміння будувати позитивні взаємостосунки з іншими учасниками групи;

- спроможність створювати атмосферу творчого, креативного спілкування;

- здатність працювати на реалізацію групових цілей тощо [41, с. 143].

Таким чином, впровадження та використання кооперативного навчання на заняттях психологів з риторики сприяє розвиткові навичок спілкування, формуванню риторичної особистості, яка володіє високою мисленнево-мовленневою активністю, всіма риторичними навичками і здатна до ефективної, якісної комунікації в будь-яких життєвих ситуаціях.

Тренінгове навчання (*етап актуалізації*). Третій етап методики формування риторичної компетентності передбачає формування функціонально-діяльнісного компонента риторичної компетентності, актуалізацію набутих знань на практиці. Ефективними методами навчання, які актуалізують риторичні навички є, безперечно, тренінги, які дають змогу реалізувати набуті знання на практиці завдяки проведенню різноманітних вправ. Тренінгове навчання нині активно впроваджується у професійну підготовку фахівців різних спеціальностей у ЗВО, а для майбутніх психологів цей вид навчання є типовим у професійній підготовці та особливо важливим для формування риторичної компетентності.

Тренінг (від англ. to train – виховувати, навчати) – це «запланований процес модифікації (зміни) ставлення, знання чи навичок через набуття певного досвіду для досягнення ефективної діяльнос-

ті; комплекс вправ для тренування в чому-небудь»; «форма групової роботи, під час якої реалізується активна участь і творча взаємодія учасників між собою та з керівником заняття (тренером)» [41, с. 134]; 4) «частина процесу навчання чи професійної адаптації, яка дає студентам змогу практично застосовувати отримані знання, перетворивши їх у вміння» [412, с. 102]; «навчання, в процесі якого головна увага приділяється практичному відпрацюванню матеріалу, а під час моделювання заданих ситуацій учасники мають можливість розвинути та закріпити необхідні знання й навички» [68, с. 9].

Методичні засади тренінгового навчання досліджували й активно впроваджували в освітній процес науковці та практики в галузі педагогіки й психології: І. Вачков [52], І. Матійків [249], К. Мілютіна [258], Л. Петровська [319], В. Федорчук [419], Т. Яценко [459] та ін. Елементи тренінгового навчання в контексті формування риторичної компетентності розробляють і впроваджують у риторичну підготовку Н. Голуб [82], І. Гаркуша [76], О. Залюбівська [335], Т. Симоненко [382], Я. Тарасевич [401] та ін.

Найважливіші особливості, які відрізняють тренінгове навчання від інших видів професійної підготовки, такі: особлива мета (орієнтоване на запитання та пошук відповіді, набуття досвіду, допомогу учасникам в саморозвитку тощо), доцільне поєднання різних засобів і прийомів навчання (подання інформації відповідно до індивідуальних особливостей сприймання учасників), колективна та групова організація навчання (дотримання принципів групової роботи, надання можливості кожному учаснику ідентифікувати себе з іншими та набути нового досвіду), активність усіх учасників (вільне висловлювання своїх думок, взаємодія між викладачем і групою, а також між учасниками), принцип роботи «тут і тепер» (акцент на відносинах між учасниками групи, які розвиваються та аналізуються під час вирішення проблемних реальних ситуацій), неформальна співпраця (визначена просторова орієнтація, атмосфера відвертості та свободи спілкування між учасниками, психологічної безпеки, що сприяє комунікативному, емоційному та інтелектуальному зворотному зв'язкові, рефлексії) [76, с. 104; 164, с. 137-138].

Нині у вищій школі найбільш популярними є тренінги зі спілкування (тренінг комунікативної, риторичної компетентності), оскільки в контексті спілкування особистість реалізується на різних рівнях: взаємовплив, діяльність, обмін інформацією, сприймання, міжособистісні відносини, а також обмін нормами, цінностями, соціальна поведінка, які можуть відбуватися одночасно [419, с. 101].

Такі тренінги спрямовані на розвиток навичок спілкування та належної поведінки; набуття умінь і навичок встановлювати контакт зі співрозмовником, сприймати і розуміти емоційний стан, невербальну інформацію, правильно вести бесіду, ділові переговори; розуміти і знати бар'єри комунікації; оволодіти конструктивними способами виходу з конфліктних ситуацій; розвивати здібності адекватно сприймати й оцінювати свої риторичні вміння і навички (рефлексувати); формувати соціально перцептивну чутливість, емпатію, співпереживання, тактовність тощо [164, с. 138].

Враховуючи особливості риторичної підготовки, пропонуємо такий план тренінгу розвитку навичок спілкування для студентів-психологів:

- мовленнєво-риторична розминка;
- творчі завдання на збільшення словникового запасу;
- розвиток монологічного мовлення;
- діалогічні форми роботи;
- завдання на розуміння та удосконалення невербальної комунікації;
- розвиток професійно-ситуативного мовлення (моделювання професійних ситуацій);
- аналізування та рефлексія (усна чи письмова форма).

Погоджуємося з твердженням науковців, що лише репродуктивне відтворення дій викладача, а тим більше пасивне спостереження не дають значних позитивних результатів у формуванні риторичної компетентності, оскільки динамічні вміння та навички набуваються лише внаслідок тривалої практики. Студентам потрібно постійно вдосконалювати навички спілкування в різних ситуаціях, осмислено їх планувати, реалізувати, аналізувати, коригувати, а саме це досягається за допомогою тренінгів [381].

Різноманітні психологічні тренінги нині є поширеними і затребуваними в суспільстві та освіті, передусім у корпоративній практиці. Вони дають змогу зруйнувати стереотипні способи поведінки і мислення, вирішувати особистісні проблеми учасників, і тому наголошується на необхідності проведення тренінгів під час професійної підготовки у ЗВО, оскільки окремі професійно важливі вміння можна сформувати і «відшліфувати» лише за їх допомогою [82, с. 34]. Також тренінгове навчання розповсюджене в середовищі неформальної освіти, де застосовується для навчання ораторської майстерності з метою особистісного розвитку фахівців і їхньої професійної реалізації. Досвід неформальної освіти, як уже зазначалося, все бі-

льше використовується у професійній підготовці багатьох спеціальностей у системі вищої освіти, у тому числі елементи тренінгового навчання риторики.

Опишемо основні ознаки й особливості тренінгу розвитку риторичної компетентності. Тренінгове навчання сприяє максимальній активізації науково-пізнавальної, навчальної та практичної діяльності, часто застосовують у процесі формування риторичної компетентності [99, с. 31]. При цьому риторичний тренінг розглядають як форму організації навчання, яка «ґрунтується на інтерактивних методах групової роботи і спрямована на особистісний та професійний розвиток майбутнього оратора» [389, с. 111]. Зазначається, що тренінг розвитку риторичної компетентності є основою формування особистості, на яку можуть «нанизуватися» інші види тренінгів, такі як лідерства, креативності тощо [419, с. 12]. Вважається, що тренінг розвитку риторичної компетентності є одним із різновидів психологічного тренінгу, який спрямований на допомогу людині в усвідомленні власних недоліків у розвитку риторичних умінь, виявленні й оцінюванні потенційних можливостей, реалізації отриманих знань на практиці [76, с. 104]. При цьому цей різновид тренінгу передбачає істотну модифікацію традиційних елементів і процедур психологічного тренінгу [419, с. 10-11].

Як свідчить власний досвід викладання риторики, проведення тренінгів у ЗВО разом із низкою позитивів має низку суттєвих труднощів, які полягають у тому, що їх ефективне проведення вимагає невеликої кількості студентів (10–12 осіб), ним не можна охопити всю академічну групу. Такі форми роботи потрібно заздалегідь передбачати і відповідно організувати. Проте вважаємо, що в межах освітньої діяльності у процесі риторичної підготовки доцільно регулярно використовувати елементи тренінгового навчання на кожному практичному занятті.

Тренінги розвитку риторичних умінь вимагають поєднання різних способів педагогічної взаємодії, проте тренінгове заняття має націлюватись на актуалізацію набутих знань на практиці, формування професійно спрямованих риторичних навичок. Отже, під час їх проведення доцільно подавати мінімум теорії, а більше уваги приділяти саме праксеологічним аспектам, що застосовуватимуться в подальшій соціальній сфері та професійній діяльності. Основою розвитку риторичних умінь є колективна мовленнєво-мисленнева діяльність на занятті, яка передбачає застосування ігор, вправ, що сприяють удосконаленню мовленнєво-мисленневих здібностей;

рольових і ділових ігор, які передбачають імітацію реальних життєвих і професійних ситуацій; експертної роботи, яка вдосконалює вміння відстежувати переваги і недоліки чужої мовленнєвої діяльності; рефлексію щодо наслідків власної мовленнєвої діяльності (особливо ефективна за умови запису власного виступу на відео-або аудіозасоби); складання та розв'язання комунікативних, логічних, психологічних і етичних завдань; творчу діяльність студентів (створення мовних висловів щодо певної ситуації та жанру) [76, с. 104]. Основними завданнями викладача під час роботи з групою на занятті з риторики з елементами тренінгового навчання чи занятті-тренінгу розвитку риторичної компетентності є: сприяти усвідомленню студентами мети і завдань тренінгу, мотивувати студентів на роботу під час тренінгу і після його завершення, створити довірливу атмосферу, щоб кожен учасник бачив усіх, вільно спілкувався з усіма і з викладачем [419, с. 78].

Відповідно до законів і завдань риторики виділяють такі групи тренінгів: *розвиток правильної вимови, культури мовлення, розвитку голосу, інтонації, дикції, техніки дихання, удосконалення невербальної комунікації (міміка та жести), набуття мистецтва публічного виступу, декламування, імпровізації, самопрезентації та ділових переговорів, різних видів суперечки (дебати диспути)* тощо. Особливості та приклад тренінгу подано у додатку Ж.3.

Зазначимо, оскільки психологічний тренінг є важливим аспектом роботи психологів у сучасному світі, студенти-психологи мають бути компетентними у тренінговій роботі. Їхня професійна діяльність передбачає організацію та проведення очної чи дистанційної тренінгової роботи, що потребує володіння майстерністю публічних виступів, презентаційних вмінь і навичок самопрезентації. Для проведення в подальшому ефективних психологічних тренінгів і презентацій студенти-психологи повинні вже на заняттях практикуватися в публічних виступах, використовуючи закони риторики, засоби активізації уваги тощо. Обов'язковою умовою є дотримання вимог до проведення тренінгів. Важливим аспектом у розвитку тренінгової діяльності є проведення захистів індивідуальних робіт студентів-психологів, у вигляді тренінгів для своїх одногрупників на самостійно обрану тему відповідно до професійного спрямування.

Для ефективного проведення психологічних тренінгів і презентацій у своїй майбутній роботі студентам-психологам потрібно вже під час навчання активно практикуватися в публічних виступах, використовуючи закони риторики, застосовуючи аргументацію,

невербальні засоби комунікації, словесну імпровізацію, художню образність, емоційність, фонетичні засоби тощо. Для розвитку риторичних умінь і подолання труднощів, які зазвичай виникають у студентів під час виступів, найбільш дієвим методом є використання на заняттях різноманітних *практичних вправ*. Обов'язковими вважаємо завдання на розвиток навичок мовленнєвої імпровізації, невербальної комунікації, розвиток мовлення (темпу, тембру, сили голосу, дикції, інтонації тощо), завдання-реакції на зворотній зв'язок, об'єднувальні вправи для всієї групи тощо. Адже кожна бездоганно відпрацьована деталь є основою для досягнення власної ораторської майстерності, яку люди вважають вродженою рисою [224, с. 237]. Ці завдання допоможуть імпровізувати безпосередньо під час публічного виступу, викликати зацікавлення у слухачів, налагоджувати і підтримувати зв'язок з будь-якою аудиторією (див. додаток Ж).

Використання елементів тренінгового навчання дає змогу:

- розвинути мовленнєво-мисленнєву активність, навички міжособистісної комунікації;

- напрацювати навички застосування засобів активізації уваги аудиторії – змістові (наповнення, різні форми подання матеріалу тощо), психологічні (особисте зближення, покликання на авторитет тощо), вербальні (риторичні запитання, фігури і тропи тощо) невербальні (жести, міміка, інтонація, зоровий контакт тощо);

- опанувати основні правила та техніки публічних виступів – позбутися хвилювання під час виступу, покращити дикцію, навчитися контролювати невербальне повідомлення, тримати паузи, запалювати і надихати слухачів;

- відпрацювати основні засоби захисту від маніпуляцій і прийомів «чорної» риторики;

- проаналізувати і переоцінити власну мовленнєво-риторичну діяльність у процесі групової взаємодії;

- навчитися аргументувати, переконувати, відстоювати власну позицію, тощо [389; с. 111].

- загалом напрацювати риторичні вміння та навички і сформулювати риторичну компетентність відповідно до професійного спрямування майбутніх психологів.

Отже, тренінг розвитку риторичної компетентності розглядаємо найефективнішим інтерактивним методом практичного навчання риторики у ЗВО, що забезпечує ефективне формування риторичної компетентності майбутніх психологів у професійному контексті.

Професійно-ситуативне навчання (етап реалізації). Перед закладами освіти і науково-педагогічними працівниками постають нові виклики щодо організації процесу навчання відповідно до потреб формування професійно орієнтованої риторичної компетентності. Відповідно до складових професійно-адаптивного компоненту структури формування риторичної компетентності та етапу реалізації набутих знань, умінь і навичок, важливим аспектом є інтегрування риторичної й професійної компетентностей, що можливе, на наш погляд, шляхом розроблення та застосування елементів професійно ситуативного навчання.

Формування риторичної компетентності є цілісним, послідовним процесом, що передбачає активне залучення студентів до навчально-риторичної діяльності та професійно-педагогічну спрямованість навчання [311, с. 16], адже система вищої освіти має забезпечувати високий професіоналізм випускників усіх спеціальностей, тому дисципліни всіх блоків навчального плану є значною мірою професійно зорієнтованими.

У педагогічній науці ситуативне навчання розглядається як занурення студентів у певну ситуацію, де вони можуть знаходити практичне застосування своїх знань [206]. Тому, акцентуючи увагу на формуванні риторичної компетентності психологів відповідно до професійного спрямування, ми пропонуємо застосовувати професійно ситуативне навчання, що занурює студентів у проблемний контекст професійного спілкування, де вони застосовують набуті знання на практиці й одночасно розвивають свої професійно-риторичні навички.

Використання елементів ситуативного навчання цінне новизною, незвичністю та привабливістю для студентів, а також багатоспектністю (формування навичок прийняття рішень, здатності до навчання, розвиток системного мислення, самостійності й ініціативності, готовності до змін і гнучкості, вміння працювати з інформацією, комунікативних здібностей, здатності до міжособистісних контактів тощо) та широким функціональним полем ситуаційних завдань (тренувальні, навчальні, аналітичні, дослідницькі, прогностичні). Найбільш продуктивно та жваво студенти обговорюють близькі, актуальні, зрозумілі й цікаві їм проблеми. Усі етапи навчання супроводжуються вказівками викладача, що сприяє підвищенню інтенсивності, заощадженню часу, створенню атмосфери довіри. Адже практичний психолог має оволодіти різноманітними алгоритмами (методами, прийомами) риторичної діяльності та вміння поєд-

нувати ці алгоритми в найрізноманітніших варіантах залежно від професійних потреб і ситуацій в його роботі. Водночас психолог має бути готовим до незапланованого розвитку подій, тобто здатним змінити певний алгоритм і вміти імпровізувати [52].

Для формування професійно значущої риторичної компетентності необхідно моделювати на заняттях із риторики ситуації відповідно до діяльності психолога, розподіляти ролі та відтворювати проблемні завдання на занятті: деталі (чинники, обставини) психологічного консультування, роботи із дітьми, сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах, роботи в надзвичайних ситуаціях, вирішення конфліктів тощо. Перебирання ролі психолога під час моделювання професійних ситуацій на занятті допоможе студентам зрозуміти важливість розвитку професійного спілкування та його особливості, навчить діяти у різноманітних проблемних ситуаціях, переборюючи труднощі. Обов'язковим елементом вважаємо обговорення змодельованої ситуації, адже рефлексія допомагає зрозуміти проблему, визначити й обговорити складні моменти у спілкуванні та зрозуміти, які прийоми і навички необхідно відпрацьовувати надалі. Усне обговорення може проводитись за питаннями: З якою метою ми робили ці завдання? Які думки у Вас виникли? Які почуття? Чого Ви особисто навчилися? Чого ще хотіли б навчитись, що вдосконалити надалі? [183, с. 19] (додаток Ж.4). Використання функцій, не лише сприятиме вдосконаленню риторичної компетентності, а й забезпечить професійний розвиток.

Професійно-ситуативне навчання в риторичній підготовці майбутніх психологів передбачає професійно спрямоване застосування таких методів, як *ділова гра, професійна гра, розв'язування ситуативних професійних завдань, кейс-метод, моделювання професійних ситуацій* тощо (додаток Ж.4). В контексті риторики методом професійно ситуативного навчання також є *дискусія професійного спрямування, виступи-імпровізації, публічні виступи на професійну тематику та їх колективне обговорення* тощо. Їх особливості в риторичній підготовці описано під час розгляду методів колективного навчання (додаток Ж.1).

Важливим є проведення студентами-психологами елементів психологічних тренінгів, повідомлення, доповіді, публічні виступи, а також захист індивідуальної роботи за обраною самостійно чи запропонованою викладачем темою з висвітленням різноманітних проблем із психології (додаток З). Варто залучати студентів до різноманітних форм комунікації і на загальноуніверситетському рівні:

активної участі в студентських конференціях, дебатах, тренінгах, творчих конкурсах тощо, де кожен майбутній фахівець може проявити й удосконалити свої ораторські вміння.

На наш погляд, професійно ситуативне навчання риторики сприяє:

- підвищенню зацікавленості та мотивації студентів до розвитку риторичної компетентності щодо формування професійної компетентності;

- розвитку уяви, критичного мислення, імпровізації мовлення та здатності ухвалювати рішення;

- вдосконаленню навичок риторичної професійної діяльності;

- інтегрованому розвитку риторичних і професійних умінь і навичок;

- можливості зануритись у мовне середовище і фахові функції та виробити риторичну модель поведінки у певній професійній ситуації;

- подоланню невпевненості та психологічного бар'єру професійного спілкування;

- покращенню міжособистісних стосунків у групі [205, с. 56].

Таким чином, у контексті риторичної підготовки майбутні психологи за допомогою професійно-ситуативного навчання розширюють і вдосконалюють риторичні навички та адаптують їх до різних обставин і функцій подальшої професійної діяльності.

4.3. Педагогічні технології формування риторичної компетентності магістрів-психологів

Досліджуючи формування риторичної компетентності, науковці ([127], [222], [282]) слушно пропонують використовувати педагогічні технології, впроваджені в освітній процес з метою формування риторичних умінь і риторичної компетентності. Вони позитивно впливають на перебіг усього процесу навчання, оскільки сприяють підвищенню якості комунікації, налагодженню позитивної суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії, що є основою особистісно орієнтованого навчання [282, с. 21].

З урахуванням запровадження у вищій освіті особистісно орієнтованого підходу інноваційні технології умовно розподіляють на такі групи: особистісно орієнтовані; когнітивно орієнтовані; діяльнісно орієнтовані [96; 447]. Ми теж дотримуємося такої класифікації, зосередивши свою увагу та окресливши їх важливість у межах

реалізації обґрунтованих педагогічних умов формування риторичної компетентності майбутніх психологів у ЗВО (див. підрозділ 3.3).

У монографії акцентуємо увагу на впровадженні та застосуванні елементів інноваційних педагогічних технологій у процесі вивчення риторикознавчих дисциплін та вважаємо доцільним наголосити на особливостях і завданнях використовувати *інформаційно-комунікаційних технологій* (ІКТ) для риторичної підготовки у ЗВО майбутніх психологів.

Сьогодні ми вже не можемо уявити освітній процес без активного використання ІКТ, тому, на відміну від традиційної суб'єкт-суб'єктної взаємодії, сучасна модель навчання представлена трьома рівноцінними й активними суб'єктами: викладачем, студентом та інформаційно-комунікаційним освітнім середовищем [148, с. 27]. ІКТ розширюють можливості і для гуманітарної освіти, а вивчення курсу риторики нині практично неможливо усвідомити без повсякчасного звернення до новітніх технологій, які сприяють ефективному формуванню риторичної компетентності майбутніх фахівців.

Питання розвитку та використання ІКТ у навчальному процесі ґрунтовно досліджують В. Биков [26], Р. Гуревич [105], М. Жалдак [122], М. Кадемія [148], А. Литвин [230], Г. Селевко [374] та ін. Низку досліджень присвячено ролі ІКТ у формуванні риторичної компетентності, зокрема особливості впровадження та застосування дистанційних навчальних технологій у викладанні риторики окреслила О. Залюбівська [127], проєктний підхід у риториці – В. Нищита [276], типологію електронних ресурсів у формуванні риторичної культури фахівця описали Д. Будянський, М. Друшляк [45], які серед електронних ресурсів у галузі риторики для формування риторичної культури фахівця нами виділяють такі: електронні освітні ресурси з риторики; спеціалізовані ресурси з риторики; спеціалізоване програмне забезпечення в галузі риторики; соціальні спільноти для онлайн комунікації [45, с. 92].

Вивчаючи розвиток і вплив ІКТ на суспільство, В. Кремень наголошує на виникненні нового типу мислення, оскільки завдяки ІКТ нині змінюється духовно-культурний простір життя, адже комп'ютер став своєрідним продовженням людини, доповнюючи її можливості та допомагаючи їй реалізовувати різноманітні завдання (від суто побутових до високотворчих у науці, мистецтві, освіті, техніці, політиці) [209, с. 3].

Освітній процес став значно різноманітнішим та інтенсивнішим завдяки впровадженню та використанню інформаційно-

комунікаційних технологій. ІКТ відіграють важливу роль і для ефективного формування риторичної компетентності у ЗВО, оскільки дозволяють не лише отримати необхідні знання, а й у процесі навчання емоційно впливати на почуття, розвивати естетичні погляди і смаки [55, с. 204]. Насамперед йдеться про новітні технології, які значно розширюють можливості отримання та передавання інформації, сприяють засвоєнню риторичних знань та ефективному розвитку риторичних умінь і навичок. Окреслимо основні з них, зокрема застосування *мультимедійних систем (метод презентацій), відеотехнологій, медіа-технологій (застосування сучасних засобів мас-медіа, блогів, подкастів), Інтернет-ресурсів і різноманітних технологій дистанційного та змішаного навчання*. Стосовно вивчення риторики використання цих технологій сприяє діалогізації освітнього процесу, налагодженню зворотного зв'язку, мотивації студентів до навчання, розвитку самостійності навчання, творчості та креативності в підготовці та проведенні публічних виступів, аналізуванні та моделюванні професійних ситуацій з точки зору риторичної діяльності, що є важливими аспектами становлення професійної компетентності студентів-психологів [192, с. 274].

В основу ІКТ покладені мультимедійні властивості, специфічною рисою яких є інтерактивна наочність – ефект занурення в навчальне програмне середовище та взаємодії з ним [230, с. 81]. Застосування *мультимедійних засобів* у процесі навчання для викладача забезпечує урізноманітнення подання матеріалу, підтримує активність аудиторії, оскільки система мультимедіа дає змогу поєднувати різні види інформації на занятті, тобто презентувати її в різних формах (зображення, звуковий ефект, відеоматеріали тощо). Мультимедійні технології дають змогу застосовувати метод візуалізації – згортання змісту в наочний образ, який служить опорою розумових і практичних дій [230, с. 82].

Студенти у своїх публічних виступах також навчаються поєднувати всі ці види інформації, що сприяє розвитку вмінь самостійно добирати та опрацьовувати інформацію, набуттю навичок ефективно презентувати її, виступаючи перед аудиторією, впливати і переконувати не лише за допомогою слів, а й візуалізації, що покращує сприйняття. Як слушно зауважує А. Литвин, основною метою інформаційно-комунікаційних технологій навчання є підготовка студентів до повноцінної життєдіяльності в умовах інформаційного суспільства, оскільки ІКТ не лише забезпечують активне залучення майбутнього фахівця до пізнавального процесу, а й, на відмі-

ну від традиційних навчальних засобів, дають змогу керувати цим процесом [230, с. 49, 84].

Майбутня професійна діяльність студентів-психологів також вимагає сформованості в них презентаційних умінь і навичок, оскільки передбачає проведення надалі психологічних тренінгів, семінарів тощо. Для формування презентаційних умінь студентів у процесі професійної підготовки, на думку дослідників, необхідно під час навчання враховувати їхні психологічні особливості, надавати студентам інформацію щодо вимог і правил підготовки і проведення презентації, відвідувати різноманітні презентації фахівців-практиків та організувати заняття-презентації з їхньою активною участю [265]. Під час пошуку та добору матеріалу для підготовки презентацій, повідомлень, публічного виступу чи індивідуальної роботи з риторики студенти використовують доступ до мережі Інтернет, адже Інтернет-ресурси нині є основним джерелом інформації. Зазначимо, що викладачеві риторики потрібно перед використанням попередньо опрацювати і проаналізувати ці ресурси з огляду на не завжди якісну й достовірну інформацію [192, с. 275].

Ефективному розвитку риторичних умінь сприяє аналізування чужого мовлення. Використання *відеотехнологій* дає змогу продемонструвати найкращі зразки застосування ораторської техніки, майстерності тощо. Оскільки для вивчення риторики у ЗВО передбачено лише практичний курс, то доцільно використовувати короткі відеоматеріали чи відеолекції (відеоуроки) з ораторського мистецтва та відеопроводи відомих українських і світових ораторів. Окрім аналізування риторичних умінь своїх одногрупників на занятті з риторики, відеоматеріали за участю вправних ораторів – науковців, акторів, політиків і досвідчених, кваліфікованих психологів, можуть бути предметом аналізу за участі викладача на заняттях та використовуватися під час самостійної роботи. Потрібно розглядати та вивчати різноманітні аспекти риторичної діяльності, зокрема, слухаючи публічні виступи визначних фахівців, бесіди, інтерв'ю, вебінари, інтернет-тренінги тощо, аналізувати вербальні та невербальні засоби їхнього усного мовлення, психологічні аспекти ораторського мистецтва (внутрішні якості, манеру поведінки, зовнішній вигляд), культуру ораторського мовлення тощо [192, с. 275].

Предметом аналізування чужого мовлення також може бути сучасний *медіапростір*, включаючи традиційні (*радіо, кіно, телебачення*), та новітні соціальні сервіси – *ютюб (YouTube), блоги (blog), подкасти (Podcast)*. Новітні медіа сприяють використанню наочно-

сті (анімація, комп'ютерна графіка, моделювання), розширюють можливості зворотного зв'язку та індивідуальної роботи (технології віртуальної реальності), дають доступ до різноманітної інформації (телекомунікації) [233]. Зважаючи на величезний потік інформації в сучасному медіапросторі, потрібно вміти грамотно працювати з інформацією. Варто вивчати й аналізувати риторику медіа щодо впливу на суспільство за допомогою риторичних прийомів, зокрема спеціально неживаних слів, побудови речень, мовлення, певного тексту та невербальних засобів, які часто перетворюються навіть на маніпулювання, та вчитися не піддаватися цьому маніпулюванню. Така робота дозволяє сформувати комунікаційні та риторичні навички, сприяє навчанню грамотно оцінювати якість і вірогідність інформації, а художній аналіз відеопродукції, обговорення творів екранного мистецтва підвищує загальнокультурний розвиток особистості [232, с. 23]. Це особливо важливо враховувати студентам-психологам у їхній подальшій діяльності. Знання риторичних законів, правил сприятиме розвитку критичного мислення та медіаграмотності загалом, що для психолога вкрай необхідно.

У сучасній системі освіти зростає роль *дистанційного навчання (навчання у віртуальному навчальному середовищі)*. Варто зазначити, що в багатьох українських ЗВО упроваджено в освітній процес елементи дистанційного навчання, наприклад: «Віртуальне навчальне середовище» (ВНС), «Віртуальний (електронний) університет», які стали в нагоді під час вимушеного припинення стаціонарної діяльності закладів внаслідок пандемії COVID-19.

Навчання у віртуальному середовищі з використанням сучасних засобів ІКТ забезпечує взаємодію «викладач – студент» на різних етапах навчання, а також самостійну роботу з матеріалами інформаційної освітньої мережі [60]. Таке навчання, безперечно, має переваги, оскільки спрощує для студентів доступ до необхідної інформації та опрацювання потрібного матеріалу з навчальних дисциплін; пройшовши тестування, студенти самостійно можуть оцінити і проаналізувати рівень набутих знань, а викладачі – виконати процедуру контролю результатів навчальної діяльності [192, с. 275].

Проте в царині гуманітарних дисциплін впровадження технологій дистанційного навчання є суттєвою науково-педагогічною проблемою, адже в багатьох випадках спілкування з викладачем має відбуватися безпосередньо. Погоджуємося, що застосування технологій дистанційного навчання посилює негативну тенденцію скорочення обсягу та якості міжособистісних стосунків і лише за умови

поєднання аудиторних і дистанційних форм навчання, тобто змішаного навчання, вона нівелюється [127, с. 180]. Надзвичайно гостро ця проблема стосується вивчення риторики, оскільки це дисципліна, в основу якої закладено живе спілкування, проведення бесід, суперечок тощо. Використання дистанційного навчання у процесі вивчення риторики дає змогу максимально спростити процес одержання інформації, але ніколи не замінить реальної взаємодії «викладач – студент» [192, с. 275].

Як показала практика, навчання риторики з використанням лише системи віртуального середовища зводиться до вивчення теорії, виконання тестів і письмових завдань (написання міні-спічів і промов). Студенти за час віртуального навчання не достатньо відпрацьовують набуті теоретичні знання на практиці, а відомо, що лише практика є найдієвішим способом подолати страх публічного виступу перед аудиторією, імпровізації та виступів експромтом, що є запорукою формування риторичних умінь і навичок. Втрачається найголовніше призначення курсу риторики, яка спрямована на формування і розвиток ефективної, переконливої, впливової та емоційної комунікації [192, с. 276].

Однак погоджуємося з науковцями, що, лише вміло застосувавши дистанційні технології навчання, можна зробити обсяг курсу риторики менш залежним від обсягу годин. При цьому, як слушно подає О. Залюбівська, доцільно працювати зі студентами за такими формулами «розпочинаємо в аудиторії – продовжуємо в дистанційному форматі», «виголошуємо в аудиторії – аналізуємо в мережі», «проводимо в мережі – обговорюємо в аудиторії» [127, с. 179]. Отже, стосовно вивчення риторики й формування риторичної компетентності дистанційне навчання має лише доповнювати, а не замінювати аудиторне.

Для формування риторичної компетентності варто враховувати особливості новітньої системи комунікації, зокрема за допомогою Інтернет-ресурсів, медіа-технологій і різноманітних платформ дистанційного та змішаного навчання, які значно розширюють можливості отримання та передавання інформації, сприяють засвоєнню риторичних знань та ефективному розвитку риторичних умінь і навичок. Проте, зважаючи на величезний потік інформації в медіапросторі, потрібно навчати грамотно працювати з інформацією.

Для розвитку ораторської майстерності варто використовувати такі безкоштовні курси, зокрема курс «Мистецтво публічних виступів» від Google [256]; курс «Ораторське мистецтво» від Skills

Academy [297]; курс «Презентації: говорити так, щоб вас слухали» від технологічної компанії Coursera, що працює в галузі освіти (заснована професорами інформатики Ендрю Ін та Дафною Коллер зі Стенфордського університету) [337]; курс «Ораторське мистецтво» від соціального інноваційного проєкту «Освітній Хаб міста Києва» [298].

Варто залучати студентів до участі в ораторських клубах міжнародної невідприємницької освітньої організації «Тостмастерс Інтернешнл» (ТІ), метою якої є розвиток у її членів навичок спілкування, публічних виступів та лідерства. В Україні функціонують дев'ять клубів цієї організації (шість у Києві, по одному в Одесі, Львові та Тернополі), серед яких клуб ораторської майстерності «КОМА» є першим україномовним клубом в мережі Toastmasters [172]. Цікавими є вебінари від Освіторії та Grade Education Center на платформі Освіторія Хаб, зокрема такі як «Ігри, які розговорять ваших студентів» [147].

На онлайн-платформах «Красномовець» [208], «Майстерня Лева» [240], «Ораторське мистецтво» школи розвитку SPE [299], курс «Почни говорити зараз» платформи Prometheus [334] можна знайти цікаву інформацію з розвитку ораторської майстерності та удосконалювати навички публічного виступу.

Варто зазначити, що типова комунікація сьогодення різко відрізняється від античної риторики з її акцентом на використанні простих гасел і образів, адже мета сучасних засобів масової інформації все частіше полягає не в тому, щоб інформувати, а радше в тому, щоб підштовхувати особистість чи маси до бажаної для когось позиції або точки зору, тобто реклама та беззастережна пропаганда [49, с. 10]. У зв'язку з цим нині суспільство все частіше застосовує правила «чорної риторики» – маніпулювання з використанням певних риторичних прийомів, яке здійснюється як через безпосереднє спілкування, так і через всі можливі канали комунікації, використовуючи можливості медіапростору, як традиційні (радіо, кіно, телебачення), так і новітні соціальні сервіси (ютюб, блоги тощо).

Отже, для формування риторичної компетентності майбутніх психологів у ЗВО необхідно активно використовувати дидактично доцільні ІКТ, які дають змогу урізноманітнити подання інформації, сприяють швидкому й ефективному засвоєнню матеріалу, враховуючи потреби та інтереси сучасних студентів. ІКТ є необхідними для підготовки і проведення публічних виступів, сприяють мотивації до навчання студентів, розвитку самостійності та креативності.

Узагальнюючи методику формування риторичної компетентності майбутніх психологів під час професійної підготовки у ЗВО, зауважимо, що вона розроблена відповідно до запропонованої нами моделі та спрямована на розвиток риторичної компетентності з урахуванням завдань професійної діяльності. Методика поєднує елементи колективного, кооперативного, тренінгового та професійно ситуативного навчання та новітні технології навчання, скеровані на розвиток риторичної особистості та ефективному засвоєнню матеріалу.

4.4. Результати впровадження авторських розробок у формування риторичної компетентності студентів-психологів

Експериментальна перевірка сформованості риторичної компетентності майбутніх психологів передбачала визначення критеріїв, їх показників і відповідних рівнів у кожного учасника експерименту. У процесі дослідження ми визначили основні компоненти риторичної компетентності майбутніх психологів, а саме: мотиваційно-ціннісний, інформаційно-когнітивний, функціонально-діяльнісний, професійно-адаптивний (підрозд. 3.1). Вважаємо, що саме ці компоненти структури риторичної компетентності відображають багатогранність риторичної діяльності психологів і поєднують усі напрями риторичної підготовки у ЗВО. Взнявши за основу ці компоненти, узагальнивши і проаналізувавши практику викладання риторики для студентів-психологів, думки викладачів, які мають значний досвід викладання риторикознавчих дисциплін, і наше бачення, а також, опрацювавши низку наукових публікацій щодо структури риторичної компетентності та виявлених функціональних залежностей [202; 284; 367; 428], ми визначили критерії та показники сформованості риторичної компетентності майбутніх психологів.

Як відомо, критерій (від лат. *critērium*) – це узагальнена характеристика, мірило властивостей об'єкта, предмета, явища або процесу. Розрізняють його якісні показники, які фіксують існування або відсутність певної властивості (ознаки), та кількісні показники – міра вираженості або розвитку цієї властивості [239, с. 218]. Охарактеризуємо критерії оцінювання рівня сформованості риторичної компетентності майбутніх психологів:

– *аксіологічний критерій* риторичної компетентності відображає сукупність мотивів (пізнавальних, мовленнєвих) риторичної підготовки, професійно-риторичні цінності, бачення найважливіших цілей і завдань майбутньої діяльності психолога;

– *знаннєвий критерій* відображає сукупність *мовностилістичних і риторичних знань* (теорію риторичної діяльності, закони риторики, види, жанри й категорії риторики), особливостей монологічної та діалогічної форм спілкування, особливості публічного виступу;

– *операційний критерій* визначається на основі використання риторичних знань, умінь і навичок, презентує здатність реалізувати їх у професійній діяльності, відображає оволодіння навичками експресивно-емоційної саморегуляції, які відповідають конкретній ситуації та змістові мовлення;

– *адаптивний критерій* є показником ефективності риторично-професійної діяльності майбутніх психологів, здатності пристосувати риторичну діяльність до професійних потреб, підготовленості до самовдосконалення та саморозвитку у професійній діяльності на основі рефлексії.

Кожен із зазначених критеріїв охоплює низку показників, які визначають та характеризують сформованість риторичної компетентності під час апробування моделі та реалізації сформульованих педагогічних умов. За кожним критерієм обрані показники і відповідно до структури риторичної компетентності майбутніх психологів сформульовано конкретні ознаки, які чітко окреслюють певний рівень сформованості.

Для оцінювання показників, визначених і конкретизованих критеріїв застосовано різноманітні методи діагностики, зокрема:

– *аксіологічний критерій* – рівень сформованості риторичної компетентності вивчався шляхом спостереження, бесіди, опитування, анкетування, що дало змогу проаналізувати мотивацію до оволодіння риторичною компетентністю задля ефективної професійної діяльності, особистісне ставлення студентів до риторичної підготовки в освітньому процесі, розуміння значення сформованої риторичної компетентності для навчальної діяльності, особистісного розвитку та майбутньої професійної реалізації;

– *знаннєвий критерій* – рівень сформованості риторичної компетентності визначався за допомогою комплексних тестів: розроблені та використані комплексні тестові завдання для діагностики рівня засвоєних знань із риторики;

– *операційний критерій* – рівень сформованості риторичної компетентності вивчався на основі експертного оцінювання та інших діагностичних методів оцінювання риторичної діяльності студентів (спостереження, опитування, бесіди). Рівень культури мовлення, техніки мовлення, сформованість навичок монологічного й діалогі-

чного мовлення, навичок виступати публічно визначалися під час виконання різноманітних завдань на розвиток спілкування, публічних виступів чи презентацій;

– *адаптивний критерій* – рівень сформованості риторичної компетентності визначався шляхом аналізу результатів професійно-риторичної діяльності студентів за допомогою експертів, а також методів (спостереження, опитування, бесіди). Рівень сформованості риторичної компетентності майбутніх психологів до подальшої професійної діяльності відповідно до потреб ринку праці та викликів сучасного суспільства визначався під час виконання професійно орієнтованих завдань (психологічне консультування, публічні виступи, психологічні тренінги, а також захист-презентація індивідуальної роботи на професійну тематику), оцінювання керівників навчальної (педагогічної) практики, самооцінювання студентів.

Охарактеризовані критерії та їх показники дають можливість виявити рівень сформованості риторичної компетентності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки у ЗВО. Для оцінювання якості сформованості риторичної компетентності ми використали такі рівні: *недостатній, базовий, функціональний, креативний*.

Коротко охарактеризуємо визначені рівні сформованості риторичної компетентності студентів-психологів:

– *недостатній* – неспроможність самостійного, критичного й творчого мислення та відтворювання риторичної діяльності;

– *базовий* – алгоритмічне мислення, наслідувальне відтворення риторичної діяльності;

– *функціональний* – самостійність мислення та риторичної діяльності;

– *креативний* – творче, глибоке, критичне мислення та свобода риторичної діяльності.

Оцінювання стану сформованості риторичної компетентності у процесі професійної підготовки майбутніх психологів закономірно передбачало використання різних психологічних тестів і психодіагностики рівня комунікабельності, культури спілкування, невербальної комунікації тощо. Зокрема для виявлення рівня риторичної компетентності студенти-психологи опановували і застосовували у групах під час професійної підготовки такі діагностичні методики:

– тест на визначення загального рівня комунікабельності В. Ряховського [359, с. 50-53];

– тест на виявлення рівня комунікативної культури С. Знаменської [138, с. 186-187];

- тест-опитувальник комунікативного контролю (оцінку самоконтролю в спілкуванні) за методикою М. Шнайдера [35; 359];
- тест оцінки комунікативних умінь і діагностику комунікативної соціальної компетентності (КСК) М. Фетіскіна, В. Козлова, Г. Мануйлова [421; 405, с. 50-53];
- діагностику комунікативно-характерологічних особливостей особистості (Л. Уманський, І. Френкель, А. Лутошкін, А. Чернишов та ін.) [421];
- діагностику комунікативної толерантності (В. Бойко) і діагностику емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні (В. Бойко) [36, с. 242-297];
- дослідження поведінкового компонента комунікативного потенціалу (методика комунікативно-характерологічних тенденцій поведінки (Т. Лірі) [421];
- методика експертної оцінки невербальної комунікації А. Кузнецової [36; 421];
- методика «Мовлення через жести» П. Річчі Бітті, І. Поггі [480];
- діагностику рівня невербальної комунікації та визначення рівня перцептивно-невербальної компетентності Г. Розена [421, с. 119-174].

Наголосимо, що деякі пункти застосованих тестів і опитувальників складні для сприйняття, викликають «захисні» реакції, часто тлумачаться неоднозначно [227, с. 238]. Тому ми використовували їх комплексно та колективно (спільно з викладачами-психологами) узагальнювали результати.

Ми використали тест на потребу в спілкуванні В. Ряховського, який широко використовуються для фахівців типу «людина – людина». Методика цього тесту дає можливість визначити рівень комунікабельності відповідно до завдань нашого дослідження, інтерпретувати отримані результати відповідно до критеріїв сформованості риторичної компетентності. Тест на виявлення рівня комунікативної культури С. Знаменської дає змогу зіставити його значення із загальним рівнем сформованості риторичної компетентності. Тест комунікативного контролю за методикою М. Шнайдера допомагає вивчити вміння студентів контролювати себе в спілкуванні, слухати співрозмовника, а також визначити ситуації, які викликають незадоволення, розчарування або роздратування у процесі спілкування, що важливо для риторичної діяльності психолога з клієнтом.

З огляду на важливу роль невербальних засобів і «мови тіла» у процесі комунікації, використовувалась методика А. Кузнецової, яка за допомогою експертного оцінювання дає можливість діагностувати три параметри невербального спілкування: загальну оцінку невербальної поведінки з точки зору різноманітності, гармонійності; чутливість і розуміння невербальної поведінки інших; здатність до керування власною невербальною поведінкою відповідно до мети і ситуації спілкування [268, с. 45].

Додатково ми провели опитування експертів – директорів шкіл та керівництва ЗВО, а також психологів-практиків щодо вимог працевдавців до професійного рівня молодих психологів, зокрема очікуваної риторичної підготовленості до професійних ситуацій.

Виявлений стан риторичної підготовки майбутніх психологів на першому етапі дослідження зумовлений, як було відзначено, відсутністю науково обгрунтованого її формування та розвитку в процесі професійної підготовки. З метою апробації наших пропозицій і визначення їх ефективності для формування риторичної компетентності майбутніх психологів у ЗВО було проведено педагогічний експеримент. Отже, завданням цього етапу дослідження є упровадження ефективної системи риторичної підготовки майбутніх психологів в освітній процес ЗВО. Підвищення якості професійної освіти майбутніх психологів потребує:

- застосування нових підходів до риторичної підготовки на основі особистісно орієнтованого навчання з метою формування креативної особистості, здатної до соціалізації, адаптації та самореалізації в суспільстві;

- зорієнтованості освітнього процесу в ЗВО на розвиток у студентів риторичної компетентності, яка сприятиме інтелектуальному зростанню, самовдосконаленню, професійній реалізації в майбутньому;

- упровадження інноваційної системи риторичної підготовки з урахуванням особливостей професійної діяльності психологів, яка забезпечить фаховий розвиток, адаптацію до професійної діяльності, конкурентоздатність відповідно до потреб фахової діяльності та викликів сучасного світу.

Ефективність професійної підготовки студентів-психологів у ЗВО України можна підвищити завдяки застосуванню сучасних методологічних підходів і принципів навчання, впровадженню обгрунтованих педагогічних умов, сучасних методів і новітніх технологій формування та розвитку риторичної компетентності шляхом

цілеспрямованої реалізації в освітньому середовищі ЗВО розробленої нами моделі. Вплив комплексу запропонованих змін виявлявся на рівні сформованості кожного компонента риторичної компетентності майбутніх психологів.

Упровадження наших інновацій щодо формування риторичної компетентності майбутніх психологів у процесі їхньої професійної підготовки передбачало чотири етапи (підрозд. 4.2): 1) *усвідомлення* цінності та важливості володіння риторичною компетентністю; 2) *розвиток* риторичних знань, умінь і навичок у процесі риторичної підготовки; 3) *актуалізація* набутих знань; 4) особистісна та професійна *реалізація* сформованої компетентності під час риторичної та професійної підготовки. Якісною характеристикою та ознакою успішного / неуспішного завершення кожного етапу є, на наш погляд, рівень сформованості (недостатній, базовий, функціональний і креативний) кожного компонента риторичної компетентності за відповідними критеріями.

Методика формування риторичної компетентності майбутніх психологів передбачає використання особистісно орієнтованих, когнітивно орієнтованих і діяльнісно орієнтованих технологій у процесі риторичної підготовки й містить завдання різних типів: репродуктивного, мовленнєвого та комунікативного характеру, роботу з фаховими текстами (промовами), аналізування власного та чужого мовлення (відеовиступи і промови одногрупників), завдання на рефлексію. Також укладено методичні рекомендації для викладачів [180], які охоплюють теоретичні аспекти розвитку риторичної компетентності та систему завдань, спрямованих на формування та розвиток риторичної компетентності у студентів-магістрів спеціальності 053 «Психологія (практична психологія)» під час вивчення курсу «Риторична майстерність практичного психолога». Практичні завдання призначені для розвитку риторичної взаємодії у процесі різних видів діяльності: знайомство, привітання, створення сприятливої та відкритої атмосфери, налаштування студентів на активну діяльність; активізацію теоретичної інформації щодо публічного виступу, розвиток навичок спілкування, вміння висловлювати й обґрунтовувати свою думку; розвиток ефективного публічного виступу, навичок презентації, самопрезентації, імпровізаційного виступу; формування та розвиток невербальної комунікації тощо. Основою є професійно-ситуативні вправи, ділові ігри, тренінги ораторської майстерності, індивідуальні роботи у формі публічних виступів чи проведення тренінгів (див. додаток Ж).

Реалізація педагогічних умов і впровадження авторської методики відбувалося шляхом упровадження додаткового елективного курсу «Риторична майстерність практичного психолога»

Діагностика рівня сформованості риторичної компетентності за аксіологічним критерієм (рис. 4.1) засвідчує певні зміни.

Як видно із рис. 4.1, до експерименту мотиваційно-ціннісна складова риторичної компетентності у студентів-магістрів, що характеризується аксіологічним критерієм, була на досить належному рівні, що свідчить про розуміння значної кількості студентів важливості розвитку професійно-риторичних навичок у ЗВО як важливої складової їхньої подальшої професійної діяльності.

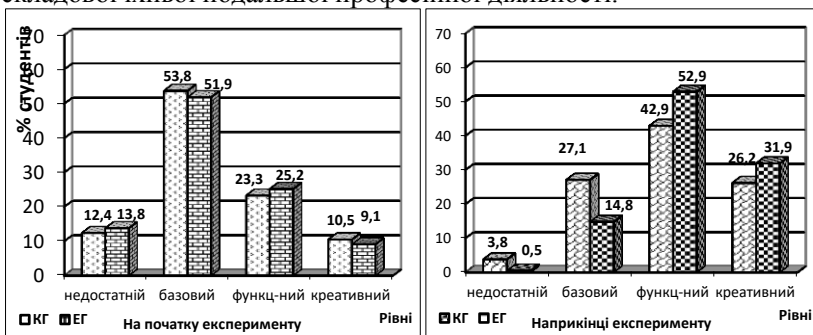

Рисунок 4.1 – Динаміка сформованості риторичної компетентності майбутніх психологів за аксіологічним критерієм

Після експерименту спостерігаємо підвищення рівня мотивації у контрольних і в експериментальних групах: на креативному рівні сформованості спостерігається динаміка на підвищення показників в обох групах на 15,7 % (КГ) та 22,8 % (ЕГ), функціональному – на 19,6 % (КГ) та 27,7 % (ЕГ), а на базовому рівні значне зниження – 26,7 % (КГ) та 37,1 % (ЕГ) і дуже низькі показники недостатнього рівня.

Зростання мотивації до вивчення риторики у контрольній групі можна пояснити риторичною діяльністю в процесі професійної підготовки, зокрема під час педагогічної практики, самопрезентації чи співбесіди у процесі працевлаштування, підготовки до захисту магістерської роботи, а також залучення студентів-психологів до участі в публічних університетських заходах (студентських семінарах, конференціях тощо), відвідування ораторських гуртків в університеті чи у межах неформальної освіти тощо. Проте вважаємо, що потрібно і надалі заохочувати студентів-психологів до розвитку риторич-

них вмінь і навичок, розуміння важливості сформованості риторичної компетентності у їхній подальшій професійній діяльності.

Отримані результати свідчать про ефективність етапу усвідомлення нашої методики, який був спрямований на формування мотиваційно-ціннісного компонента риторичної компетентності майбутніх психологів та передбачав реалізацію першої педагогічної умови (розвиток мотиваційно-ціннісної сфери особистості щодо риторичної компетентності як складової професійної підготовки психолога).

Оцінювання рівня знань студентів ЕГ відбувалося після вивчення вибіркової дисципліни «Риторична майстерність практичного психолога» і відповідними дескриптивними характеристиками, що дало можливість виявити рівні сформованості за знанневим критерієм відповідно до інформаційно-когнітивного компонента риторичної компетентності майбутніх психологів. Студенти КГ не вивчали додаткових риторикознавчих дисциплін. Співвідношення рівнів сформованості риторичної компетентності за знанневим критерієм експериментальних і контрольних груп до та після експерименту відображено на рис. 4.2.

Як видно з рис. 4.2, показники сформованості інформаційно-когнітивного компонента риторичної компетентності за знанневим критерієм в ЕГ і КГ до початку експерименту майже не відрізнялися. Рівень риторичної компетентності за цим критерієм в обох групах збільшився, проте показники експериментальної групи значно вищі. Як видно з рисунку, показники рівня ЕГ креативного рівня професійно-риторичних знань і вмінь зросла на 14,8 %, функціонального – на 22,4 %, а базового та недостатнього знизилась на 21,9 і 15,2 % відповідно.

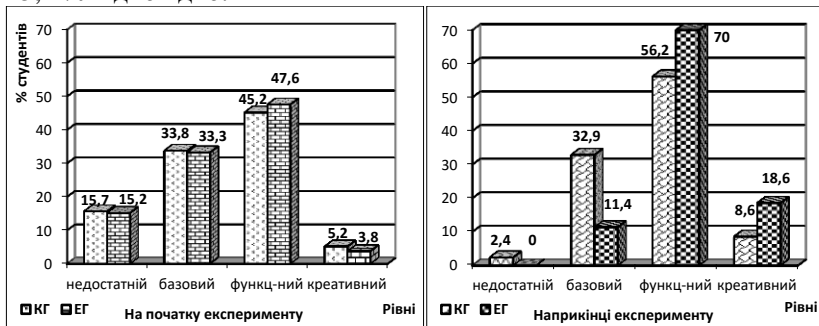

Рисунок 4.2 – Динаміка сформованості риторичної компетентності майбутніх психологів за знанневим критерієм

Це свідчить про доцільність упровадження у професійну підготовку майбутніх психологів вибіркової дисципліни «Риторична майстерність практичного психолога». У студентів КГ показники креативного рівня зросли лише на 3,4 %, а функціонального – на 11 %, що відбувається завдяки тісному взаємозв'язку риторикознавчих дисциплін і психологічних дисциплін.

Отримані на етапі розвитку результати підтверджують доцільність попереднього етапу нашої методики: усвідомлення студентами експериментальної групи ролі риторичної компетентності для успішної професійної діяльності спонукало до активного вивчення всіх аспектів риторики, що сприятиме особистісному розвитку та професійному становленню.

Оцінювання рівня сформованості функціонально-діяльнісного компонента риторичної компетентності студентів-магістрів ЕГ здійснювалося після вивчення вищезазначеної дисципліни, яка спрямована саме на розвиток практики риторики, тобто риторичної діяльності, та впровадження описаних інновацій за дескриптивними характеристиками операційного критерію.

Показники рівня сформованості риторичної компетентності майбутніх психологів за операційним критерієм (рис. 4.3) засвідчили суттєву зміну в експериментальній групі. Показники сформованості функціонально-діяльнісного компонента риторичної компетентності, які навчалися за нашою методикою, суттєво вищі за операційним критерієм. Як бачимо з діаграм (рис. 4.3), показники ЕГ креативного рівня операційного критерію зросла на 20,5 % і досягла 24,8 %, функціонального – на 28,1 % (становить 60,9 %), і відносно знизилася показники базового та недостатнього рівня на 26,2% та 22,4%. Показники КГ креативного рівня зросли лише на 4,3 %.

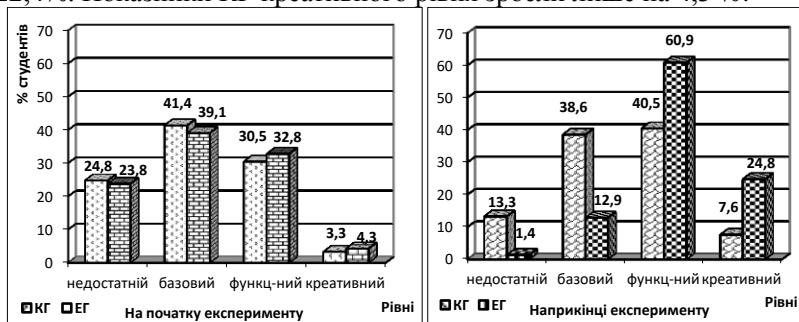

Рисунок 4.3 – Динаміка сформованості риторичної компетентності майбутніх психологів за операційним критерієм

Підвищення показників операційного критерію свідчать, що лише практика риторики дасть високий результат, та підтверджують наші погляди на потребу удосконалювати та розвивати риторику компетентність шляхом повсякчасної риторичної діяльності студентів. Результати функціонально-діяльнісного компонента підтверджують доцільність поетапності формування нашої методики: на основі знань відбувається актуалізація риторичної діяльності.

Оцінювання рівня сформованості професійно-адаптивного компонента риторичної компетентності в студентів КГ і студентів ЕГ здійснювалося за адаптивним критерієм. Співвідношення рівнів сформованості риторичної компетентності професійно-адаптивного компонента у студентів ЕГ і КГ до та після експерименту подано на рис. 4.4. Варто зазначити, що на початку впровадження курсу «Риторична майстерність практичного психолога» навички професійно-риторичної діяльності в переважній більшості студентів ЕГ лише починали формуватися.

Показники сформованості риторичної компетентності магістрів-психологів ЕГ за адаптивним критерієм (рис. 4.4) до та після експерименту засвідчують ще більшу зміну рівнів, що лише підтверджує гостру необхідність розвитку риторичної компетентності для подальшої професійної діяльності. Порівняльний аналіз на цьому етапі експериментального дослідження дозволив виявити в експериментальній групі зменшення частки студентів базового рівня та одночасне зростання функціонального і креативного рівня сформованості професійно-адаптивного компонента риторичної компетентності.

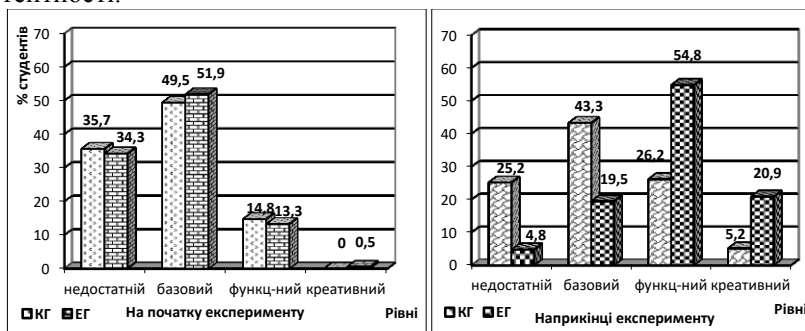

Рисунок 4.4 – Динаміка сформованості риторичної компетентності майбутніх психологів за адаптивним критерієм

Підвищення рівня риторичної компетентності за адаптивним критерієм засвідчують показники експериментальної групи: креативний рівень досягнув 20,9 %, функціональний – 54,8 %, а студентів з недостатнім рівнем зовсім немає. У КГ зростання рівня сформованості риторичної компетентності за адаптивним критерієм, подібно до операційного, є незначне.

Показники професійно-адаптивного компонента засвідчують необхідність етапу реалізації, який спрямований на розвиток риторичної компетентності відповідно до професійної діяльності, та підтверджують доцільність та ефективність застосування професійно-ситуативного навчання риторики студентів-психологів у процесі риторичної підготовки.

Показники операційного та адаптивного до експерименту загалом засвідчують низький рівень володіння риторичною діяльністю, зокрема і професійно-риторичною. Показники ЕГ після експерименту обох критеріїв підтверджують необхідність розвитку практичних навичок риторичної діяльності, зокрема і з урахуванням професійних аспектів, та засвідчують ефективність розробленої нами методики.

Як видно із рис. 4.1–4.4, перед впровадженням запропонованих інновацій (до експерименту, початок V курсу) рівень сформованості риторичної компетентності в студентів-психологів контрольних та експериментальних груп за кожним із чотирьох критеріїв майже не відрізнявся. Це підтвердила і статистична перевірка. Зауважимо, що рівень сформованості риторичної компетентності у студентів-психологів контрольної групи, порівняно з даними на початку дослідження (див. рис. 2.1–2.4), показав певне незначне зростання. Показники засвідчують ефективність запропонованих новацій, оскільки показники зміни сформованості риторичної компетентності експериментальної групи за всіма критеріями є значно вищими від показників контрольної групи.

Для підтвердження достовірності одержаних результатів сформованості риторичної компетентності студентів ЕГ і КГ було застосовано t-критерій, обчислений у статистичному пакеті Statistica 6.0.

Динаміку формування риторичної компетентності в студентів ЕГ і КГ, виявлену в результаті експерименту, наочно відображає рис. 4.5. Ми свідомі, що оперувати середніми значеннями сформованості компетентності за всіма критеріями не цілком коректно, проте дає змогу комплексно передати результати дослідно-пошукової роботи.

Передусім зазначимо, що початкові дані КГ і ЕГ майже однакові з огляду на ретельний добір і вирівнювання досліджуваних груп. В обох групах зростає кількість студентів із креативним рівнем риторичної компетентності, однак в експериментальній групі це зростання значно вище та досягає 24,0 % проти 11,9 % у контрольній. Значно переважає в ЕГ кількість функціонального рівня 59,7%, натомість магістрів із базовим рівнем риторичної компетентності в експериментальній групі менше (14,7%), ніж у контрольній (35,5%) та практично відсутні показники недостатнього рівня – лише 1,7%.

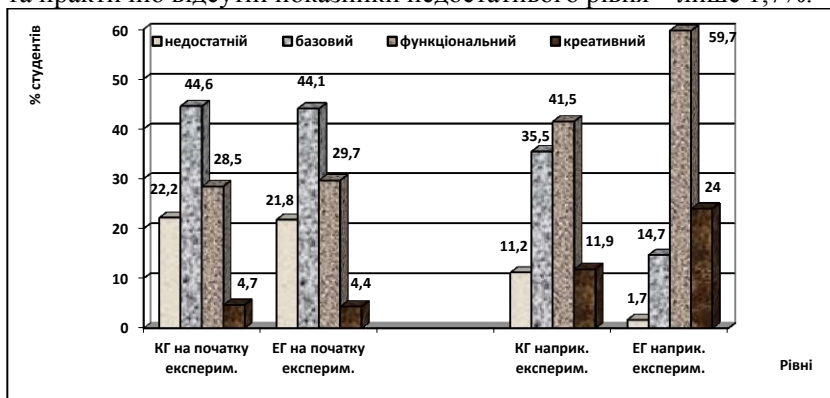

Рисунок 4.5 – Динаміка розподілу студентів ЕГ і КГ за узагальненими рівнями сформованості риторичної компетентності

З рис. 4.5 видно, що в ЕГ відбувалися позитивні зміни сформованості риторичної компетентності. Так, показники недостатнього рівня зменшилися в 1,7 рази, базового – в 1,5 рази. Натомість показники функціонального рівня збільшилися майже в 1,8 рази. Показники ж креативного рівня в ЕГ наприкінці були в 2,3 рази вищими, ніж в КГ завдяки впровадженню інновацій. Показники риторичної компетентності у студентів КГ, які не вивчали вибіркового риторикознавчих дисциплін, професійно спрямованих на магістерському рівні підготовки, демонструють переважання базового рівня, натомість показники функціонального і креативного рівнів її сформованості практично не змінилися.

На завершення здійснювалась перевірка впливу рівня риторичної компетентності випускників-психологів на їхню професійну успішність.

Для встановлення залежності в нашому дослідженні взяли участь 60 магістрів-психологів випускного курсу, розвиток яких

оцінювався за допомогою методики WAIS Д. Векслера [488]. За проведеними випробуваннями в досліджуваних виявлено високий рівень загального (110,13), вербального (115,71) і невербального (107,26) інтелекту. З використанням коефіцієнта Спірмена була розрахована статистично значуща кореляція між успішністю магістрів із п'яти провідних профільних дисциплін (підрозд. 3.1) та їхнім вербальним інтелектом ($r_s = 0,74$ при $p < 0,01$), щільність якої інтерпретуємо як сильний зв'язок. Між невербальним інтелектом і показниками успішності визначено зв'язок помірної щільності ($r_s = 0,34$, $p < 0,05$). Одержані результати підтверджують наші здогадки, а також теоретичні й емпіричні дані щодо значення вербального інтелекту для ефективності навчання студентів гуманітарних профілів і досягнення ними професійної компетентності.

У продовженні цього дослідження взяли участь 28 психологів-практиків, з якими проводились випробування за допомогою опитувальника 16PF Р. Кеттелла [466]. Профіль особистості психолога-практика, як свідчать дослідження, утворює сукупність таких чинників: $0,72 A + 0,29 B + 0,29 N + 0,29 H$, де: А – «готовність до контактів», В – «загальна інтелектуальність», N – «уміння підтримувати контакти», H – «неперенасичуваність контактами з іншими людьми» [236]. Як бачимо, три з чотирьох чинників пов'язані з комунікативною та риторичною підготовкою фахівців. Усі випробувані психологи-практики виявили високі емоційно-вольові та комунікативні властивості особистості, зокрема за фактором А ($U = 103,5$; $p < 0,01$), N ($U = 107,5$; $p < 0,01$), H ($U = 123$; $p < 0,01$).

Проведені з досліджуваними бесіди дали підстави для тверджень, що професійна діяльність психолога багато в чому визначається його компетентністю, рівнем розвитку не лише загального, а й вербального інтелекту. Психологи-практики переконані, що оцінка їхньої роботи залежить від того, яку бажану модель очікують від нього – «психолога-помічника адміністрації», що базується на теоріях когнітивної та поведінкової психології, чи «психолога-психотерапевта», в основі якої положення гуманістичної та екзистенціальної психології. Водночас керівництво та колеги оцінюють їх не лише на підставі дотримання посадових вимог та обов'язків, а за різними показниками діяльності, значущими для роботи в певній царині. Зокрема, крім кількості й ефективності виконаних психодіагностичних методик, обстежених і задоволених клієнтів, високо оцінюються якісно проведені психологічні заходи (тренінги, навчальні сесії, майстер-класи), кількість охоплених співробітників, а

також різноманітні виступи фахівця-психолога перед працівниками. А це, безперечно, потребує риторичної компетентності.

Окрім того, для адекватного орієнтування у своїх професійних можливостях і досягненнях психолог має підтримувати постійний контакт з адміністрацією і колективом організації (фірми, установи), де він працює, долучатися до професійного співтовариства шляхом участі в засіданнях психологічних об'єднань, роботі конференцій та інших заходів. Це дозволяє йому отримати зворотний зв'язок щодо своєї професійної діяльності, власних досягнень, підготовленості [54], що також потребує від нього риторичних умінь і навичок. Таким чином, підтвердився вплив розвитку риторичної компетентності на рівень професійної кваліфікації випускників за спеціальністю «Психологія (практична психологія)». Отже, впровадження заходів, що сприяють формуванню риторичної компетентності у студентів ЗВО, зумовлює ефективну професійну підготовку випускників-психологів, і, як наслідок – їхню успішну професійну реалізацію та конкурентоспроможність на ринку праці.

Достовірність емпіричних результатів і висновків роботи забезпечена: науково обґрунтованим вибором методів і засобів дослідження; достатньо репрезентативним обсягом вибірки спостережуваних; статистично перевіреною однорідністю студентів контрольної та експериментальної груп на початку експерименту та статистично підтвердженою розбіжністю їхніх результатів наприкінці експериментально-пошукової роботи.

Аналіз та узагальнення основних результатів експерименту дає підстави для висновку про те, що зростання кількості студентів креативного та функціонального рівня сформованості риторичної компетентності відповідно до професійного спрямування є закономірним процесом, який зумовлює підвищення якості професійної підготовки у ЗВО. Завдання експерименту виконані, мети дослідження досягнуто, робочу гіпотезу підтверджено.

Висновки до четвертого розділу

Методика формування риторичної компетентності майбутніх психологів у ЗВО передбачає декілька етапів, упродовж яких відбувається формування та розвиток риторичної компетентності студентів: усвідомлення, розвитку, актуалізації, реалізації. Методика спрямована на розвиток риторичної компетентності з урахуванням професійного спрямування, поєднує елементи колективного, кооперативного, тренінгового та професійно ситуативного навчання та

сучасні методи розвитку риторичних знань, умінь і навичок відповідно до теми і мети заняття. Педагогічні технології у процесі вивчення риторикознавчих дисциплін у ЗВО скеровані на розвиток риторичної особистості; інформаційно-комунікаційні технології сприяють швидкому й ефективному засвоєнню матеріалу, дають змогу урізноманітнити подання матеріалу й інтенсифікувати освітній процес.

У процесі педагогічного експерименту були виконані завдання, пов'язані з упровадженням та дотриманням обґрунтованих організаційно-педагогічних умов відповідно до побудованої моделі й авторської методики. Ефективність запропонованих заходів перевірялася шляхом порівняння динаміки розвитку риторичної компетентності за кожним із визначених критеріїв. Результати експериментальної групи, отримані після проведення дослідження, показують позитивну динаміку змін: зростання у процентному відношенні кількості учнів з креативним та функціональним рівнем сформованості риторичної компетентності: із креативним рівнем – 24,0 % в експериментальній групі, 11,9 % у контрольній; із функціональним – 59,7% в експериментальній групі 41,5% у контрольній. Натомість магістрів із базовим рівнем риторичної компетентності в експериментальній групі менше (14,7%) і майже не проявляється недостатній рівень. Результати, отримані після проведення дослідження, свідчать про ефективність побудованої та апробованої нами моделі, педагогічних умов, а також авторської методики формування риторичної компетентності та доцільність упровадження виконаних методичних розробок і рекомендацій у процес професійної підготовки майбутніх психологів у ЗВО.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. Теоретичні засади і закони риторики потребують педагогічно обґрунтованого урахування в межах професійно орієнтованого вивчення риторикознавчих дисциплін у ЗВО України. Риторична підготовка є важливою для професійної самореалізації, досягнення конкурентоспроможності та креативності майбутніх психологів у професійній сфері.

Теоретико-методологічні засади формування та розвитку риторичної компетентності в підготовці психологів охоплюють положення системного, гуманістичного, особистісно орієнтованого, комунікативного, діяльнісного, компетентнісного та контекстного підходів. Специфічними принципами формування та розвитку риторичної компетентності майбутніх психологів визначено, зокрема: історичності та наступності, мисленнево-мовленневої активності, діалогічності, педагогічного партнерства, рефлексивності, креативного текстотворення, інтегрування риторичних і психологічних знань і вмінь. Вони спрямовані на розвиток риторичної особистості фахівця, а їхня комплексна дія сприяє опануванню риторичних знань, умінь і навичок студентів-психологів відповідно до потреб подальшої професійної діяльності. Вивчення практико орієнтованої риторики у вищій школі на основі провідних підходів і з урахуванням виявлених принципів забезпечує підготовку кваліфікованих, конкурентоспроможних психологів.

2. На основі визначеної структури риторичну компетентність психологів розглядаємо як важливу складову їхнього професіоналізму, інтегровану комбінацію знань із риторики, досконалих риторичних умінь і навичок, сукупності особистісних ораторських якостей, що визначають здатність усвідомлено створювати і виголошувати адресний текст відповідно до мети і ситуації публічної промови, за допомогою риторичних засобів продуктивно комунікувати у професійній царині, адекватно розуміти клієнтів, оптимально взаємодіяти з тими, хто потребують психологічної допомоги. Аналіз основних аспектів риторичної діяльності практичних психологів дав змогу виявити й охарактеризувати структурні компоненти їхньої риторичної компетентності: мотиваційно-ціннісний (аксіологічна, потребнісно-спонукальна, етично-духовна складові); інформаційно-когнітивний (мисленнева, знаннева, інформаційна); функціонально-діяльнісний (мовленнева, коннективно-операційна, творча, експресивно-емоційна); професійно-адаптивний (перцептивно-реактивна, рефлексивна, психолінгвістична складові).

3. Побудована й апробована педагогічна модель формування риторичної компетентності майбутніх психологів у ЗВО, у якій виокремлено концептуально-методологічний, змістовий, суб'єктний, організаційно-діяльнісний та оцінно-результативний блоки. Модель є структурно-функціональною, поєднує сукупність методологічних підходів і принципів риторичної освіти, компоненти риторичної компетентності, конкретизує напрями вдосконалення змісту риторикознавчих дисциплін з урахуванням професійного спрямування й активної суб'єкт-суб'єктної взаємодії у процесі практико спрямованого навчання. Її реалізація передбачає дотримання обґрунтованих педагогічних умов і впровадження розробленої методики поетапного формування риторичної компетентності, передбачає контроль та оцінювання досягнутої риторичної компетентності за допомогою визначених критеріїв, показників і рівнів. Модель ґрунтується на систематичності, послідовності та неперервності формування та розвитку риторичних знань, умінь і навичок, враховує специфіку профілю навчання, тобто забезпечує цілісність і наступність риторичної та професійної підготовки майбутніх психологів у ЗВО.

Упровадження та реалізація побудованої моделі дає змогу організувати поетапне та послідовне формування та розвиток риторичної компетентності, забезпечити системність і послідовність освітнього процесу, взаємозв'язки компонентів риторичної компетентності, спрогнозувати результати професійно-риторичної підготовки майбутніх психологів. В цілому це сприяє випереджувальному навчанню з урахуванням завдань профільних дисциплін і потреб подальшої професійної діяльності. Результати апробації свідчать, що організована за авторською моделлю риторична підготовка у ЗВО підвищує мотивацію студентів до риторичної діяльності, інтегрує риторичні та психологічні знання, вміння і навички.

4. Педагогічними умовами ефективної риторичної підготовки майбутніх психологів у ЗВО є комплекс педагогічних заходів, що забезпечують оновлення змісту навчання, застосування новітніх методів і технологій, цілеспрямоване формування у студентів компонентів риторичної компетентності та, як результат, – підвищення якості професійної підготовки і продуктивності подальшої професійної діяльності. На основі вимог сучасних методологічних підходів і запропонованих специфічних принципів обґрунтовано такі педагогічні умови: розвиток мотиваційно-ціннісної сфери особистості щодо риторичної компетентності як складової професійної підготовки психолога; удосконалення та розширення змісту риторич-

ної підготовки студентів-психологів з урахуванням компонентів риторичної компетентності; упровадження та застосування в освітньому процесі інноваційних технологій риторичної підготовки студентів-психологів; інтегрування риторичних знань, умінь і навичок у профільну (професійно орієнтовану) підготовку психологів.

Експериментальна перевірка засвідчила, що реалізація обґрунтованих педагогічних умов суттєво покращує риторичну компетентність майбутніх психологів, підвищується рівень якісних і кількісних показників успішності студентів з риторикознавчих і профільних психологічних дисциплін. Це сприяє досягненню належного рівня професійної підготовки, дає змогу випускникам швидко адаптуватися до фахової діяльності, ефективно виконувати різноманітні службові обов'язки.

5. Комплексна методика формування риторичної компетентності в магістрів спеціальності 053 «Психологія» відображає напрями реалізації змісту риторичної освіти і спрямована на забезпечення студентів професійно риторичними знаннями, вміннями і навичками, які сприяють особистісному розвитку та підвищенню їхніх можливостей щодо самореалізації у професійній діяльності. Її етапи – усвідомлення, розвитку, актуалізації, адаптації – відповідають компонентам риторичної компетентності та передбачають наступність і взаємозумовленість опанування всіх аспектів, компонентів і складників риторичної компетентності.

Методика формування риторичної компетентності майбутніх психологів поєднує елементи колективного, кооперативного, тренінгового та професійно ситуативного видів навчання, які обіймають комплекс сучасних методів розвитку риторичних знань, умінь і навичок відповідно до професійного спрямування психологічної освіти. Вибір інтерактивних методів здійснювався з орієнтацією на позиціонування студента як суб'єкта навчання та особистісно-професійного розвитку. Формування риторичної компетентності передбачає впровадження та реалізацію особистісно орієнтованих, когнітивно орієнтованих, діяльнісно орієнтованих освітніх технологій й активне застосування інформаційно-комунікаційних освітніх технологій. Вони сприяють розвитку риторичної особистості, ефективному засвоєнню матеріалу, дають змогу урізноманітнити подання інформації, інтенсифікувати навчання.

Додаток А

Вислови відомих людей про риторику*

- «Заговори, щоб я тебе побачив» (Сократ).
- «Багато говорити і багато сказати не є одне й те саме» (Софокл).
- «Головне в ораторському мистецтві полягає в тому, щоб не дати помітити мистецтво» (Квінтіліан).
- «Найбільше з досягнень оратора – не тільки сказати те, що потрібно, але і не сказати того, що не потрібно» (Цицерон).
- «Найкращий оратор той, який своїм словом навчає слухачів, приносить задоволення, справляє на них сильне враження» (Цицерон).
- «Найвеличніша з чеснот оратора не тільки сказати те, що треба, але й не сказати того, чого не треба» (Цицерон).
- «Дурня можна впізнати за двома прикметами: він багато говорить про речі, для нього не корисні, і висловлюється про те, про що його не питають» (Платон).
- «Яка людина, така і її мова» (Сократ).
- «Поетами народжуються, ораторами стають» (Цицерон).
- «Хто багато стріляє, ще не стрілець, хто багато говорить, ще не оратор» (Конфуцій).
- «Гарний оратор – той, хто вміє говорити просто про складне» (Скілеф)
- «Хто не вміє говорити, той кар'єри не зробить» (Наполеон).
- «Існує три категорії ораторів: одних можна слухати, інших не можна слухати, третіх не можна не слухати» (Архієпископ Меджі).
- «Оратор повинен вичерпати тему, а не терпіння слухачів» (Уїнстон Черчилль).
- «Ніяка інша здатність людини не дасть їй можливості з такою швидкістю зробити кар'єру та домогтися визнання, як здатність добре говорити» (Ч. Делью).
- «Читаючи авторів, які добре пишуть, звикаєш гарно говорити» (Ф. Вольтер).
- «Чудова думка втрачає свою цінність, коли вона погано висловлена» (Ф. Вольтер).
- «Говори, щоб я міг судити про тебе» (Б. Джонсон).
- Риторика – цариця душ і княгиня мистецтв» (Ф. Прокопович).
- «Істинне красномовство – це вміння сказати все, що треба, і не більше, ніж треба» (Ф. Ларошфуко).
- «Красномовство – це живопис думки» (Б. Паскаль).

---

* Джерело: упорядковано автором

- «Красномовство – це мистецтво говорити так, щоб ті, до кого ми звертаємося, слухали не тільки без труда, але і з задоволенням і щоб, захоплені темою і підбурювані самолюбством, вони захотіли глибше в неї вникнути» (Б. Паскаль).

- «Добре говорити – означає просто добре думати вголос» (Е. Ренан).

- «Оратором є лише той, хто в змозі говорити з кожного питання гарно, вишукано і переконливо, відповідно до важливості предметів, на користь часові і для задоволення слухачів» (Тацит).

- «Говори правду, і тоді не доведеться нічого запам'ятовувати» (М. Твен).

- «Є галузі, в яких посередність нестерпна: поезія, музика, ораторське мистецтво» (Ж. Лабрюєр).

- «Інший раз легше домогтися відповіді мовчанням, ніж задаючи питання» (П. Коельо).

- «Найважливіші слова в своєму житті ми вимовляємо мовчки» (П. Коельо).

- «Не те, що входить до вуст, поганить людину, а те, що виходить з її вуст» (П. Коельо).

Додаток Б

Сфери діяльності, професійні якості та структура професіоналізму психологів

Основні сфери діяльності психолога*

• практичний психолог у психологічній службі системи освіти (практичний психолог у дошкільних закладах освіти, спеціальних дошкільних закладах освіти, дитячих будинках, закладах загальної середньої освіти, закладах професійно-технічної освіти та закладах вищої освіти);

• викладач психології (заклади вищої освіти різного профілю);

• менеджер із добору персоналу (бізнес-структури, приватні та державні підприємства, HR-менеджмент);

• практичний психолог у силових структурах (МВС, Збройні сили України, ДСНС, Служба безпеки України, Департамент прикордонної служби України, Державна митна служба тощо);

• менеджер із реклами (телебачення, радіо, інші галузі виробничої та невиробничої сфери);

• психолог-консультант (приватні психотерапевтичні центри, лікувальні установи всіх типів власності, коучінг-центри);

• медичні установи (лікарні, поліклініки, наркологічні центри, реабілітаційні центри);

• соціальні організації (дитячі будинки, притулки, будинки престарілих, інвалідів, дитячі центри творчості і дозвілля);

• робота на телефоні довіри.

Професійно важливі якості психолога*

1) якості, що характеризують теоретичну обізнаність (відкритість для засвоєння нового знання, для сприйняття альтернативних поглядів, високий рівень інтелекту на фоні позитивного фізичного і психічного стану, високий рівень загальної культури, високий рівень професійної мотивації, компетентність, освіченість, різнобічність, розпізнавання будь-якого відхилення від нормального функціонування чи розвитку об'єкта, швидка орієнтація в ситуації);

2) комунікативні якості (вміння встановлювати контакти, виразність мови, вміння розрядити напруженість, вміння управляти самим собою та процесом спілкування, здатність знайти багато реакцій – вербальних і невербальних – на широкий спектр ситуацій і проблем, здатність практично вирішувати задачі на спілкування, комунікабельність,

---

* [160].

* [246, с. 6-7].

комунікативність, контактність, привітність, товариськість, почуття гумору);

3) якості, що характеризують толерантність (альтруїстичність, безумовне прийняття особистості клієнта, вихованість, гуманність, доброта, повага до людини, почуття глибокої любові до дитини, професійний такт, самовладання, стриманість, терплячість);

4) якості, що допомагають зрозуміти внутрішній світ іншої людини (відгукуваність, емпатія, проникливість, чуйність, уважність);

5) динамічність поведінки;

6) якості, що характеризують творчий потенціал особистості (винахідливість, нестандартність мислення, почуття новизни);

7) спостережливість;

8) психологічна інтуїція;

9) сензитивність;

10) позитивне уявлення про образ «Я»;

11) потреба в самоактуалізації;

12) оптимізм.

Структура професіоналізму психолога*

– професійна культура: сукупність професійних знань, умінь, навичок, що обумовлюють його професійну компетентність, яка за певних умов може перерости у творчу діяльність психолога;

– ціннісно-мотиваційна й емоційна сфера особистості психолога, його потреби, інтереси, життєві настанови, ставлення до навколишнього, бажання удосконалюватися;

– здатність до співпраці, взаємодії у творчому процесі, прагнення до інноваційних форм діяльності, потреба у професійному зростанні;

– високий ступінь розвитку мислення, його гнучкість, нестереотипність, оригінальність, глибина, здатність швидко знаходити варіанти рішень і змінювати прийоми дій щодо нових умов;

– здатність передбачати результати своєї творчої діяльності, визначати найбільш ефективні способи вирішення проблем, аналізувати свою практичну та корекційну діяльність;

– здатність до саморегуляції поведінки, високий рівень розвитку психофізіологічних можливостей, висока загальна працездатність, велика внутрішня енергія;

– культура мовлення, що вимагає правильності, виразності, ясності, точності, образності, доцільності, експресивності;

– культура спілкування, що передбачає повагу до співрозмовника через вивчення його інтересів, управління поведінкою, відповідальність за своє слово.

---

* [75, с. 30-31].

Додаток В

Основні аспекти, критерії та напрями вдосконалення культури мовлення студентів-психологів

Основні аспекти культури мовлення за певними рівнями сучасної літературної мови, актуальні для формування риторичної компетентності:

- відповідальне ставлення до вибору мовних засобів на *лексичному рівні* забезпечить вживання слів відповідно до їхнього значення, неприпустимість використання суржикових конструкцій, сплутування паронімів, уникання слів-паразитів, тавтологічних словосполучень, ненормативних слів та жаргонізмів;

- знання законів словотворення (*словотвірний рівень*) забезпечить утворення слів за національними моделями, тобто вживання власне українських морфем;

- дотримання норм вимови і наголошування (*орфоепічний та акцентологічний рівень*) забезпечить зрозумілість і чистоту мовлення, виразну дикцію психолога;

- *морфологічний рівень* охоплює правила утворення та поєднання граматичних форм слова, які є невід'ємним аспектом культури мовлення психолога;

- розуміння помилковості уживання суржикових прийменникових конструкцій та закономірностей побудови словосполучень і речень забезпечить вивчення норм *синтаксичного рівня*.

Критерії культури мовлення, дотримання яких є також важливою умовою для формування і розвитку всіх видів риторичної діяльності:

- правильність мовлення – дотримання норм сучасної української літературної мови на всіх рівнях підвищує професійний рівень фахівця будь-якої спеціальності;

- точність мовлення – слова мають відповідати їхнім значенням у мові, точність розглядають у вираженні через слово думки та відображенні дійсності;

- логічність і послідовність – мовлення психолога повинно бути продумане, виважене та структурно впорядковане;

- чистота мовлення – недопускання у професійному мовленні психолога елементів не властивих літературній мові (просторічні слова, жаргонізми, вульгаризми, штампи в мовленні та інші);

- лексичне багатство й різноманітність – лише робота над збагаченням словникового складу (найдієвішим для розвитку професійного мовлення, безсумнівно, є вивчення спеціалізованої наукової літерату-

ри) забезпечить багатство мовлення, що є запорукою ефективного гармонійного спілкування;

- доцільність мовлення – висловлювання має відповідати меті, умовам спілкування та враховувати особливості співрозмовників чи аудиторії, а для психолога його клієнтів;

- впливовість мовлення – здатність розбудити розум і почуття, спонукати слухача прислухатися та прийняти погляди фахівця;

- простота (природність) мовлення – сприймається слухачами швидше, оскільки *«велика простота – найвища досконалість»* (Богдан-Ігор Антонич);

- ясність, доступність мовлення – забезпечує розуміння сказаного, тому навіть у професійній діяльності не потрібно перенасичувати мовлення професійними термінами чи запозиченими словами, адже психолог спілкується перш за все з особистістю;

- стислість – уміння говорити по суті, доносити основну думку.

Поради з удосконалення культури мовлення та риторичної майстерності*:

1. Виробити навички мовленнєвого самоконтролю й самоаналізу.

2. Активно опрацьовувати матеріали з культури мови, стилістики тощо.

3. Вивчати мовлення майстрів слова (письменників, ораторів, психологів), запозичувати їхній досвід у власній риторичній діяльності.

4. Читати вголос з дотриманням усіх аспектів нормативності (орфоєпії та наголошування).

5. Заучувати напам'ять художні твори (збагачує лексичний запас, сприяє засвоєнню мовних конструкцій).

6. Вивчати вислови і фразеологізми, що збагачують мовлення.

7. Виробити звичку говорити неквапливо, не ковтаючи слів, з логічними паузами.

8. Привчати себе до систематичного запису власних думок та спостережень.

9. Виробити звичку читати «з олівцем у руках», занотовуючи окремі фрази, афоризми, думки тощо, щоб згодом опрацювати їх, адже для оратора записник як для рибалки сіті.

10. Не допускати, щоб цікавий, вартісний вислів оминув вашу увагу [216, с. 53-54].

---

* [216, с. 53-54].

Додаток Д

**Таблиця Д.1 – Тематичний план вибіркової дисципліни
«Риторична майстерність практичного психолога»
для студентів-магістрів спеціальності 053 «Психологія»**

№ з/п	Розділи і теми	К-сть год.
Змістовий модуль 1. Риторична компетентність як чинник успішної професійної діяльності майбутнього психолога		
1	Зміст і особливості риторичної діяльності психолога	2
2	Провідні аспекти риторичної діяльності практичних психологів	2
3	Складові риторичної компетентності майбутнього психолога	2
Змістовий модуль 2. Особливості підготовки до публічного виступу майбутнього психолога		
4	Підготовка до публічного виступу: психологічний аспект	2
5	Структура публічного виступу та її складові	2
6	Сторітелінг як нова тенденція публічного виступу	2
7	Імпровізація у публічному виступі	2
Змістовий модуль 3. Основні аспекти техніки спілкування майбутнього психолога		
8	Риторична культура мовлення психолога	2
9	Засоби переконливого мовлення: професійний аспект	2
10	Невербальне спілкування у професійній діяльності психолога	2
11	Психологічні аспекти спілкування майбутнього психолога	2
Змістовий модуль 4. Основні форми спілкування психолога: професійний аспекти		
12	Стилістичні ресурси переконливого мовлення психолога: риторичні прийоми та культура мовлення	2
13	Риторичні аспекти психологічного спілкування: бесіда, консультування, телефон довіри, психокорекція, психотерапія тощо	
14	Панельна дискусія: професійний аспект психолога	2
15	Тренінг як основна форма публічних виступів у діяльності психолога	2
16	Підсумкове заняття	2
Усього		32

Додаток Е

Таблиця Е.1 – Тематичний план роботи ораторського гуртка
«Риторична майстерня» для студентів-психологів

№ з/п	Розділи і теми	К-сть год.
Змістовий модуль 1. Принципи публічного виступу		
1.	Підготовка до публічного виступу: психологічний аспект	2
2.	Структура публічного виступу: основні змістові аспекти	2
3.	Сторітелінг: як впливати через історії?	2
4.	Мовний експромт: особливості, цікавинки	2
Змістовий модуль 2. Техніка публічного виступу		
5.	Оратор і аудиторія як психологічна система	2
6.	Невербальне спілкування у публічному виступі	2
7.	Стилістичні ресурси переконливого мовлення психолога: риторичні прийоми	2
8.	Візуалізація виступу: основні тенденції	2
Усього		16

Додаток Ж
Приклади ефективних методів формування
риторичної компетентності студентів-психологів

Додаток Ж.1

Методи колективного навчання в риторичній підготовці
студентів-психологів (етап усвідомлення)

Метод «Відкритий мікрофон» може використовувати викладач на заняттях риторики під час подання нового матеріалу чи актуалізації знань вивченої теми. Викладач будує подання нового матеріалу у формі запитань: задає запитання за темою, студенти по черзі відповідають на запитання, висловлюють свої думки, погляди. Важливою умовою є дотримання певних принципів проведення, зокрема: відповіді лише той, у кого є «мікрофон», відповідь має бути аргументована, відповіді не коментують інші студенти. Риторика дозволяє активно використовувати цей метод, оскільки формування риторичної компетентності будується на основі особистісно орієнтованого підходу, в основі якого розвиток творчості, креативності мислення та мовлення.

Завдання «Мікрофон»

Мета: розвинути навички активного мислення та імпровізаційного публічного виступу.

Тривалість: 20–30 хв. (публічний виступ – до 2 хв. для кожного).

Кількість учасників: не більше 15.

Опис. У центрі аудиторії розміщено уявний «мікрофон». Студенти обирають тему для обговорення в контексті професійного спрямування (можна використати мозковий штурм для визначення актуальної теми). Студенти за бажанням виходять і розкривають якийсь один аспект обраної теми. Міні-спіч має бути структурований та аргументований, але його не коментують інші студенти.

Метод «Мозковий штурм» є колективним методом обговорення і вирішення проблемних завдань, передбачає генерування нових ідей шляхом розвитку творчого, креативного, нестандартного та критичного мислення. У контексті формування риторичної підготовки цей метод важливий, оскільки зорієнтований на обговорення і вирішення певної проблеми шляхом вільного висловлювання своїх думок, ідей, пропозицій і рішень. Важливо, що висловлені ідеї не піддаються критиці.

Завдання «Інформація – голова – серце»

«Говоріть правду – тоді Вам не доведеться нічого запам'ятовувати» (Марк Твен)

Мета: активізація теоретичної інформації; розвиток креативного, самостійного мислення, мовленнєвих навичок; розвиток навичок логічно обґрунтовувати свою думку.

Тривалість: 5–10 хв.

Кількість учасників: не більше 15.

Опис і завдання. Встановіть відповідники. Обґрунтуйте свою відповідь. Як Ви розумієте наведені асоціації в контексті публічного виступу?

Інтелектуальна правда	серце
Емоційна правда	інформація,
якою ми володіємо	
Фактична правда	голова

Коментар: Правда привертає серце. Коли ми говоримо правду під час публічного виступу, відбуваються такі речі: налагоджується контакт з аудиторією, ми говоримо пристрасно та набуваємо впевненості.

Історія викликає розуміння. Коли ми розповідаємо історію – складні поняття стають зрозумілими, думки – незабутніми, долучається кожен слухач.

Візуалізація зосереджує увагу. Коли ми показуємо картинки під час публічного виступу – люди бачать саме те, що ми маємо на увазі, оволодіння увагою, проганяємо нудьгу [364].

Завдання «Правда»

Мета: активізація теоретичної інформації, розвиток креативного, самостійного мислення, мовленнєвих навичок, логічно обґрунтовувати свою думку.

Тривалість: 5-10 хв.

Кількість учасників: не більше 15.

Опис. Вдала презентація дає змогу ділитися новою інформацією, прекрасна презентація змінює те, що ми знаємо, надзвичайна презентація змінює те, у що ми віримо. Прокоментуйте вислів Дена Роума про те, що не всі види правди є рівноцінними «Речі у які ми віримо, важливіші за речі, які ми знаємо, і за прості факти» [364]. Обґрунтуйте свою відповідь. Як Ви розумієте наведені вислови в контексті публічного виступу?

Метод «Незакінчені речення» дає змогу кожному сказати щось швидко, по черзі, відповідаючи на запитання або формулюючи свою думку (позицію), шліфують уміння студентів репрезентувати власні ідеї, долати стереотипи, бар'єри у спілкуванні; невимушено, вільно висловлюватися; навчають говорити стисло, оригінально та переконливо [82, с. 33].

Завдання «Продовжіть речення»

Мета: налаштування студентів на активну мовленнєву діяльність, розвиток імпровізаційного мовлення.

Тривалість: 3–5 хв.

Кількість учасників: не більше 15.

Опис. Студент відповідає на питання і ставить іншому учасникові питання, яке має структуру «Якщо..., то...») Студенти продовжують речення по черзі. Висловлюються всі студенти.

Приклади речень:

– Я вирішив бути психологом, тому що...

– Моя мрія бути психологом, оскільки...

– Коли я отримаю диплом психолога, я ...

– Риторика потрібна мені для того, щоб...

– Я прагну покращити свою ораторську майстерність для того, щоб...

– Професійна діяльність потребує сформованих риторичних умінь і навичок, оскільки...

Приклади речень на розвиток креативного мислення:

– Якщо б день можна охарактеризувати за допомогою кольорів, то...

– Якщо б відчуття можна охарактеризувати за допомогою кольорів, то...

– Якщо б мій характер можна охарактеризувати за допомогою прикметників, то...

– Якщо асоціювати себе з рослиною, то я би був(ла)..., оскільки ....

– Якщо асоціювати себе з казковим героєм, то я би був(ла)..., оскільки...

– Якщо асоціювати себе з актором, то я би був(ла)..., оскільки ....

Обговорення: Чи легко було доповнювати речення? Які емоції виникали у Вас асоціації?

Завдання «Спільна історія»

Мета: налаштування студентів на активну мовленнєву діяльність, розвиток імпровізаційного мовлення.

Тривалість: 3–5 хв.

Кількість учасників: не більше 15.

Опис і завдання. Перший студент починає історію, а далі послідовно долучаються наступні учасники гри. Кожен говорить по одному реченню. Потрібно логічно поєднувати всі речення.

Приклади початку імпровізаційних історій:

«В дитинстві я мріяв бути психологом...»;

«Одного разу мене запросили провести психологічний тренінг для учнів школи...»

Теми для імпровізаційних історій:

«Мій перший досвід оратора».

«Мій перший день в університеті».

Варіанти. Завдання можна виконувати як з усією групою разом, так і поділити на підгрупи і провести конкурс на найцікавішу імпровізаційну історію.

Метод «Коло ідей». Метою методу є залучення всіх студентів до активної мисленнєво-мовленнєвої діяльності. Можна використовувати як загальне обговорення певного питання або як доповіді від малих груп. У риторичній підготовці цей метод цікаво застосовувати для висловлення студентами власних, креативних ідей, коли кожен студент подає по одній ідеї по черзі.

Завдання «Складові публічного виступу»

Мета: активізація теоретичної інформації, розвиток креативного, самостійного мислення та розвиток мовленнєвих навичок – логічно обґрунтувати свою думку.

Тривалість: 5–10 хв.

Кількість учасників: не більше 15.

Опис. Структура публічного виступу складається із 3 частин: вступ, основна частина, висновок. Продовжте список складових публічного виступу. Обґрунтуйте свої відповіді.

Варіанти відповідей: Вступ: самопрезентація, запитання до аудиторії, «презентація презентації», посилання на попереднього спікера, «дорогою сюди», історія, подія, цитати, приказки, прислів'я, жарт, почуття, емоції, художні засоби, метафора, синекдоха (число що вражає), комплімент тощо.

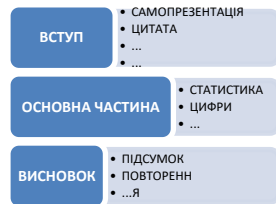
Завдання «Життєвий та професійний кодекс психолога»

Мета: рефлексія та вербалізація життєвих і професійних цінностей і принципів.

Тривалість: 30 хв.

Матеріали: картки з зображенням приголосних і голосних букв українського алфавіту.

Опис: Картки розподіляються між учасниками групи. Завдання для учасників – сформулювати декілька значущих для них особисто та світу в цілому життєвих та професійних правил, які б розпочиналися на букви, написані на картках. По закінченні роботи групі пропонується прочитати сформульовані закони, дотримуючись алфавітного порядку. Таким чином, групою створюється єдиний життєвий та професійний кодекс психолога [346].

Навчальні дискусії. Велике значення для розвитку риторичних знань, умінь і навичок мають *навчальні дискусії* як метод колективного навчання. Дискусія – це один із методів групового обговорення, виступає у ролі найважливішої форми інтелектуального спілкування, є ефективним способом переконання та публічним обговоренням будь-яких проблем чи питань [41, с. 146-150]. Метою навчальних дискусій є розвиток вміння добирати аргументи, приклади, факти, виявляти причинно-наслідкові зв'язки, розвинути культуру спілкування. Ці моменти в контексті риторичної підготовки не є прямими дидактичними завданнями, а не побічними виховними цілями, як в інших дисциплінах [128, с. 110].

У риторичній підготовці дискусія є одним із основних методів розвитку навичок спілкування, тому варто урізноманітнювати цей метод, організовуючи такі види дискусій: *дискусія групами*, коли створюються групи відповідно до поглядів розв'язання проблеми; *дискусія «аргумент – контраргумент»*, в якій одна група пропонує свій аргумент, інша висуває проти нього свій контраргумент. Цікавою для розвитку креативного, критичного мислення є *проблемно-орієнтовна дискусія* – обмін інформацією та ідеями для знайдення правильного рішення проблеми та досягнення єдиного погодження [383, с. 131-132; с. 183-184].

Як метод колективного обговорення певної теми, питання, вирішення проблеми варто застосовувати різні види дискусій. Найбільш поширеною є *групова дискусія*, яку визначають як колективне обговорення певного питання, зіставлення думок, інформації з певної теми. Дискусія є процесом діалогічного спілкування під час якого відбувається формування практичного досвіду щодо обговорення й вирішення теоретичних і теоретико-практичних проблем, а в контексті риторичної підготовки забезпечується реалізація основних принципів формування риторичної компетентності – діалогічності та мисленнєво-мовленнєвої активності.

Завдання «Що я знаю про дискусію?»

Мета: налаштування студентів на активну мовленнєву діяльність, розвиток навичок проведення дискусії.

Тривалість: до 10 хв.

Кількість учасників: не більше 15.

Опис. Студенти відповідають на питання.

1) Пригадайте відомі вам телепередачі, в основу яких покладено дискусію.

2) Які теми телевізійних дискусій вам запам'яталися?

3) Які тези формулювалися у процесі дискутування?

4) Пригадайте ведучих таких передач. Чим сподобалася (або не сподобалася) вам робота цих ведучих?

- 5) Чи запам'ятався вам хтось із дискусантів і чим саме?
 6) Чим, на вашу думку, пояснюється популярність теледискусій (ток-шоу)?
 7) Пригадайте дискусії, які виникали у вас на заняттях. Щодо яких проблем виникали незгоди?
 8) Чи вдалося вам у процесі обговорення порозумітися?
 9) Що сприяло і що ставало на заваді порозуміння?
 10) Чи вважаєте ви дискусії корисними? Чому?

Завдання-дискусія «Соціальні мережі: простір для спілкування чи прихована небезпека?»

Мета: розвиток умінь та навичок участі у дискусії, культури спілкування (культура мовлення, толерантність, демократичність, повага співрозмовників).

Тривалість: 20 хв.

Кількість учасників: не більше 15.

Опис і завдання. Студенти опрацьовують матеріал щодо проведення дискусії: формулюють перелік питань для обговорення та цікаву інформацію на задану тему.

Орієнтовні питання для обговорення:

- Чи спілкування в соціальних мережах є корисним?
- Чи спілкування в соціальних мережах є безпечним?
- Спілкування дітей в соціальних мережах: плюси чи мінуси?

Студенти готують інформацію, заповнюючи таблицю з позиції «так» і «ні» та проводять дискусію, висловлюючи свої думки.

З ПОЗИЦІЇ «ТАК»	З ПОЗИЦІЇ «НІ»
1. Користь соціальних мереж	
2. Безпека соціальних мереж	
3. Діти в соціальних мережах: плюси чи мінуси	

Правила дискусії: отримання регламенту; взаємоповага; лаконічність; говорити по черзі тощо.

Методи розвитку навичок публічного виступу. Оскільки майстерність публічного виступ є найвищим рівнем риторичної підготовки, необхідно постійно удосконалювати навички ефективного публічного виступу. Важливо, щоб вже з першого заняття студенти усвідомили вагомість майстерності виступати перед публікою. Найкраще усвідомлення, розуміння та аналізування можливе лише у результаті практики.

Тому необхідно застосовувати різноманітні методи розвитку публічного виступу на кожному занятті. Це можуть бути заделегідь підготовлені промови як вид домашнього завдання; виступи, підготовленні в заданий проміжок часу на занятті (групова підготовка чи індивідуальна); виступи-імпровізації (виступи без жодної підготовки).

Цікавим досвідом є організація і проведення тематичних занять в контексті розвитку навичок публічного виступу за тематичними блоками. Тематика виступів може бути різноманітна. Пропонуємо такі тематичні блоки:

Тематичний блок «Рекомендую прочитати психологові» (презентація книги у контексті вирішення певної проблеми: професійний аспект). Цей блок розкриває зацікавлення студентів, їхні погляди, адже книга захоплює, змінює погляди і допомагає вирішити певні проблеми. Важливим аспектом цього блоку також є розвиток навичок виголошення мотиваційної промови. Цей тематичний блок об'єднує захоплення і професійний розвиток студентів-психологів. Можна пропонувати публічні виступи у різноманітних аспектах, наприклад:

- ✓ презентація навчальної книги з психології, яку повинен прочитати майбутній психолог;

- ✓ презентація художньої книги, яка зацікавила, вразила і одночасне розкриття якоїсь психологічної проблеми, яку можна вирішити, прочитавши пропоновану книгу.

Основне завдання до змісту публічного виступу – не переказувати зміст книги, а зацікавити аудиторію, тобто враховувати всі аспекти і закони ефективного публічного виступу.

Цікавим досвідом є те, що студенти приносять ці книги і обмінюються для прочитання. Таким чином реалізується професійне спрямування риторичної підготовки.

Тематичний блок «Видатні оратори-психологи: секрети успіху». Під час курсу «Риторична майстерність практичного психолога» варто пропонувати підготувати публічні виступи про відомих психологів-ораторів: проаналізувати риторичні аспекти їхніх публічних виступів, визначити секрети успіху тощо.

Тематичний блок «Заняття-конференція» (присвячена певній даті, події тощо). Як показує практика, ефективним і цікавим для студентів-психологів проводити заняття-конференцію до Дня психолога. Студенти, консультуючись з викладачем, вибирають тему і готують тези доповідей.

Тематичний блок «Як зробити життя кращим: психологічний аспект» (мотиваційні виступи, які розкривають певні проблеми професійного спрямування). Для студентів-психологів вибір теми публічного виступу щодо розкриття різноманітних аспектів психології (фільми,

музика, подорожі, робота тощо). У цьому блоці доцільно підсилити виступ прикладом із власного життя, відомих чи близьких людей, сторітелінгом.

Тематичний блок «Невербальна комунікація психолога». Питання невербальної комунікації є надзвичайно широке. Заняття на цю тему цікаво провести у формі публічних виступів студентів, оскільки кожен студент має змогу не лише самостійно підготувати цікаву інформацію, але й показати на прикладі. Такі інформаційно-практичні виступи сприяють кращому запам'ятовуванню поданого матеріалу.

Тематичний блок «Психологічні аспекти ораторської майстерності». Тематика цього блоку для студентів-психологів сприятиме розвитку професійно-риторичних знань, погляду на ораторське мистецтво крізь психологічні аспекти.

Тематичний блок «Психологія сьогодні». Публічні виступи на професійну тематику сприятиме інтегруванню професійних та риторичних знань, умінь і навичок та є важливою складовою розвитку саме професійно-риторичних навичок. Під час вибору теми публічного виступу необхідно врахувати зацікавлення однокласників, її актуальність, висвітлити проблематику та подати вирішення проблемних питань.

Тематичний блок «Хобі». Важливим аспектом цього блоку є розвиток навичок виголошення мотиваційної промови – переконати і зацікавити своїм виступом, надихнути на певну діяльність. Теми можуть бути різноманітними.

Як свідчить науково-методична література та показує практика викладання, найкращі промови можуть бути лише за умови зацікавлення доповідачем темою публічного виступу. Для цього, на нашу думку, доцільно пропонувати студентам самостійно обирати теми відповідно до тематики запропонованих блоків. Важливо, щоб теми публічних виступів у відповідних блоках, тобто на кожному занятті, не повторювалися. Для реалізації цього аспекту варто використовувати інформаційно-комунікаційні технології, зокрема цікавим є застосування мобільних додатків чи соціальних мереж для комунікування. Вважаємо, що впровадження такого аспекту сприятиме зацікавленню студентів, розвитку мотиваційної складової студентів до підготовки, активізації студентів до пошуку цікавих ідей, а для викладачів – забезпечення контролю у виборі тем, постійної дистанційної взаємодії, заохочення та сприяння позааудиторного спілкування.

Практикою показано ефективність такого впровадження та зацікавленість студентів у такому навчанні. Наприклад: створення групи у мобільному додатку *Viber* чи *Telegram* забезпечить можливість надання інформації про обрану тему, що сприятиме різноманітності та неповторюваності обраних самостійно тем, а викладачеві на заняттях просте-

жити послідовність і взаємозв'язок виступів та забезпечити постійну активізацію студентів, увагу, бути завжди готовим вийти до аудиторії.

Важливим аспектом є запитання до оратора та колективне обговорення таких публічних виступів в аспекті покращення, доповнення, виділення сильних сторін у виступі та пропозицій і побажань розвитку надалі (таблиця К.1).

Реалізація проведення таких занять для розвитку майстерності публічного виступу у ЗВО може мати деякі труднощі, зокрема велика кількість студентів у групі і часові обмеження, оскільки важливо, щоб всі студенти були задіяні до публічних виступів певного тематичного блоку в межах одного заняття. Дуже важлива організація проведення. Пропонуємо заздалегідь встановлювати правила:

- ✓ час публічного виступу – 3–5 хв. (залежить від кількості студентів);

- ✓ запитання – не більше п'яти;

- ✓ колективне обговорення – 2–3 студенти надають відгуки.

Для реалізації всіх зазначених аспектів публічного виступу та забезпечення зворотного зв'язку можна, розподіливши ролі серед студентів групи. Пропонуємо такі функціональні ролі:

- ✓ тайм-менеджер (стежить за часом);

- ✓ експерт з культури мовлення (фіксує помилки);

- ✓ експерт зі побудови промови (структури публічного виступу);

- ✓ експерт зі змісту;

- ✓ експерт з невербальної комунікації;

- ✓ експерт, який оцінює засоби активізації уваги слухачів.

Освітній процес у вищій школі має будуватися на основі дотримання норм етики і моралі, націлений на усвідомлення студентами основних правил професійної етики, норм культури спілкування та поведінки у майбутній професійній діяльності. У нашій культурі мало толерантності до помилок, проте саме для формування риторичної компетентності викладачеві важливо не виправляти, не критикувати, а підтримувати і підказувати. Вважаємо, що креативний викладач уособлює та поєднує різноманітні рольові функції залежно від навчальної ситуації та потреб студентів, зокрема: *фасилітатор* – розвиває потенціал групи, підтримує й організовує ефективну індивідуальну та групову роботу під час риторичної підготовки; *порадник* і *наставник* – мотивує, сприяє виявленню слабких сторін і надає цінні рекомендації та поради для покращення навичок, налагоджує зворотній зв'язок; *експерт* – досвід і знання викладача дають можливість бути знавцем, котрий орієнтує, скеровує навчальну роботу, оцінює достовірність інформації; *суддя* – справедливо оцінює, порівнює успіхи, повідомляє про прогрес у навчанні, створюючи атмосферу довіри, не критикує, а вказує

на елементи, які можуть зробити публічний виступ, спілкування цікавішими, яскравішими; *об'єкт для наслідування* – володіє всіма складниками риторичної компетентності (добрий оратор і фахівець із широким діапазоном знань, який є прикладом для студентів) [333, с. 7-9]. Володіти цими функціями викладачеві, безперечно, надзвичайно важливо для проведення різних видів і занять із риторикознавчих дисциплін.

Завдання на розвиток навичок публічного виступу, рефлексії

Завдання «Розвиток публічного виступу»

Мета: розвиток навичок публічного виступу, розвиток навичок аналізування виступу своїх одногрупників.

Тривалість: 30–40 хв. (публічний виступ – до 3 хв. для кожного, обговорення 2–3 хв.).

Кількість учасників: не більше 15.

Опис. Студенти заздалегідь обирають тему виступу (додаток 3). На занятті студенти виступають по черзі. Інші уважно слухають промови ораторів, аналізують та під час обговорення висловлюють пораду для покращення промови. Таким чином слухачі теж здобувають певний досвід. Після кожного виступу кожен може дати добру, дружню раду, як виступ зробити сильнішим, переконливішим, яскравішим. (Поради надають за критеріями, які наведені у таблиці К.1).

Коментар. Допомагаючи колезі добрими порадами, ми самі вдосконалюємося як оратори, адже кожен учасник виступає одночасно і доповідачем і рецензентом.

Варіанти. Цей метод можна застосовувати і для розвитку навичок імпровізаційного публічного виступу.

**Таблиця Ж.1 – Схема аналізу промови та публічного виступу
(критерії, за якими можна давати пораду однокласникам щодо
удосконалення промови чи публічного виступу)***

№ з/п	Характеристики	Оцінювання	
		належ-но	недо-речно
1. Структура публічного виступу			
1.	наявність трьох складових (вступ, основна частина, висновок)		
2.	ефективність вступу		
3.	доречність побудови основної частини		
4.	влучність висновку		
2. Зміст промови			
1.	міра розкриття теми		
2.	досягнення мети промови		
3.	доцільність аргументів		
4.	інформаційна новизна		
3. Вербальні засоби			
1.	культура мовлення		
2.	мовні особливості (словниковий запас, ясність і логічність висловлення думки, лаконічність тощо)		
3.	використання риторичних фігур і тропів		
4.	вміння користуватися інтонаційними можливостями мовлення (тон, гучність, паузи)		
4. Невербальні засоби			
1.	доречність, природність і виразність жестів		
2.	емоційна насиченість виступу, впевненість		
3.	зовнішній вигляд		
4.	постава (манера стояти, положення рук тощо)		
5. Засоби активізації уваги слухачів			
1.	зоровий контакт		
2.	взаємодія з аудиторією		
3.	різні форми подання матеріалу		
4.	залучення студентів до діалогу		

* [358, с. 204].

Завдання на розвиток навичок самопрезентації

Завдання – самопрезентація «Я – не я»

Мета: розвинути навички публічного виступу, навички самопрезентації.

Тривалість: 20–30 хв. (публічний виступ – до 2 хв. для кожного).

Кількість учасників: не більше 15.

Опис. Подумайте, який актор найкраще відображає Вашу індивідуальність. Від імені цього актора створіть промову-самопрезентацію, розкрийте риси характеру, які вам найбільше імпонують. Студенти вгадують актора.

Запитання для обговорення: Чому Ви обрали для себе саме цього актора? Чи легко Вам було асоціювати себе з певною людиною? Чи вдало і доступно розкрито особистість актора?

Завдання на розвиток імпровізаційного публічного мовлення

Завдання «Різні/рідні слова»

Мета: налаштування студентів на активну мовленнєву діяльність, розвиток імпровізаційного логічного мовлення.

Тривалість: 3–5 хв.

Кількість учасників: не більше 15.

Коментар. Словом можна благословити, можна знищити, слова визначають, що ти думаєш і що про тебе думають інші [463, с. 11-22].

Опис. Студент загадує 3 слова, які нічим не пов'язані між собою, наприклад: *психолог, будинок, вірус*. Інший складає речення з цих слів.

Обговорення: Чи легко було скласти речення без підготовки? Які емоції виникали?

Завдання «Посиденьки з друзями»

Мета: дізнатися цікаву інформацію про своїх однокласників, краще пізнати один одного завдяки невимушеному спілкуванню, розвинути навички імпровізаційного публічного виступу.

Тривалість: 20–30 хв. (публічний виступ – до 2 хв. для кожного).

Кількість учасників: не більше 15.

Матеріали: картки з написаними темами для міні-спітчів.

Опис. Кожен учасник по черзі витягає по одній картці і розкриває запропоновану тему без підготовки.

Орієнтовані теми:

1. Найкращий день Вашого життя.
2. Ваша найцікавіша подорож.
3. Останній фільм, який найбільше Вас вразив.
4. Остання книга, яка найбільше Вас зацікавила.
5. Людина, яка найбільше вплинула на Вас у житті.
6. Як Ви обрали свою майбутню професію?
7. Як Ви визначаєте, що добре, а що погане?

8. Як Ви уявляєте своє життя через 10 років?
9. Ваше ставлення до соціальних мереж.
10. Що б Ви прибрали зі свого життя?
11. Три речі, які роблять Вас щасливими.
12. Три речі, які роблять Вас нещасними.
13. Розкажіть про своє найбільше досягнення.
14. Що Ви змінили б у своєму вихованні, якби могли?
15. Де і коли Ви хотіли б жити (окрім нашого часу)?

Обговорення: Які емоції виникали, коли побачили тему імпровізації? Чи легко було виступати без підготовки? [358, с. 38]

Завдання на розвиток навичок сторітелінгу

Завдання «Сторітелінг – хто ми»

Мета: розвиток навичок сторітелінгу.

Тривалість: презентація 2–3 хв.

Кількість учасників: не більше 15.

Коментар. Під час сторітелінгу рекомендують дотримуватися основних принципів, зокрема: добре знай те, про що розповідаєш; готуйся старанно, але майте місце для імпровізації; будь впевненим і переконливим у своїх поглядах; буди щедрим на історії і прагни змінити аудиторію тощо [474, с. 37-44], адже сторітелінг – це не про те, що ми робимо, сторітелінг – це про те, хто ми [471].

Завдання і опис. Створіть переконливий публічний виступ у формі сторітелінгу.

Обговорення: Яка роль історій в публічному виступі? Як впливають історії на слухачів? Чи вдалося донести інформацію?

Завдання «Від сліз до сміху»

«Драма розбиває наше серце, а потім зцілює його» (Д. Роум)

Мета: розвиток навичок переконливого публічного виступу.

Тривалість: презентація 2-3 хв.

Кількість учасників: не більше 15.

Коментар. Що цікавить усіх людей? П. Сопер витоками основних інтересів називає питання життя і смерті, здоров'я, грошей і власності, професії і соціального престижу [393]. На думку Дена Роума, драма у промові – це мандрівка «від сліз до сміху», за допомогою якої ми змінюємо аудиторію. Оскільки драма спрямована нам у серце, вона отримує відгук на найвищому рівні правди. Нам лише потрібно торкнутися правильних струн у душах наших слухачів – і зміни, які ми викликали, житимуть вічно [364, с. 148-181].

Завдання і опис. Створіть переконливий публічний виступ, в основі якого буде драматична історія. Побудуйте свою промову за наведеною структурою і додайте у свій виступ малюнки, схеми, графіки:

1. *одного чудового дня...* (рік, місяць, дитинство тощо...);

2. *виклик* (виникає виклик, який ми не можемо ігнорувати);
3. *криза поглиблюється* (поки ми розв'язуємо проблему, ситуація погіршується і ми опиняємося на дні);
4. *дно* (найгірше: усе марно, надії нема);
5. *відкриття* (раптом ми бачимо вихід зі скрутного становища);
6. *сходження* (завдяки нашим здібностям ми знаходимо вирішення);
7. *повернення* (ми не лише повернулися, а й відкрили для себе нові можливості, здібності ...);
8. *урок* (якщо шукати вихід, він завжди знайдеться) [364, с. 148-181].

Обговорення: Яка роль історій в публічному виступі? Як впливають історії на слухачів? Чи вдалося донести інформацію? Чи легко поєднувати розповідь і візуальне представлення її? Чи вдалося поєднати ці види активізації уваги? Які побажання можна надати для підсилення презентації?

Додаток Ж.2

Методи кооперативного навчання в риторичній підготовці студентів-психологів (етап розвитку)

Метод «Навчання в команді» націлений на командну роботу, досягненню цілей і мети групи та її успіху. Використання цього методу націлене на пізнання нового разом, де кожний член групи оволодів необхідними знаннями, набув необхідних умінь і навичок. Основними принципами є: «нагороду» команда (група) одержує одну на всіх (оцінка, заохочення тощо); групи не змагаються між собою, оскільки мають різні завдання; акцент на удосконаленні власних попередніх результатів, тобто порівнюється власний розвиток [383, с. 102-103].

Завдання «Від ідеї – до слухача»

Мета: активізація теоретичної інформації, розвиток креативного, самостійного мислення, мовленнєвих навичок, логічно обґрунтовувати свою думку, працювати в команді.

Тривалість: 20–30 хв.

Кількість учасників: не більше 15.

Опис. Публічні виступи складаються з трьох важливих чинників (трьох папок) ідея – оратор – аудиторія. Уявіть собі, що Вам потрібно презентувати свою діяльність, організацію тощо. Заповніть папки необхідною інформацією. Підготуйте доповідь-презентацію, враховуючи такі основні моменти.

- 1) Ідея (що б я хотів сказати?).
- 2) Оратор (який я? чому я?).
- 3) Моя аудиторія (для кого? Хто вони?).

Варіанти. Завдання можна виконувати як індивідуально, так і в межах створеної кооперативної групи.

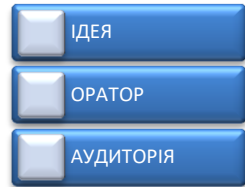
Завдання «Звіт – це не лише факти»

Мета: розвиток навичок презентації, публічного виступу у формі звіту (вміння презентувати звітну інформацію), розвиток навичок працювати в команді.

Тривалість: презентація 2–3 хв.

Кількість учасників: не більше 15.

Коментар. Звіти є найпоширенішим типом презентацій у професійній діяльності будь-якого фахівця, проте саме такі презентації часто є нецікавими. «Посередній звіт містить лише факти, хороший звіт вдихає інформацію в життя» [364, с. 66-67]. Розповіді про дані, цифри впливають на серце та розум, проте нематеріальні речі, такі як мудрість, зацікавлення і захоплення, завжди надихатимуть людей до дій, які не можна виміряти [474, с. 23].

Завдання і опис. Створіть презентацію у формі звіту, в основі якої не лише факти, а перетворіть звіт на цікаву історію, побудовану за принципом шести типів мислення: Про що чи про кого? Де? Коли? Скільки? Як? Чому? Перш ніж будувати свою промову, подумайте і створіть такий сценарій: Ідея: ... Ми: ... Аудиторія: ...

Побудуйте свою промову за наведеною структурою:

1. Чому ми? (чому ми презентуємо звіт).
2. Хто і що? (про кого чи про що буде звіт).
3. Де і коли? (інформація про те, що є зараз).
4. Як і скільки? (цифри, дані, кількість чогось, сума грошей тощо).
5. Чому (коло замикається і повертається до початку).

Послухайте промову Ганса Рослінга на TED Talks, яку вважають прикладом однієї з кращих презентацій (інформаційного звіту), в якій можна простежити таку структуру:

1. Чому? (є незрозуміння суті бідності).
2. Хто і що? (інформація про багатство і бідність, про батьків і дітей смертність тощо).
3. Де і коли? (увесь світ, усі ХХ ст.)
4. Як і скільки? (освіта – добробут – тривалість життя) [364, с. 74-93].

Обговорення: Чи вдалося перетворити звіт в цікавий публічний виступ? Які виникали труднощі роботи в команді?

Завдання «Покажи мені, як»

Нема нудних тем – є нудне викладання (Д.Роум)

Мета: розвиток навичок переконливого (вміння пояснювати про можливість, ідеї тощо) публічного виступу, розвитку навичок працювати в межах кооперативної групи.

Тривалість: презентація 2–3 хв.

Кількість учасників: не більше 15.

Завдання і опис. Розділившись на групи, створіть переконливий публічний виступ, в основі якого пояснення можливості, ідеї тощо. Перш ніж будувати свою промову, подумайте і створіть сценарій, давши відповіді на такі запитання: Ідея: ...; Ми: ...; Аудиторія: ...

Побудуйте свою промову за наведеною структурою:

1. Поточна ситуація (де ми зараз є, куди прямуємо, що є нашою метою).
2. Наш маршрут (план для досягнення нашої мети).
3. Наш перший крок (реалізація певної мети починається з першого кроку, можливо, і найважче його зробити).
4. Наші наступні кроки (пояснення почергово наших дій).
5. Один крок до мети (аналіз того, наскільки ми багато досягнули).
6. Ми досягнули мети (здобуття нових знань чи навичок) [364, с. 94-121].

Обговорення: Чи було легко визначити ролі в групі? Які виникали труднощі роботи в команді?

Метод проєктування. На завершальній стадії навчання риторики ефективним вважаємо метод проєктів, що сприяє актуалізації одного з головних постулатів сучасної риторики, яка покликана розвивати смак риторичної діяльності, а також створювати оптимальні умови для успішної самореалізації особистості через слово. Метод проєктування в риторичній підготовці реалізується шляхом створення студентами індивідуальних проєктів та їх представлення. У процесі аудиторної роботи студенти в межах кооперативної групи визначаються з проєктами, проєктують подальшу діяльність, наприкінці презентують виконану роботу [276].

Метод проєктування на різних його етапах формує у студентів такі вміння: орієнтуватися в інформаційному просторі; практично і творчо мислити; відчувати, формулювати і вербально представляти проблему; самостійно активізувати свої знання у процесі публічного виступу, тобто мислити публічно; прогнозувати результати і можливі наслідки різних варіантів мовленнєвої поведінки; знаходити вихід з тих чи інших ситуацій тощо. Проєктна діяльність сприяє розвитку комунікативних, особистісних, соціальних, літературно-лінгвістичних, математичних, художньо-соматичних, маніпулятивних і технологічних здібностей. Найбільшою стороною проєктного навчання є створення позитивної мотивації для самоосвіти [82, с. 34].

Робота над проєктом складається з кількох етапів, які ми адаптували до риторичної підготовки майбутніх психологів. На кожному з цих етапів відбувається комунікативна взаємодія між суб'єктами педагогічного процесу, у ході якої студенти отримують корисну інформацію, з'ясовують нові для себе факти, здійснюють особистісно і професійно значущі відкриття. На основі аналізу, порівняння, систематизації й узагальнення отриманих відомостей у них активізується розумова діяльність.

Етапи роботи над проєктом.

1. Підготовчий: визначення ситуації, прихованої в ній проблеми, накреслення шляхів щодо її вирішення.

2. Планування: розподіл обов'язків учасників, формування програми його реалізації, розроблення плану в цілому та конкретних дій учасників.

3. Дослідження: накопичення інформації, необхідної для втілення розробленого плану дій.

4. Презентація проєкту.

5. Визначення ефективності: оцінка діяльності та її результатів [367, с. 267].

Завдання «Соціально-психологічний проєкт»

Мета: активізація розумової креативної діяльності, розвиток навичок створення проєкту, працювати в команді, презентації проєкту.

Тривалість: протягом семестру, презентація до 10 хв. для кожної групи.

Завдання. У межах кооперативної групи створіть соціально-психологічний проєкт для вирішення актуальної проблеми.

Етапи роботи над проєктом:

1. Підготовчий: визначте проблему та способи її вирішення.
2. Планування: майбутні психологи розподіляють ролі та завдання над якими працюватимуть та готують інформацію з обраної теми (теми тренінгів, бесід, які будуть розглянуті; представлення проєкту тощо).
3. Дослідження: пошук студентами інформації щодо обраної теми.
4. Презентація проєкту: кожен бере участь у представленні.
5. Визначення ефективності: спільне обговорення, визначення недоліків, дискусія щодо результативності проєкту, аргументація своїх думок [367, с. 267].

Завдання «Message House»

Мета: розвиток навичок структурування переконливого публічного виступу, вміння будувати промову та виступати коротко, висвітливши основні положення, працювати в групі, представлення проєкту.

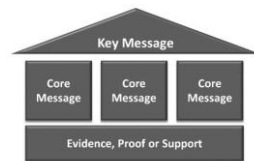
Тривалість: презентація 2-3 хвилини.

Кількість учасників: не більше 15.

Коментар. Технологія *Message House* отримала назву від її графічного представлення: підвал, поверх (кімнати) і дах. Технологія побудована на жорсткому структурованні інформації під час підготовки до публічного виступу: вся інформація, необхідна для виступу, укладається на один аркуш паперу та розташована особливим чином, що сприяє запам'ятовуванню.

Опис і завдання. В межах створеної групи створіть промову (представлення соціально-психологічного проєкту) за технологією *Message House*: сформулювати послання, продумати три аргументи, підібрати докази (підстави):

- послання (key message, umbrella message, main message) – це зміст промови, провідна ідея, яка залишається в головах наших співрозмовників після того, як публічний виступ завершений;

• аргументи (core message) – це те, на чому «тримається» ключове послання. Вони відповідають на питання «чому». Чому ви вважаєте це важливим? Чому ви це стверджуєте?

• підстави (evidence, proof and support) – обґрунтування аргументів, наведення доказів, прикладів, звертання до досвіду [327, с. 19].

Аналіз. Проаналізувати промову за такими її складовими:

- ✓ назва промови;
- ✓ послання;
- ✓ три аргументи;
- ✓ докази;
- ✓ реакція слухачів.

Питання для обговорення. Чи було очевидним ключове послання? Чи вдало підібрані аргументи? Як сприйняли промову слухачі?

Завдання «Elevator Speech»

Мета: розвиток навичок структурування переконливого публічного виступу, вміння будувати промову та виступати коротко, висвітливши основні положення, працювати в команді.

Тривалість: тривалість 20 хв.

Кількість учасників: не більше 15.

Коментар. *Elevator Speech* (Презентація в ліфті) (Elevator Speech або Elevator Pitch) – коротка розповідь про концепцію проекту або сервісу. Термін відображає обмеженість за часом – довжина презентації повинна бути такою, щоб вона могла бути повністю розказана за час поїздки на ліфті, тобто близько тридцяти секунд або 100–150 слів [376, с. 20].

Опис і завдання. У межах групи скласти промову за технологією Elevator Speech. Обрати об'єкт (проект, технологію) сформулювати мету, відповісти у промові на ключові питання, витримати регламент, провести репетицію. Виступити з промовою, чітко виконуючи регламент 30 секунд.

Аналіз. Проаналізувати промову за такими її складовими: назва промови; промова; реакція слухачів.

Питання для обговорення. Чи було очевидним ключове послання? Як сприйняли промову слухачі?

Коментар: Враховувати час, який відведений на промову, важливо у процесі підготовки. Відомий такий вислів: «Якщо треба виступати 10 хвилин, то на підготовку потрібно тиждень. Якщо – одна година, тоді потрібно два дні. Якщо ж час виступу необмежений, його вже можна розпочати». Тобто, майстерності викласти основні ідеї за кілька хвилин потрібно вчитися. Також не варто забирати час інших, потрібно підготуватися так, щоб залишити час на запитання чи обговорення.

Метод «Риторичне портфоліо». Для формування риторичної компетентності цікавим буде використання риторичного портфоліо, яке дає змогу представити особистість крізь призму ораторського мистецтва, оскільки відображає особистісне та професійне зростання і розвиток. Під портфоліо (від англ. portfolio – портфель, папка) розуміють теку документів з навчальної дисципліни, яку наповнюють студенти. Популярним нині є метод мовного портфоліо для опанування мови [158]. Портфоліо сприяє інтеграції викладання та оцінювання. Метод риторичного портфоліо дасть можливість вирішити низку педагогічних завдань: підтримувати і стимулювати навчальну мотивацію тих, хто навчається; заохочувати їхню активність і самостійність, розширювати можливості навчання та самонавчання; розвивати навички рефлексії та самооцінювання; формувати вміння вчитися – ставити цілі, планувати і організовувати власну навчальну діяльність [409, с. 96-97].

Завдання «Риторичне портфоліо психолога»

Мета: залучення студентів до ознайомлення з видатними риториками-психологами, розвиток навичок аналізування риторичних аспектів їхньої діяльності, розвиток навичок кооперативного навчання.

Тривалість: протягом семестру.

Завдання. Учасники об'єднуються в групи і спільно укладають риторичне портфоліо психолога, в якому розміщують цікаву інформацію про видатних психологів-риторів, описують основні риторичні аспекти професійної діяльності психолога.

Додаток Ж.3

Методи тренінгового навчання в риторичній підготовці студентів-психологів (етап актуалізації)

Приклад тренінгу*

Тренінг

«Підготовка до публічного виступу: психологічний аспект»

Мета: сформувати у студентів розуміння важливості розвитку ораторської майстерності для особистого зростання та реалізації себе у професійній діяльності.

Завдання: ознайомити із способами усунення надмірного хвилювання перед публічним виступом, методикою підготовки до публічного виступу, розвинути навички публічного виступу, навички самопрезентації.

Структура тренінгу

№ з/п	Хід заняття	Час, хв
1.	<i>Вступ. Активізація уваги учасників.</i>	5
2.	Завдання «Комплімент»	5
3.	Завдання «Продовжіть думку»	5
4.	Завдання «Ораторська майстерність в діяльності психолога»	10
5.	Міні-лекція «Страх чи хвилювання: негатив чи позитив?»	10
6.	Завдання-самопрезентація «Я – мій колега»	20
7.	Завдання «Гасмі слова»	10
8.	Завдання «Творче життя»	20
9.	Міні-лекція «Підготовка до публічного виступу»	10
10.	Завдання «Іменник. Дієслово. Прикметник»	20
11.	Завдання «Мобільна психологічна допомога»	20
12.	Завдання на саморозвиток «Портфоліо оратора»	5
13.	Домашнє завдання «Рекомендую прочитати психологові»	5
14.	Завдання «Рефлексія»	5
	Усього:	150 хв.

Вступ. Активізація уваги студентів

Прокоментуйте вислів: *«Хто багато стріляє, це не стрілець, хто багато говорить, це не оратор» (Конфуцій).*

*[186, с. 33-44].

«Коли оратор готує свій виступ, то він грає роль шеф-кухаря, який готує страву (виступ) для слухачів. При цьому його завдання - збалансувати «смачне» та «корисне» (емоції та логіку)» (А. Степура).

Властивості, що надають мовленню особливої енергетики: *артистизм; упевненість; дружжелюбність; щирість; об'єктивність; зацікавленість...* Додайте своє бачення....

Завдання «Комплімент»

Мета: покращення атмосфери та скорочення дистанції в спілкуванні.

Тривалість: до 10 хв.

Кількість учасників: не більше 15.

Опис. Ведучий кидає м'яч учаснику, попередньо назвавши його на ім'я, і говорить комплімент. Той, хто зловив м'яч, дякує за комплімент словом «спасибі». Потім кидає м'яч іншому.

Завдання «Продовжіть думку»

Мета: налаштування студентів на активну мовленнєву діяльність, розвиток імпровізаційного мовлення.

Тривалість: до 10 хв.

Кількість учасників: не більше 15.

Опис. Студенти продовжують речення по черзі. Висловлюються всі.

Приклади речень професійно-риторичного спрямування:

- Я вирішив бути психологом, тому що...
- Моя мрія бути психологом, оскільки...
- Коли я отримав диплом психолога, я ...
- Риторика потрібна мені для того, щоб...
- Я прагну покращити свою ораторську майстерність для того, щоб...
- Професійна діяльність потребує сформованих риторичних умінь і навичок, оскільки...

Приклади речень на розвиток творчого мислення:

- Якщо б день можна охарактеризувати за допомогою кольорів, то...
  - Якщо б відчуття охарактеризувати за допомогою кольорів, то...
  - Якщо б мій характер можна охарактеризувати за допомогою прикметників, то...
  - Якщо асоціювати себе з рослиною, то я би був(ла)..., оскільки ....
  - Якщо асоціювати себе з казковим героєм, то я би був(ла)..., оскільки...
  - Якщо асоціювати себе з актором, то я би був(ла)..., оскільки ....
- тощо...

Обговорення: Чи легко було доповнювати речення? Які емоції виникали?

Варіанти. Студент відповідає на питання і ставить іншому учасникові питання, яке має структуру «Якщо..., то...»).

Дослідження професора Стенфордської школи бізнесу Томаса Гаррела щодо діяльності студентів після закінчення школи показує, що єдиною спільною рисою, яка відрізняла успішних випускників у професійній діяльності, було красномовство. Про це ще писав Наполеон Бонапарт: «Хто не вміє говорити, той кар'єри не зробить». Тому в сучасному світі важливим аспектом є формування риторичних умінь, розвиток навичок публічного виступу задля ефективної професійної діяльності чи особистісного зростання.

Завдання «Ораторська майстерність у сучасному світі»

Мета: створення сприятливої та відкритої атмосфери, налаштування студентів на активну діяльність, визначення розуміння у студентів значення і ролі формування риторичної компетентності для реалізації себе у професійній діяльності.

Тривалість: 10-15 хв.

Кількість учасників: не більше 15.

Опис. Студенти у вільній формі висловлюють думки про сутність понять «ораторська майстерність», «риторика» та висловлюють свої погляди про значення та важливість розвитку риторичних умінь і навичок у своїй майбутній професійній діяльності.

Обговорення можна проводити за такими питаннями:

1. Охарактеризуйте поняття «ораторська майстерність», «ораторська мистецтво», «риторика», «красномовство». Що спільного та відмінного в їхньому розумінні?

2. Чи може будь-яка людина стати вправним оратором? Згадайте і проаналізуйте життєву історію Демосфена.

3. Кого можемо вважати риторичною особистістю?

4. У яких професіях, на ваш погляд, ораторська майстерність відіграє важливу роль? Чи є професії, які не потребують сформованих риторичних умінь і навичок?

5. Які навички риторичної компетентності є найважливішими для вашої успішної професійної реалізації як психолога? Назвіть основні, і для якого виду психологічної діяльності вони потрібні.

8. Чи вважаєте, що у Вас є достатньо сформовані риторичні навички для майбутньої професійної діяльності?

Міні-лекція «Страх чи хвилювання: негатив чи позитив?»

Кеннеді, будучи одним з найуспішніших ораторів серед американських президентів, нічого не міг вдіяти з тремтінням в колінах під час публічних виступів

Розглядаючи психологічні аспекти підготовки до публічного виступу, варто наголосити на тих емоціях, які виникають у нас найперше. Оратора-початківця, який усвідомлює важливість слова та поважає аудиторію, охоплює хвилювання (або навіть страх) уже тоді, коли дізнається про майбутню промову. Інколи цей страх є перешкодою для реалізації планів, задумів, упровадження певної ідеї, здійснення мрії. Є різноманітні причини виникнення стану схвилюваності: побоювання забути текст, невпевненість у собі, своїй підготовленості, якості змісту промови, міркування про те, що подумають після виступу тощо.

Дослідники ораторської майстерності стверджують, що острах публічного виступу стоїть на другому місці після страху смерті. На думку багатьох практиків, теза про те, що зі страхом публічного виступу можна і потрібно боротися, є не цілком доречною. Сучасна психологія стверджує, що найкращий спосіб зменшити хвилювання – визнати його природним явищем. Хвилювання є нормальною реакцією організму на небезпеку, звичайне явище перед виступом для будь-якої відповідальної людини. На нашу думку, немає нічого гіршого, ніж байдужа людина. Викид адреналіну, по суті, є допомогою в публічних виступах, а якщо постійно практикуватися, хвилювання поступово перетворюватиметься на збудження та задоволення. Проте під час підготовки до публічного виступу також обов'язково врахувати два взаємозалежні чинники – досвід і підготовку. При цьому, на практиці доведено: якщо досвіду недостатньо, то його замінює належна підготовка, і навпаки.

Способи усунення надмірного хвилювання.

Кожен доповідач самостійно визначає, який із психологічних прийомів для нього є найбільш дієвим, зокрема:

- сформувати настанову на внутрішній спокій, позитивний публічний виступ;
- адекватно рефлексувати (часто люди оцінюють себе «нижче», ніж нас сприймають інші);
- «знизити» важливість виступу (не переоцінювати можливі наслідки своєї промови);
- візуалізація (позитивний і успішний образ) й афірмація (позитивні фрази, які ми говоримо перед виступом);
- завчити перших сім речень (варто лише почати – хвилювання зникає);
- фізичні вправи (пройтися швидко, поплескати в долоні тощо);
- вправи для дихання (подихати повільно та глибоко тощо);

– вправи для голосу (проговорити всі голосні звуки тощо);
– «своя людина в залі» (привести друзів чи «обрати друзів» із слухачів, але не можна говорити для однієї людини і зосереджувати погляд лише на ній – «пастка однієї людини»);

– регулярна практика та позитивна самооцінка (наприклад: заборонити критикувати самого себе, намагатися сприймати себе позитивно; ризикувати, пробувати, а лише тоді критикувати свої дії) тощо.

Як зазначав один з основоположників театру абсурду Семюел Беккет: «Зазнавайте невдач знову і знову, але робіть це кожного разу краще».

Завдання-самопрезентація «Я – мій колега»

Мета: ближче знайомство один з одним, розвинути навички імпровізаційного публічного виступу, навичок презентації.

Тривалість: 20-30 хв. (публічний виступ – до 2 хв. для кожного).

Кількість учасників: не більше 15.

Запитання для ознайомлення Навіщо нам володіти навичками самопрезентації? Коли використовуємо самопрезентацію? Навіщо мені потрібні навички самопрезентації в професійній діяльності?

Опис. Оскільки інколи важко презентувати себе, пропонується вправа презентації колеги в парах. Студенти діляться на пари і намагаються якомога більше дізнатися один про одного. Парами виходять перед групою і презентують свого колегу. Пропонуємо таку орієнтовану схему презентації:

Ім'я (представлення нестандартно, а креативно);

Навчання. Чому Ви вирішили стати психологом? Де Ви навчалися? (якщо в групі є студенти, які вступили на магістратуру і не знайомі між собою);

Ціль. Чому Ви обрали курс «Риторика» (для студентів, які обрали риторику як вибіркову дисципліну)? Чого Ви очікуєте від курсу «Риторика професійної діяльності»? Які ораторські навички Ви хочете набутти, удосконалити?

Риса характеру. Яка риса найбільше характерна Вам (яка вам подобається/не подобається, допомагає/нищить...);

Хобі. Яка справа приносить Вам задоволення?

А знаєте що.... (розповісти цікавий факт про колегу чи захопливу історію з його життя).

Варіанти. Можна презентувати від імені свого колеги або розповісти від другої особи.

Варто згадати історію успіху Дейла Карнегі, який завжди навчав людей бути впевненими у собі. За словами самого Карнегі, коли у нього закінчилися ідеї, він попросив

своїх учнів ділитися власним досвідом. Саме тоді він усвідомив, що слухачі лише тоді набувають впевненості в собі, коли практикують виступи перед аудиторією, говорять про свій життєвий досвід.

Слід пам'ятати, що люди не думають про вас так багато, як вам здається. Кожен має запитати себе: що для нього провал? Всі ми коли-небудь зазнаємо поразки. Люди, які не наважуються на ризик, мають менші шанси на успіх, а єдина риса, яка часто відрізняє двох однаково талановитих людей – це відвага. Або Ви ризикнете і досянете своєї мети, або піддаєтеся сумнівам і залишитеся нікому не відомим, бо саме на сміливих вчинках будується успішна кар'єра [420, с. 62-63].

Завдання «Таємні слова»

Мета: розвиток імпровізаційного публічного виступу, розвиток навичок логічно будувати висловлювання

Тривалість: 15-20 хвилин (публічний виступ – до 2 хвилин)

Кількість учасників: не більше 15

Опис. Студент таємно загадує іншому 5 слів, які нічим не пов'язані між собою, наприклад: *колобок, літак, квіти*. Інший перед аудиторією без попередньої підготовки розповідає історію, яка має мати логічний зміст. Студенти відгадують таємні слова.

Порада: Вже перед виступом придумайте основну ідею, яку ви хочете донести, навколо якої вже долучайте таємні слова. Адже основа публічного виступу – це ідея.

Питання для обговорення: Чи легко було виступати без підготовки? Які емоції виникали? Чи легко відгадати таємні слова? Чи була логічною ваша розповідь?

Завдання «Творче життя»

Мета: перенесення розгляду проблем креативності в область щоденних життєвих реалій.

Тривалість: 15 хв., презентація до 5 хв. для кожної групи.

Опис та завдання: Учасники об'єднуються в групи та отримують завдання сформулювати перелік рекомендацій, які дозволять зробити більш творчим власне життя. В перелік бажано включити рекомендації щодо впровадження творчих підходів до професійного життя. Сформульовані рекомендації повинні бути реальними і мати можливість бути практично впроваджені більшістю учасників в життя. Представники від кожної команди презентують свої рекомендації та коротко пояснюють, як саме їх дотримання допоможе зробити власне життя більш творчим.

Для обговорення можна запропонувати рекомендації, створені фахівцями з психології креативності: регулярно виконуйте фізичні вправи; слідкуйте за тим, щоб ваша дієта була різноманітною і збалансованою; опануйте техніки релаксації та медитації; удосконалюйте впев-

неність в собі; ведіть щоденник, робіть замальовки, пишiть вiршi, короткi оповiдання та пiснi; читайте художню лiтературу, розвивайте уяву; замислюйтеся про альтернативнi способи використання предметiв, з якими ви маєте справу в повсякденному життi; займiться живописом або скульптурою; вiдвiдуйте мiсця, що надихають; займiться справами, про якi ви зазвичай не думали; намагайтеся бути бiльш спонтанними i товариськими; дивiться комедiї i прагнiть сформувати свiй власний гумористичний стиль; слухайте класичну музику; регулярно шукайте способи вирватися з вашої «зони комфорту»; намагайтеся виконувати свої щоденнi рутиннi обов'язки рiзноманiтними способами; заводьте нових друзiв i розширюйте своє коло спілкування; думайте про себе як про творчу особистiсть; думайте про креативнiсть як про спiсiб iснування; розвивайте бунтарськi риси характеру; привичить задавати собі питання: «А що якщо ...?»; не засиджуйтеся перед телевізором; дозволяйте собі мріяти; не бійтеся опинитися неправим або зробити помилку; не виносьте поспішних суджень; цікавтеся всiм! [346].

Міні-лекція «Підготовка до публічного виступу (складаємо сценарій)»

Цікаву методику щодо підготовки до публічного виступу рекомендує Радислав Гандапас, подаючи її через відповіді на поставлені собі запитання, якi асоціюються з частинами мови (іменник–дієслово–прикметник):

Іменник: Хто? Хто буде перед вами (вік, сфера діяльності, захоплення, політичні пристрасті, сімейний стан, рівень освіченості); Що? Що очікують, що хочуть почути, що будуть робити з отриманою інформацією, що їх тривожить (тішить);

Дієслово: Що зроблять? Що робитиме аудиторія, що повинна зробити після виступу, що ви хочете, щоб зробила (мета);

Прикметник: Якi? Якi аргументи можуть переконати, якi факти (ідеї) можуть відштовхнути, якi прийоми допустимі, якi слова та вирази ефектні й ефективні [74 с. 37-39].

Визначення конкретної мети (завдань), проблеми (ідеї) виступу, аналіз аудиторії (професія, вік, стать) і врахування обсягу часу – обов'язкові чинники, якi потрібно проаналізувати під час підготовки до виступу, на думку засновника школи «Майстерня Лева» Андрія Степури [398, с. 24].

Коли ми маємо мету, захоплені своєю ідеєю (погляди, явища, об'єкти, цінності тощо), переконані в її користі та успіху, ми можемо підготувати добру промову, впевнено і креативно виступити, переконливо донести цю ідею до слухачів.

Завдання «Іменник. Дієслово. Прикметник»

Мета: розвиток навичок публічного виступу, розвиток навичок аналізування виступу своїх одногрупників.

Тривалість: 20 хв. (публічний виступ – до 3 хв. для кожного, обговорення 2-3 хв.).

Кількість учасників: не більше 15.

Опис. Студенти самостійно обирають тему публічного виступу професійного спрямування. За методикою підготовки до публічного виступу Р. Гандапаса скласти сценарій публічного виступу, давши відповіді на запитання, які асоціюються з частинами мови (іменник–дієслово–прикметник):

Іменник: *Хто? Що?*

Дієслово: *Що зроблять?*

Прикметник: *Які?*

Ознайомити з темою та своїм сценарієм публічного виступу групу. Врахувати їхні побажання й зауваження та підготувати публічний виступ.

Питання обговорення та аналізування. Чи актуальна тема? Чи правильно сформульована мета? Чи відповідає мета зацікавленню аудиторії? Чи представлені аргументи розкриють тему і сприятимуть переконанню аудиторії?

Враховувати час, який відведений на промову, теж важливо у процесі підготовки. Відомий такий вислів: «Якщо треба виступати 10 хв., то на підготовку потрібно тиждень. Якщо – одна година, тоді потрібно два дні. Якщо ж час виступу необмежений, його вже можна розпочати». Тобто, майстерності викласти основні ідеї за кілька хвилин потрібно вчитися. Також не варто забирати час інших, потрібно підготуватися так, щоб залишити час на запитання чи обговорення.

Завдання «Мобільна психологічна допомога»

Мета: розвиток навичок мотиваційного публічного виступу.

Тривалість: 20 хв. (презентація 2-3 хв.).

Кількість учасників: не більше 15.

Коментар. Розповсюдження бездротових технологій надало можливість користуватися сервісами охорони здоров'я через мобільний телефон – mobile health (mHealth) – для отримання невідкладної та якісної допомоги як спеціалістам, так і клієнтам. Відомі також такі україномовні мобільні сервіси для подолання психотравматизації: модифікація канадського додатку OSI Connect під назвою «Мобільна психологічна допомога», випущена на початку 2017 року українськими розробниками.

номовна версія «PFA Mobile Ukraine». Чи відомо Вам щось про ці мобільні сервіси для подолання психотравматизації?

Як відомо, більшість додатків доступні лише англійською мовою, зокрема на сьогодні нараховує тисячі одиниць специфічна категорія мобільних додатків *mental health mobile apps* – додатки підтримки душевного здоров'я. Також відомі такі мобільні додатки: *PTSD Coach, PE Coach, Beat PTSD, Bust PTSD, Breathe2Relax, Tactical Breather, T2 Mood Tracker, LifeArmor, Provider Resilience, AZNG Be Resilient Program, Develop Your Resilience*, а додатки *Care4Caregiver* та *PFA Mobile* розроблено спеціально для фахівців як путівників у роботі з постраждалими [108].

Завдання і опис. Підготувати мотиваційний публічний витуп у вигляді презентації мобільного додатка (сервісу) для подолання психологічних проблем, підтримки душевного здоров'я тощо дотримуючись структури публічного виступу (вступ, основна частина, висновок) з обов'язковим висвітленням таких питань:

1. Коротка характеристика. Чому саме цей додаток?
2. Які переваги у користуванні зазначеного мобільного додатка.
3. Недоліки у користуванні зазначеного мобільного додатка.
4. Відеопрезентація мобільного додатка (наочне сприйняття).

Варіанти. Цей метод можна застосовувати і для розвитку навичок публічного виступу інших спеціальностей.

Завдання «Портфолію оратора»

Мета: залучення студентів до вивчення термінів шляхом укладання риторичного тлумачного словника, ознайомлення з теорією та історією риторики, видатними риториками Античності, України та сучасного світу, розвиток навичок кооперативного навчання.

Тривалість: протягом семестру

Завдання. Учасники об'єднуються в групи і спільно укладають риторичне портфолію, в якому буде розмішена цікава і актуальна інформація з теорії та історії риторики, видатних риторів Античності, України та сучасного світу, а також власний риторичний тлумачний словник. У кінці семестру передбачена презентація портфолію учасниками групи.

Домашнє завдання «Рекомендую прочитати психологові»

Мета: розвиток навичок мотиваційного публічного виступу, розвиток навичок аналізування виступу своїх одногрупників.

Тривалість: презентація 2-3 хвилини.

Кількість учасників: не більше 15.

Завдання: Підготувати презентацію книги в аспекті вирішення певної проблеми: професійний аспект. Тема має бути цікавою для одногрупників, книга має захопити, змінити погляди чи допомогти вирішити певні проблеми. Виступ має бути мотиваційним.

Публічні виступи можуть бути у різноманітних аспектах, наприклад:

✓ презентація навчальної книги з психології, яку має прочитати майбутній психолог;

✓ презентація художньої книги, яка зацікавила, вразила і одночасне розкриття якоїсь психологічної проблеми, яку можна вирішити, прочитавши пропоновану книгу.

Основне завдання до змісту публічного виступу – не переказувати зміст книги, а зацікавити аудиторію, тобто враховувати всі аспекти і закони ефективного публічного виступу.

Орієнтовні теми промов у додатку 3.

Завдання «Рефлексія»

Мета: забезпечити зворотний зв'язок щодо тренінгу.

Кількість учасників: не більше 15.

Опис і завдання. Студенти закінчують думку:

– На тренінгу я дізнався що...

– Мене здивувало, що...

– Мені сподобалось, що

– Можливо, було б краще, якби...

– Мене дратувало, що ...

Кожен студент висловлює свою думку.

Додаток Ж.4

Методи професійно ситуативного навчання в риторичній підготовці студентів-психологів (етап реалізації)

Розв'язування ситуативних професійних завдань. Специфіка цього методу полягає в тому, що передбачає розв'язування завдань або ситуацій саме професійної діяльності, у нашому дослідженні – ситуацій з діяльності психолога. Метод сприяє розв'язуванню нетрадиційних професійних завдань, дозволяє обговорювати та вирішувати проблеми, які безпосередньо стосуються майбутньої професійної діяльності, тобто забезпечує розвиток професійно важливих якостей, сприяє розумінню тісного зв'язку між теорією та практикою, а також формування риторично-професійних умінь та навичок майбутніх психологів, оскільки сприяє формуванню навичок міжособистісного професійного спілкування, знаходження компромісу, відпрацюванню узгодженості рішень та дій на основі колективної і міжгрупової взаємодії [41, с. 163-165].

Завдання «Рефреймінг»

Мета: засвоїти на практиці методику рефреймінгу, відпрацювати навички активного слухання в процесі ділової комунікації, розвинути навички професійної комунікації.

Тривалість: 10–15 хв.

Кількість учасників: не більше 15.

Коментар. Рефреймінг (reframing) – зміна точки зору на ситуацію для отримання нею іншого значення. Суть рефреймінгу полягає в тому, щоб побачити речі в іншому ракурсі або в різному контексті.

Для того, щоб зрозуміти уявлення реальності іншими людьми, треба навчитись дивитися на світ їхніми очима – без цього неможливе ефективне спілкування. Будь-яка поведінка, ситуація або подія можуть бути піддані рефреймінгу. Змінивши контекст події, можна надати йому нового змісту. Зміст ситуації змінює її сенс. Змініть кут зору, сфокусуйте увагу на інших аспектах – і ви зміните сенс ситуації. Змініть сенс ситуації – і ви зміните пов'язані з нею відчуття. Отже, змініть її поведінка: у вас з'явиться вибір. У цій вправі мова про використання рефреймінгу для зміни негативної самооцінки на позитивну [111, с. 329-330].

Опис. Група ділиться на міні-групи. У кожній міні-групі розподіляємо ролі: психолог і клієнти. Клієнти подають інформацією про себе так, щоб виявилась певна риса характеру або звичка, що самою людиною сприймається як щось негативне, що заважає. Психолог кожному учасникові представляє цю рису з позитивного боку.

Наприклад, неквапливість стає вдумливістю й неспішним, ґрунтовним входженням у матеріал; брак хоробрості – гарним природним

самозахистом, відсутністю авантюризму; всеїдність – проявом інтересу до життя, цікавості, прагненням до універсальності знань і вмінь; неохайність – властивістю творчої натури не помічати вульгарного побуту, а бути творцем ідеального [111, с. 329-330].

Питання для обговорення. Наскільки новим здався Вам побачений погляд на проблему? Чи замислювались Ви раніше про подібні можливості самооцінки? Як Вам бути у ролі психолога? У чому виявилась складність? Що Ви відкрили в собі в ході роботи змодельованої ситуації?

Метод кейса (кейс-метод). Метод кейса в межах професійно-ситуативного навчання сприяє ефективності вирішення студентом навчальних ситуацій професійного спрямування, спонукає до розвитку навичок власного чи колективного вирішення поставленої проблеми. Відеокейси сприяють наочності подання інформації, кращому сприйняттю ситуації, мобільності тощо.

В аспекті формування риторичної компетентності метод кейса як метод колективного навчання сприяє розвитку вмінь обговорення проблемної ситуації, прийняття рішення – індивідуального чи в межах кооперативної групи, навичок публічної презентації ухваленого рішення. Публічна презентація передбачає представлення рішень кейса групі, максимально виробляє навички публічної діяльності й участі в дискусії. У разі усної презентації необхідно враховувати всі аспекти публічного виступу [300, с 19-21].

Відео кейс «Спілкування в час інформатизації : психологічний аспект»

Мета кейса: розвиток навичок обговорення проблемної ситуації та прийняття рішення, навичок публічної презентації прийнятого рішення.

Тривалість: 20 хв. (відео – до 5 хв., підготовка і обговорення – 5 хв., презентація – 2–3 хв. для кожної групи).

Кількість учасників: не більше 15.

Опис проблемної ситуації. Студенти переглядають відео з проблемною ситуацією: підлітки не вміють спілкуватися один з одним, проте майстерно спілкуються мобільним телефоном та у соціальних мережах.

Завдання. Студенти в межах кооперативної групи готують презентацію, яка передбачає представлення вирішення проблемної ситуації.

Проблемні питання для обговорення чи підготовки публічної презентації:

✓ Які проблеми спілкування Ви помітили у героїв сюжету? Ваша думка з приводу виникнення такої ситуації?

✓ Чи можлива така ситуація в навчальному закладі? Чи траплялася така ситуація з Вами?

✓ Які шляхи вирішення цієї проблеми? Які наслідки проблеми невміння організувати процес спілкування? [368].

Варіанти. Ця вправа може бути використана для розвитку навичок проведення дискусії як методу колективного навчання (обговорення проблемних питань в групі).

Ситуативне моделювання професійних ситуацій. Ситуативне моделювання представляє імітацію певної реальної ситуації або процесу. Імітаційні ігри дають можливість створити освітній процес, коли студенти вникають у певну ситуацію, відпрацьовують свої дії, завдяки яким розвиваються навички критичного мислення, уміння вирішувати професійні та психолого-педагогічні завдання на практиці [41, с. 158].

Є два типи навчально-імітаційних ігор професійної спрямованості: ситуативні навчально-імітаційні ігри і професійно-орієнтовані навчально-імітаційні ігри. *Навчально-імітаційні ігри* включають у себе серію ситуацій професійної спрямованості. Основним компонентом сценарію навчально-імітаційних ігор є ситуація, яка розвивається. У *професійно-орієнтованих навчально-імітаційних іграх* студенти зазвичай програють ролі не «самих себе» в житті, а «себе майбутніх» [285].

Саме використання професійно-орієнтованих навчально-імітаційних ігор під час курсу «Риторична майстерність практичного психолога» сприятимуть формуванню та розвитку риторичної компетентності для майбутніх психологів, які дають змогу імітувати конкретну діяльність психолога (бесіда, консультування тощо) та умови, у яких відбувається подія (кабінет психолога, екстремальна ситуація тощо) [409, с. 99]. Тобто, прикладами професійно-орієнтованих навчально-імітаційних ігор може бути імітація різних форм роботи психолога: психологічне консультування, телефон довіри, бесіда тощо.

Ігрові методи професійно-ситуативного навчання. Основними ігровими методами навчання риторики є імітаційна, рольова, ділова ігри. Охарактеризуємо їхню важливість для формування професійно-риторичної компетентності майбутніх психологів:

– імітаційна гра – це гра, при якій створюється ситуація, що прогнозує поведінку людини або людей та механізми їхніх дій в екстремальних ситуаціях. Імітаційну гру відносять до ситуативного моделювання;

– рольова гра – гра, при якій відбувається програвання ролей, тобто відбувається навчання через дію. Рольові ігри створюють сприятливий психологічний та емоційний настрій, атмосферу вільного спілкування та співробітництва і взаємодії педагога й студентів;

– ділова гра – гра, яка передбачає вирішення комплексних професійних завдань у конкретній ситуації та дозволяє оволодіти системою професійних знань, вмінь, навичок, дій та операцій з конкретної професії [41, с. 155-156].

Завдання «Бесіда з клієнтом»

Мета: відпрацювання навичок активного слухання в процесі ділової комунікації.

Тривалість: до 20 хв.

Кількість учасників: не більше 15.

Опис і завдання. Група ділиться на пари. Один грає роль незадоволеного, роздратованого клієнта, інший – психолога-консультанта. Завдання: з'ясувати причину конфліктної ситуації, запропонувати способи її вирішення, використовуючи стилістичні ресурси переконливого мовлення (рефреймінг, порівняння, метафору тощо) [346].

Потім одна із пар презентує свій діалог. Студенти записують використані стилістичні ресурси та аналізують їх доцільність, влучність, надають свої приклади та варіанти.

Питання для обговорення: Як Ви відчували себе в ролі психолога? Чи впоралися зі своїм професійним завданням? Які труднощі виникали в процесі професійної комунікації?

Завдання «Булінг як психологічна проблема»

Віддай людині крихітку себе. За це душа поповнюється світлом
(Л. Костенко)

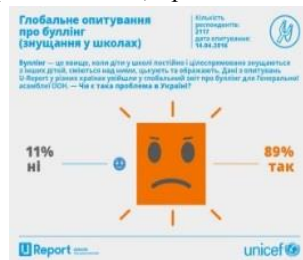
Мета: розвиток навичок обговорення проблемної ситуації та прийняття рішення, навичок публічної презентації прийнятого рішення.

Тривалість: 20 хв. (підготовка і обговорення – 5 хв., презентація – до 5 хв. для кожної групи).

Кількість учасників: не більше 15.

Опис проблемної ситуації. За даними різних досліджень, майже кожен третій учень в Україні так чи інакше зазнавав булінгу в школі, потерпав від принижень і глузувань: 10 % – регулярно (раз на тиждень і частіше); 55 % – частково піддаються знущанню з боку однокласників; 26 % – батьків вважають своїх дітей жертвами булінгу [69].

Завдання. Студенти в межах групи обговорюють проблему та готують публічну (усну) презентацію, яка передбачає представлення вирішення проблемної ситуації через моделювання професійної ситуації, а саме: психолог проводить бесіду з батьками і вчителями в школі на задану тематику. Студенти діляться на ролі: шкільний психолог, батьки і вчителі. Вчителі і батьки можуть задавати запитання.

Проблемні питання для підготовки публічної презентації:

- ✓ Проблема булінгу в Україні.
- ✓ Жертви та ініціатори булінгу.
- ✓ Як реагувати на цькування?
- ✓ Що можуть зробити батьки?
- ✓ Що можуть зробити психологи?
- ✓ Навчання навичок протидії булінгу в школі.

Питання для обговорення. Як Вам бути у ролі психолога? Чи легко було встановити контакт? Відповідати на запитання?

Додаток 3

Приклади тем публічних виступів з дисципліни «Риторична майстерність практичного психолога»

Тематичний блок «Рекомендую прочитати психологові» (презентація книги в аспекти вирішення певної проблеми: професійний аспект)

1. Алан Піз «Мова тіла».
2. Дейл Карнегі «Як здобувати друзів та впливати на людей».
3. Роберт Чарльдін «Психологія впливу».
4. Абрахам Маслоу «Дальні межі людської психіки».
5. Отто Крегер «Чому ми такі? 16 типів особистості, визначають, як ми живемо, працюємо і любимо».
6. Майк Чіксентміхайі «Потік. Психологія оптимального переживання».
7. Ерік Берн «Ігри, в які грають люди. Люди, які грають в ігри».
8. Віктор Франкл «Сказати життю «Так!». Психолог в концтаборі».
9. Еріх Фромм «Мати або бути?».
10. Кен Уїлбера «Інтегральна духовність. Нова роль релігії в сучасному світі».
11. Лоран Гунель «Бог завжди подорожує інкогніто».
12. Кейт Ферраці «Ніколи не їжте наодинці та інші секрети успіху завдяки широкому колу знайомств».
13. Кріс Базер-Браун «Wake up! або Як не жити на автопілоті».
14. Джейн Б.Б., Ленора М.Ю. «Прокрастинація. Чому ви вдаєтеся до неї і що можна зробити із цим вже сьогодні».
15. Марі Кондо «Викинь мотлох із життя! Мистецтво прибирання, яке змінить вас назавжди».

Тематичний блок «Видатні оратори-психологи: секрети успіху»

1. Секрет успіху Дейла Кернегі.
2. Роберт Чарльдіні і його мистецтво впливу.
3. Мотиваційні виступи Ніка Вуйчича: риторичний аналіз.
4. Дмитро Карпачов і його риторична діяльність.
5. Основні риторичні аспекти відеотренінгів Д. Карпачова.
6. Ораторські особливості тренінгової роботи В. Чупріна.
7. Ораторські прийоми психолога В. Станчишина.
8. Риторичний аналіз тренінгів В. Станчишина в проєкті «Психотерапія для міста».
9. Особливості відеотренінгів Єгора Тополова.
10. Ярослав Цурковський: здобутки видатного психолога.
11. Діяльність сучасного психолога Станіслава Грофа.

12. Психологія соціальної комунікації Теодора Ньюкома.
13. Маршалл Розенберг: метод ненасильницького спілкування.
14. Ерік Берн і його психологія та етика ділового спілкування.
15. Мій улюблений психолог: риторичний аналіз його діяльності.

**Тематичний блок «Рекомендую прочитати психологові-оратору»
(презентація книги з риторики (ораторська майстерність) в аспекті рекомендації для прочитання)**

1. Марк Тулій Цицерон «Про ораторське мистецтво».
2. Алан Піз «Мова тіла».
3. Кріс Андерсон «Успішні виступи на TED».
4. Радислав Гандапас «Камасутра для оратора. Десять розділів про те, як перетворити публічний виступ на втіху».
5. Радислав Гандапас «101 порада оратору».
6. Андрій Степура «WOW-виступ по-українськи. Ноу-хау сучасного оратора».
7. Іржі Томан «Мистецтво говорити»
8. Роман Кушнір «Великий оратор, або як говорити так, щоб Вам аплодувати стоячи».
9. Максим Овчаров «Майстер публічних виступів».
10. І. Ризов «Я завжди знаю, що сказати. Книга-тренінг із успішних перемовин»
11. Наполеон Гілл «Спілкуйся так, щоб тебе слухали, чули і слухалися».
12. Ден Роем «Говори та показуй».
13. Артур Шопенгауер «Мистецтво перемагати в суперечках».
14. Сергій Шипунов «Харизматичний оратор».
15. Патрик Кінг «Стратегії і тактики спілкування».

Тематичний блок «Психологічні аспекти ораторської майстерності»

1. Підготовка до публічного виступу: психологічний аспект.
2. Страх чи хвилювання публічного виступу.
3. Як говорити так, щоб Вас хотіли слухати.
4. Особливості спілкування психолога.
5. Значення і правила зорового контакту під час консультування.
6. Про що говорить мова тіла (на основі книги А. Піза «Мова тіла»).
7. Невербальна комунікація психолога у професійній діяльності.
8. Психологічні особливості впливу на аудиторію.
9. Мовленнєвий етикет психолога.
10. Оратор і аудиторія як психологічна система
11. Психологічні аспекти активізації уваги.
12. Методи переконання у роботі психолога.

13. Імідж оратора в контексті психології та риторики.
14. Психолог і клієнт: як розпізнати маніпулювання.
15. Особливості спілкування психолога в кризових ситуаціях.

Тематичний блок «Теми професійного спрямування»

1. Залежність темпераменту і особливостей спілкування.
2. Врахування темпераменту у психологічному консультуванні.
3. Психолінгвістика і риторика: зв'язок дисциплін.
4. Значення психолінгвістики для ораторської майстерності.
5. Переконавання і навіювання у професійній діяльності психолога.
6. Емоційний інтелект у сучасному світі.
7. Вплив темпераменту на вольову сферу особистості.
8. Момент еврики або інсайт сьогодення.
9. Психологія созалежності та її вплив на стосунки.
10. Взаємозв'язок нонконформізму та свободи у житті людини.
11. Раціональність та емоційність як дві протилежності в особистості.
12. Психологія та етика ділового спілкування.
13. Метод ненасильницького спілкування.
14. Психологія соціальної комунікації.
15. Особливості спілкування в діловій сфері.

Додаток К

Опитувальник для інтерв'ювання викладачів

Шановні колеги! Просимо Вас взяти участь у науковому дослідженні, метою якого є визначення необхідності та умов формування риторичної компетентності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки.

Отримані дані будуть використані тільки в узагальненому вигляді.

Відзначте відповіді, які збігаються з Вашою думкою, або зазначте свій варіант. Заздалегідь вдячні Вам за щирі відповіді.

1. Що, на Вашу думку, найбільше впливає і сприяє формуванню риторичної компетентності студентів у процесі професійної підготовки:

- комунікативні здібності;
- комунікативне середовище;
- соціокультурні особливості;
- ваш варіант: _____

2. Чи є потреба, на Вашу думку, у Вашому університеті покращити риторичну підготовку студентів-психологів у ЗВО відповідно до майбутньої професійної діяльності?

Так / Ні

3. Чи вважаєте Ви, що у Вашому закладі є необхідні та достатні умови, сучасні методи та інноваційні технології формування риторичної компетентності для ефективного навчання риторики в процесі професійної підготовки?

Так / Ні

4. Чи вважаєте за доцільне впровадити курс «Риторика професійної діяльності» для студентів-психологів під час навчання на магістерському рівні підготовки з метою покращити риторичну компетентність для реалізації в майбутній професійній діяльності?

Так / Ні

5. Які чинники (заходи), на Вашу думку, слід врахувати і впровадити задля покращення якості та ефективності формування риторичної компетентності майбутніх психологів відповідно до подальшої професійної діяльності? Назвіть 2-3 найважливіші:

1. _____
2. _____
3. _____

6. Відзначте найбільш важливі, на Ваш погляд, педагогічні умови розвитку риторичної компетентності студентів (розставте в порядку зростання вагомості)

- розвиток мотиваційно-ціннісної сфери особистості щодо риторичної компетентності як складової проф. підготовки психологів;
- удосконалення і розширення змісту риторичної підготовки студентів-психологів відповідно до професійної діяльності;
- упровадження та застосування в освітньому процесі інноваційних технологій риторичної підготовки студентів-психологів;
- інтегрування риторичних знань, умінь і навичок у профільну (професійно-орієнтовану) підготовку психологів;
- ваш варіант: _____.

7. Які об'єктивні причини заважають ефективному розвитку риторичної компетентності у ЗВО:

- обмежений обсяг навчального часу на вивчення елективних дисциплін, у тому числі для розвитку риторичної компетентності;
- несприятливі умови для впровадження сучасних методів і технологій навчання;
- недостатнє впровадження викладачами сучасної методики вивчення риторики;
- обмежені можливості для набуття нових навичок викладання курсу риторики;
- ваш варіант: _____.

8. Які, на Вашу думку, можливості та якості викладача дадуть змогу підвищити рівень сформованості риторичної компетентності випускників-психологів:

1. _____
2. _____
3. _____

9. Укажіть бар'єри ефективного розвитку риторичної компетентності студентів на занятті риторики у процесі професійної підготовки:

- слабка мотивація до навчання;
- нерозуміння значення риторичної компетентності для навчання та майбутньої професійної діяльності студентів;
- хвилювання (страх) у висловлюванні своїх думок і поглядів;
- хвилювання (страх) бути незрозумілим чи смішним;
- хвилювання (страх) помилитися;

- занижена самооцінка;
- відсутність креативного мислення;
- брак часу;
- перфекціонізм;
- конформізм;
- хвилювання (страх) виступати публічно;
- недостатній розвиток навичок публічного мовлення;
- незнання норм сучасної української мови (культури мовлення);
- невміння регулювати емоційно-експресивну поведінку під час публічного виступу;
- ваш варіант: _____

10. Чи вважаєте за доцільність розвивати риторичну компетентність у позааудиторний час? Які заходи Ви вважаєте найдоцільнішими для студентів-психологів?

- позааудиторна робота у ЗВО (ораторські гуртки, клуби тощо);
- активна участь у семінарах, конференціях тощо;
- тренінги розвитку ораторської майстерності за межами ЗВО;
- самостійна робота студентів;
- ваш варіант: _____

Опитувальник для студентів

Шановні студенти! Просимо Вас взяти участь у науковому дослідженні, метою якого є визначення необхідності та важливості вивчення риторики у процесі професійної підготовки.

Отримані дані будуть використані тільки в узагальненому вигляді.

Відзначте відповіді, які збігаються з Вашою думкою, або зазначте свій варіант. Заздалегідь вдячні Вам за ширі відповіді.

1. Які твердження, на Вашу думку, є правдивими і впливають на розвиток риторичної особистості?

розвинути ораторську майстерність можна кожній людині;

ораторська майстерність має генетичну природу і тому не кожен може стати вправним оратором;

наявність або відсутність ораторської майстерності можна асоціювати із соціально-побутовими умовами та умовами навчання, у яких формується й розвивається особистість;

Ваш варіант: _____.

2. Чи вважаєте Ви за необхідне формувати та розвивати риторичну компетентність у ЗВО? протягом підвищення кваліфікації?

Так / Ні

Так / Ні

3. Чи вважаєте Ви, що риторична компетентність необхідна для успішного навчання у ЗВО?

Так / Ні

4. Чи вважаєте Ви риторичну компетентність запорукою розвитку її особистості?

Так / Ні

5. Чи вважаєте Ви, що риторична компетентність необхідна для Вашої реалізації в майбутній професійній діяльності як психолога?

Так / Ні

6. Чи вважаєте за потребу вивчати курс «Риторика професійної діяльності» під час навчання на магістерському рівні підготовки з метою покращити професійно-риторичну компетентність?

Так / Ні

7. Визначте шляхом самооцінки наявність у Вас риторичних якостей:

високий рівень розвитку риторичних якостей;

- достатній рівень розвитку риторичних якостей;
- недостатній рівень розвитку риторичних якостей.

8. Зазначте основні чинники, які, на Вашу думку, впливають на формування та розвиткові риторичних умінь і навичок у процесі вивчення риторики:

- розуміння значення формування та розвитку риторичних умінь і навичок для навчання та майбутньої професійної діяльності студентів;
- використання викладачами сучасних форм і методів для розвитку риторичних знань, умінь і навичок;
- креативність та особистісний підхід викладача до вивчення риторики;
- сприятлива довірлива атмосфера на заняттях;
- перспектива успішного складання заліку/іспиту;
- Ваш варіант: _____.

9. Укажіть психологічні бар'єри студентів, які перешкоджають розвитку риторичних умінь і навичок у процесі професійної підготовки:

- слабка мотивація до навчання;
- нерозуміння значення риторичної компетентності для майбутньої професійної діяльності студентів;
- хвилювання (страх) у вільному висловлюванні своїх думок і поглядів;
- хвилювання (страх) бути незрозумілим чи смішним;
- хвилювання (страх) помилитися;
- занижена самооцінка;
- брак часу;
- перфекціонізм;
- конформізм;
- недостатній розвиток навичок публічного мовлення;
- хвилювання (страх) виступати публічно;
- відсутність креативного мислення;
- незнання норм сучасної української мови (культури мовлення);
- невміння регулювати емоційно-експресивну поведінку під час публічного виступу
- несприятлива атмосфера в групі;
- Ваш варіант: _____.

10. Чи вважаєте за доцільне розвивати риторичну компетентність у позаурочний час у ЗВО? Які заходи Ви вважаєте найдоцільнішими для студентів-психологів?

- позааудиторна робота у ЗВО (ораторські гуртки,);
- активна участь у семінарах, конференціях тощо;
- тренінги розвитку ораторської майстерності;
- курси, школи ораторської майстерності (неформальна освіта);
- самостійна робота;
- ваш варіант: _____

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамович С. Д., Чікарькова М. Ю. Риторика : навч. посіб. Львів : Світ, 2001. 240 с.
2. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности. Москва : Наука, 1980. 334 с.
3. Амельченкова Н. А. Педагогические условия обучения риторике спора младших школьников : автореф. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Смоленский государственный университет. Смоленск, 2009. 16. с.
4. Андерсон К. Ted talks. Слова меняют мир : [пер. с англ. Т. О. Новиковой]. Київ : Форс Україна, 2019. 288 с.
5. Андерсон К. Успішні виступи на TED. Рецепти найкращих спікерів ; 2-ге вид. Київ : Наш формат. 2017. 256 с.
6. Андреева Г. М. Социальная психология : учеб. для высш. учеб. завед. ; 5-е изд., испр. и доп. Москва : Аспект Пресс, 2007. 363 с.
7. Андрієвська В. В., Драніщева Е. І., Тищенко С. П. та ін. Методологічні проблеми трансформації комунікативної компетентності психолога в інформаційному суспільстві : монографія / за ред. В. В. Андрієвської. Київ ; Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 226 с.
8. Аристотель. Риторика (перевод с древнегреческого и примечания О. П. Цыбенко, подред. О. А. Сычёван, И. В. Пешкова). Поэтика (перевод В. Г. Аппельрота, под. ред. Ф. А. Петровского). Москва : Лабиринт, 2007. 224 с.
9. Артеменко А. П., Артеменко Я. І., Попова Н. В. Риторичні стратегієми в дискурсі ідентичності. Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії». 2011. № 984. URL : http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/6377/2/19_Art.pdf. (дата звернення: 01.05.2019).
10. Артемова О. І. Розвиток вербальної креативності студентів-психологів в процесі професійної підготовки. *Психологія: реальність і перспективи*. 2016. Вип. 7. С. 12–17.
11. Бабанский Ю. К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса : методические основы. Москва : Просвещение, 2007. 192 с.
12. Бабич Н. Д. Основы риторики : практикум. Чернівці : Рута, 1999. 100 с.
13. Баева Е. В. Развитие профессионально ориентированной риторической компетентности сотрудников органов внутренних дел в процессе повышения квалификации : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Новгородский государственный ун-т им. Я. Мудрого. Великий Новгород, 2017. 197 с.
14. Балл Г. А. Теория учебных задач. Психолого-педагогический аспект. Москва : Педагогика, 1990. 184 с.

15. Баран Н. А. Значущість формування риторичних умінь майбутніх філологів у процесі фахової підготовки. URL : http://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/1452/3/Znachushchist_formuvannia.pdf. (дата звернення: 12.11.2019).

16. Барчій М. С. До проблеми професійного становлення майбутніх психологів. *Вісник Національного університету оборони України «Питання психології»*. 2015. № 3 (46). С. 14–19.

17. Батюта Т. В. Інноваційні освітні технології в контексті євроінтеграції. URL : <http://confesp.fl.kpi.ua/fr/node/1213> (дата звернення: 2.08.2019).

18. Бацевич Ф. Лінгвокультурні аспекти комунікативної толерантності. *Соціогуманітарні проблеми людини*. № 5. 2010. С. 108–119.

19. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики : підруч. Київ : Вид. центр «Академія», 2004. 344 с.

20. Бачманова Н. В., Стафурина Н. А. К вопросу о профессиональных способностях психолога. *Современные психолого-педагогические проблемы высшей школы* / Отв. ред. А. А. Крылов, Н.В. Кузьмина. Вып. 5. Ленинград, 1985. С. 72–77.

21. Безбородих С. М. Аксиологічні основи професійної підготовки майбутніх фахівців початкової школи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Педагогіка. Соціальна робота. 2011. Вип. 21. С. 21–23.

22. Безугла М. В. Проблема відродження духовно-культурних цінностей освіти у студентської молоді. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2012. № 4 (51). С. 3–11.

23. Беликов В. А. Образование. Деятельность. Личность : монография. Москва : Академия Естествознания, 2010. 340 с.

24. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии. Москва : Педагогика, 1989. 176 с.

25. Бех І. Виховання особистості: сходження до духовності : наук. видання. Київ : Либідь, 2006. 272 с.

26. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти : монографія. Київ : Атака, 2008. 684 с.

27. Битинас Б. Процесс воспитания: приобщение к ценностям. Вильнюс, 1995. 72 с.

28. Биякаев Р. И., Ваджибов М. Д. Элементы риторики в современной психологии: прецеденты или традиция для дагестанской студенческой аудитории? *Наука. Мысль*. № 11. 2015. С. 30–32.

29. Бідюк Н. М., Іконнікова М. Теоретичні і методичні концепти філологічної освіти у США. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: педагогіка. 2016. № 4. С. 170-176.

30. Бідюк Н. М., Комочкова О. Загальна характеристика освітніх програм підготовки магістрів гуманітарних наук з лінгвістики у провідних країнах Європи. *Вісник Черкаського університету*. 2016. С. 123-129.

31. Біла книга національної освіти України / Акад. пед. наук України ; за ред. В. Г. Кременя. Київ, 2009. 376 с.

32. Білоусова . В. Формування риторичної культури студентів гуманітарних факультетів у навчально-виховному процесі : автореф. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2004. 20 с.

33. Богоявленская Д. Б. Психология творческих способностей. Москва : Академия, 2002. 337 с.

34. Боднарук О. В. Формування системи базових психологічних понять у студентів вищих навчальних закладів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. / Ун-т менеджменту освіти. Київ, 2015. 274 с.

35. Болотова А. К. Настольная книга практикующего психолога : практ. пособие. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Юрайт, 2018. 341 с.

36. Большая энциклопедия психологических тестов. Москва : Изд-во Эксмо, 2006. 416 с.

37. Большая энциклопедия тестов / сост. А. Карелин. Москва : Изд-во ЭКСМО, 2005.

38. Бондаревская Е. В. Теория практика личностно-ориентированного образования : монография. Ростов н/Д : РГПУ, 2000. 352 с.

39. Бондаренко І. І. Сучасні вимоги психологічної практики до підготовки вітчизняних психологів. *Вісник Київського Міжнародного Університету*. Серія : Психологічні науки. Київ, 2007. Вип.10. С. 12–19.

40. Борисенков В. П. Всегда актуальная проблема. *Педагогика*. 2008. № 1 С. 115–118.

41. Боровик Л. Формування психолого-педагогічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників: теорія і практика : монографія. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2018. 292 с.

42. Ботезат С. П. Концептуальні засади та напрями розвитку вищої освіти в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 11. С. 145–147.

43. Бредемайер К. Черная риторика. Власть и магия слова. Альпина Паблишер, 2018. 192 с.

44. Будний В. Між дисциплінами: розширення контекстів літературознавчої галузі чи зміна статусу? URL : http://old.philology.lnu.edu.ua/visnyk/44_2008/44_2008_budnyj.pdf. (дата звернення: 12.10.2019).

45. Будянський Д. В., Друшляк М. Г., Семеніхіна О. В., Харченко І. В., Горбачук В. О., Чашечникова О. С. Типологія електронних ресурсів у формуванні риторичної культури фахівця. Інформаційні технології і засоби навчання. 2021. № 81 (1). С. 82–96 (дата звернення: 14.05.2021).

46. Будянський Д. В. Виконавсько-артистичний компонент риторичної культури сучасного педагога. *Український педагогічний журнал*. 2016. № 1. С. 61–71.

47. Будянський Д. В. Напрямки використання здобутків риторики в процесі розвитку риторичної культури викладача вищого навчального закладу. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2017. Вип. 1 (40). С. 38–41.

48. Буева Л. Духовность и проблемы нравственной культуры. *Вопросы философии*. 1996. № 2. С. 5–7.

49. Вандишев В. М. Риторика вербальної атаки і захисту. *Риторика: теоретичні та практичні аспекти комунікації* : монографія / відп. ред. В. М. Вандишев. Суми : СумДУ, 2015. С. 5–10.

50. Васянович Г., Онищенко В. Дидактичні засади професійної освіти у контексті фундаментальних педагогічних теорій. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2013. № 6. С. 9–34.

51. Васянович Г., Онищенко В. Ноологія особистості : навч. посіб. Львів : Сполом, 2007. 217 с.

52. Вачков И. В. Основы технологии группового тренинга : учеб. пособие. Москва : Ось-89, 1999. 176 с.

53. Ващук О. П. Невербальна інформація в кримінальному провадженні: теоретико-методологічні основи : монографія. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2017. 430 с.

54. Введение в психолого-педагогическую деятельность : уч.-метод. комплекс по напр. подгот.: 050400.62 «Психолого-педагогическое образование» / автор-сост. Т. А. Павлова. Брянск, 2015. 124 с.

55. Вдович С. М. Використання інформаційно-комунікаційних технологій в естетичному вихованні молоді. *Інформаційно-комунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи* : зб. наук. пр. / за ред. М. М. Козяра, Н. Г. Ничкало. Львів : ЛДУ БЖД, 2017. Вип. 5. С. 203–205.

56. Вербицкий А. А. Компетентностный подход и теория контекстного обучения. Москва : ИЦ ПКПС. 2004. 84 с.

57. Вершинина Н. В. Риторические умения как основа формирования коммуникативно-речевой культуры будущих педагогов. *Концепт*. 2015. № 4. URL: <http://e-koncept.ru/2015/15097.htm>. (дата звернення: 10.10.2018).

58. Виготський Л. С. Собр. соч. : в 6 т. Т. 3. Проблемы развития психики ; под ред. А. М. Матюшкина. Москва : Педагогика, 1983. 368 с.
59. Вилсон Г., Макклафлин К. Язык жестов. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 217 с.
60. Вища освіта : Інформаційно-аналітичний портал про вищу освіту в Україні та за кордоном. URL : <http://vnz.org.ua/dystantsijna-osvita/pro> (дата звернення: 17.11.2019).
61. Вінтюк Ю. Професійна підготовка майбутніх психологів: проблема та її складові. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2016. № 3. С. 92–102.
62. Вовчата Н. Я. Теоретичні і методичні засади професійної іншомовної підготовки майбутніх фахівців цивільного захисту : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих ім. І. Язюна НАПН України. Київ, 2019. 591 с.
63. Вознюк Г., Куньч З. Удосконалення навичок культури мовлення на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням) та риторики. *Український смисл* : наук. зб. за ред. І. С. Попової. Дніпропетровськ, 2016. С. 47–56.
64. Волков А. А. Курс русской риторики : пособие для духовных учебных заведений. Москва : Индрик, 2009. 424 с.
65. Волков А. А. Основы риторки : учеб. пособ. для вузов. Москва : Академический проект, 2003. 304 с.
66. Волкова Н. П. Технологія колективних творчих справ як засіб реалізації інтерактивної взаємодії в навчальному процесі вишу. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2013, Вип. 32 (85). С. 512–520.
67. Воробйова А. В. Етичний аспект функціонування риторичного дискурсу. *Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі* : зб. наук. праць / за ред. К. Я. Климової. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. С. 75–80.
68. Ворон О. Методологічні аспекти зростання професійного потенціалу керівників загальноосвітніх навчальних закладів. *Нова педагогічна думка*. 2014. № 4 (80). С. 7–10.
69. Вчимося жити разом : курс підготовки вчителів. URL : <http://lt.multycourse.com.ua/ua/page/22/103> (дата звернення : 14.03.2020 р.).
70. Габдурахимова Т. М. Формирование и развитие риторических умений студентов технических вузов : автореф. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Казанской государственной технологической университет. Казань, 2005. 23 с.

71. Гайдукевич К. А. Предмет та класифікації риторики у науковій думці останньої чверті XX – початку XXI століття. *Культура і сучасність*. 2013. № 1. С. 59–65.

72. Галян І. М. Галян О. І. Мотиваційно-ціннісний компонент професійного вибору майбутніх психологів на етапі оптації. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. Львів : ЛьВДУВС, 2012. Вип. 1. С. 122–131.

73. Галятовський І. Ключ розуміння / підгот. до вид. І. П. Чепіга. Київ : Наук. думка, 1985. 445 с.

74. Гандапас Р. І. Камасутра для оратора. Десять розділів про те, як перетворити публічний виступ на вітху. Дніпро : Моноліт, 2017. 272 с.

75. Гаркуша І. В. Риторична культура мовлення сучасного фахівця-психолога : навч. посіб. Дніпро : Університет імені Альфреда Нобеля, 2019. 143 с.

76. Гаркуша І. В. Тренінг як інтерактивний засіб формування риторичних умінь рекламистів у процесі фахової підготовки. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. 2015. № 1 (21). С. 103–107.

77. Гевко О. І. Риторика як важлива складова професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Сер.: Педагогічні та психологічні науки. 2013. Вип 4. С. 70–77.

78. Герасімова Н. Є. Внутрішньо-особистісні конфлікти в процесі соціальної адаптації студентів до умов вищих навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2004. 21 с.

79. Герман В. В. Риторична культура як основа формування риторичної особистості вчителя. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сер. 16: Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*. 2013. Вип. 20. С. 66–69.

80. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века : учеб. пособие для самообразования. Изд. 2-е, перераб. и доп. Москва : Педагогическое общество России, 2002. 512 с.

81. Головешко Б. Р. Педагогічні умови формування лідерських якостей у майбутніх фахівців з адміністративного менеджменту у вищому навчальному закладі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут». Харків, 2017. 294 с.

82. Голуб Н. Б. Ефективні методи і засоби навчання риторики майбутніх учителів. *Науковий вісник Ізмайльського державного гуманітарного університету. Серія «Педагогічні науки»*. Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2008. Вип. 25. С. 31–35.

83. Голуб Н. Б. Підходи до навчання української мови в основній школі. URL : [http://lib.iitta.gov.ua/9509/1/Голуб%20 3 .pdf](http://lib.iitta.gov.ua/9509/1/Голуб%203.pdf). (дата звернення: 15.11.2017).

84. Голуб Н. Б. Процес текстотворення як головний елемент риторики. URL : <http://vuzlib.com/content/view/169/> (дата звернення: 18.11.2017).

85. Голуб Н. Б. Роль і місце риторики у системі шкільної мовної освіти. *Ювілейний збірник Національної академії педагогічних наук України*. 2017. С. 147–151.

86. Голуб Н. Б. Теоретико-методичні засади навчання риторики у вищих педагогічних навчальних закладах : автореф. дис. ... доктора пед. наук : 13.00.02. Київ, 2009. 38 с.

87. Гомонюк О. М. Риторична культура майбутнього викладача як одна із складових його професійно-педагогічної культури. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України, Серія : Педагогічні науки*. 2015. Вип. 3. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2015_3_7. (дата звернення: 17.11.2019).

88. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.

89. Гончаренко С. У. Методологія. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України, гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 498–500.

90. Гончарова О. М. Античне красномовство як дискурсивний феномен культури : монографія. Київ : НАКККіМ, 2011. 272 с.

91. Горобець Л. Н. «Педагогическая риторика»: теория и практика обучения студентов-нефилологов риторической компетенции : монографія. Армавир : Ред.-изд. центр АГПУ, 2007.

92. Горобець Л. Н. Риторическая компетенция учителя: проблемы исследования и практика формирования. *Известия РГПУ им. А.И. Герцена*. 2008. № 62. С. 214–218.

93. Горобець С. І. Методика формування риторичної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури у процесі вивчення мовознавчих дисциплін: автореф. ... канд. пед. наук : 13.00.02/ Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2021. 20. с.

94. Горобець С. І. Основні методи навчання у формуванні риторичної компетентності майбутніх вчителів української мови та літератури у процесі вивчення мовознавчих дисциплін. Теорія та методика навчання (з галузей знань). Випуск 31. Т. 2. 2021. С. 25–30.

95. Горошкіна О. М. Роль риторики в комунікативній підготовці учнів. Наукові записки Національного університету Острозька академія. Серія: Філологічна: науковий журнал. 2013. Вип. 40. С. 137–140.

96. Гречановська О. В., Кравець Н. М. Ігрові технології навчання як одна з інноваційних форм навчально-виховного процесу ВНЗ. URL : <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/17640/2013.pdf?sequence=3>. (дата звернення: 15.12.2019).

97. Грицаєнко Л. М. Лінгвокультурологічна складова навчальної дисципліни «Риторика та мистецтво презентації» у формуванні духовності особистості. *Scientific Journal Virtus*. 2017. № 15. С. 87–91.

98. Грицаєнко Л. М. Основи красномовства : навч. посіб. ; 2-ге вид., доп. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2018. 260 с.

99. Грицаєнко Л. М. Формування риторичної особистості майбутнього педагога в курсі «Риторика і мистецтво презентації». *Інноваційний потенціал світової науки – XXI сторіччя*. 2015. С. 29–32.

100. Грішко-Дунаєвська В. А. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія в процесі вивчення іноземної мови у вищих військових навчальних закладах: сутність та її структурні компоненти : зб. наук. пр. *Національної академії прикордонної служби України. Серія: педагогічні та психологічні науки*. 2014. № 1 (70). С. 209–224.

101. Гузар О. Комуникативне лідерство керівників освітніх закладів : навч. посібн. Київ : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2016. 40 с.

102. Гулеватий А. А. Формування психологічної готовності майбутніх фахівців з вищою освітою до використання комп'ютерної техніки : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Хмельницький, 2005. 191 с.

103. Гура Т., Романовський О., Книш А. Психологія лідерства в бізнесі : навч. посіб. Харків : «Друкарня Мадрид», 2017. 100 с.

104. Гуревич Р. С. Теоретичні та методичні основи організації навчання у професійно-технічних закладах / за ред. С. У. Гончаренка. Київ : Вища школа, 1998. 229 с.

105. Гуревич Р. С., Кадемія М. Ю., Шевченко Л. С. Інформаційні технології навчання: інноваційний підхід : навч. посіб. / за ред. Гуревича Р. С. Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2012. 348 с.

106. Гушулей Й. Використання структурування при підготовці електронного комплексу з фундаментальних економічних дисциплін. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2009. № 4. С. 29–33.

107. Давидов В. П. Основы методологии, методики и технологии педагогического исследования : научно-метод. пособ. Москва : Академия ФСБ, 1997. 147 с.

108. Дворник М. С. Психологічні мобільні додатки: можливості подолання травми. URL : https://lib.iitta.gov.ua/708583/1/2%20Психологічні_мобільні_додатки.pdf. (дата звернення: 14.11.2018).

109. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2004. 352 с.

110. Дідух Л. І. Професійне спілкування майбутніх рятувальників : монографія / за ред. М. М. Козяра. Вінниця : ТОВ «Планер», 2015. 264 с.

111. Дімітрова-Бурлаєнко С. Д. Підготовка студентів технічних університетів до виявлення креативної компетентності у професійній діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Університет імені Альфреда Нобеля, Дніпро, 2018. 358 с.

112. Дмитренко Н. В. Міждисциплінарність у сучасній науці: методологічні аспекти. URL : <http://www.info-library.com.ua/books-text-11480.html> (дата звернення: 5.11.2019).

113. Домбровський В. Українська стилістика й ритміка. Українська поезика. Мюнхен. 1973. Фотопередрук вид. 1923 і 1924 р. 160, 175 с.

114. Дрозд Т. М. Розвиток комунікативної компетентності вчителів філологічних спеціальностей у системі післядипломної освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Вінницький державний педагогічний ун-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця. 2017. 275 с.

115. Дроздова І. П. Формування українськомовної риторичної компетентності майбутніх викладачів нефілологічних дисциплін. *Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі* : зб. наук. пр. / за ред. К.Я.Климової. Житомир : Вид-во ЖДУ ім.І.Франка, 2015. С. 43–50.

116. Дружиніна І. Професійне становлення майбутніх психологів: теоретико-методологічний аналіз проблеми. *Освіта регіону : Політологія, психологія, комунікації. Український науковий журнал*, 2011. № 2. URL: <http://social-science.com.ua/article/509> (дата звернення: 25.08.2018).

117. Дубасенюк О. А. Теорія і практика професійно-виховної діяльності педагога : монографія. Житомир : ЖДУ ім. Івана Франка, 2005. 367 с.

118. Енгальчев В. Ф. Профессиональная компетентность специалиста в практической юридической психологии. Москва : Высшая школа психологии, 2004. 434 с.

119. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

120. Етичний кодекс психолога. *Психолог*. Київ, 2004. № 43 (139). С. 1–4.

121. Єрмоленко А. М. Комунікативна філософія. *Енциклопедія сучасної України*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=4421 (дата звернення: 15.01.2019).

122. Жалдак М. І. Педагогічний потенціал інформатизації навчального процесу. Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2003 : зб. наук. пр. до 10-річчя АПН України / АПН України. Харків : ОВС, 2002. Ч. 1. С. 371–383.

123. Журавлева М. О. Изучение эмоционального интеллекта практических психологов. *Методологія досліджень та сучасні соціальні, економічні і психологічні проблеми розвитку суспільства* : зб. наук. пр. Донецьк, 2011. С. 168–174.

124. Загороднова В. Ф. Функціонування риторичних засобів в усному мовленні вчителя-словесника та їх роль у пояснювальному жанрі. *Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі* : зб. наук. пр. / за ред. проф. К. Я. Климової. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. С. 29–43.

125. Загребельна Н. А. Теоретико-методологічні засади прокурорської риторики як складової теорії держави і права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Університет економіки та права «КРОК». Київ, 2019. 20 с.

126. Залюбівська О. Підходи до формування риторичної культури майбутніх викладачів технічних університетів. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогіка*. 2017. Вип. 1. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2017_1_8 (дата звернення: 5.11.2019).

127. Залюбівська О. Б. Використання дистанційних технологій навчання в процесі формування риторичної культури як складової педагогічної майстерності майбутніх викладачів технічного ВНЗ. *Вісник ВПІ*. 2011. № 2. С. 177–182.

128. Залюбівська О. Б. Інтерактивна технологія формування риторичної культури майбутніх викладачів вищої школи. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2018. № 5. С. 105–113.

129. Залюбівська О. Б. Педагогічна модель формування риторичної культури майбутніх викладачів технічних університетів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми* : зб. наук. пр. Київ ; Вінниця : ТОВ фірма «Планер». Вип. 39. 2014. С. 214–219.

130. Залюбівська О. Б. Педагогічні засади формування риторичної культури особистості. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2007. № 6. С. 126–132.

131. Залюбівська О. Б. Риторична культура викладача технічного університету: структурні особливості. *Освітологічний дискурс*. 2014. № 3 (7). С. 68–81.

132. Залюбівська О. Б., Діденко О. В. Педагогічні умови формування риторичної культури майбутніх викладачів технічних університетів. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Педагогічні науки*. 2015. Вип. 2. URL : http://shron1.chtyvo.org.ua/Zaliubivska_Oksana/Pedahohichni_umovy_form

uvannia rytorychnoi kultury maibutnikh vykladachiv tekhnichnykh unive
rsytetiv.pdf. (дата звернення: 1.02.2020).

133. Зархін М. Львів – глобальне місто. URL :
https://zbruc.eu/node/86498?fbclid=IwAR2i5N4qDv5PxuVyCitg29akx9_Ld_sbQT1nP_STsuAeYBMaWXXVomU4-APio (дата звернення: 15.11.2019).

134. Засекіна Л. В., Засекін С. В. Вступ до психолінгвістики. Острого : Нац. ун-т «Острозька академія», 2002. 168 с.

135. Затворнюк О. М. Формування у майбутніх психологів готовності до професійного самовдосконалення : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2016. 310 с.

136. Зеер Э. Ф. Модернизация профессионального образования : компетентностный подход. *Образование и наука*. 2004. № 3 (27). С. 42–53.

137. Зимняя И. А. Ключевые компетенции как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия. Москва : Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. 40 с.

138. Знаменская С. В. Педагогические условия формирования коммуникативной культуры студентов в процессе профессиональной подготовки в вузе : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Ставроп. гос. ун-т. Ставрополь, 2004. 210 с.

139. Зязюн І. А. Духовна еліта у суспільстві: інтелігентність і громадянськість. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти* : зб. наук. праць / за ред. Л.Л.Товажнянського та О.Г.Романовського. Харків : НТУ «ХП», 2003. Вип. 1(5). С. 32–41.

140. Зязюн І. Педагогічне наукове дослідження у контексті цілісного підходу. *Порівняльна професійна педагогіка*. 2011. №1. С. 19–30.

141. Иванова С. В. Психологическая концепция и организационно-методическое обеспечение профессиональной подготовки психологов МЧС России : дис. ... д-ра психол. наук : 05.26.03. Санкт-Петербург, 2011. 356 с.

142. Иванова С. В. Психологическое сопровождение профессиональной подготовки психологов МЧС России : монография. Санкт-Петербург : Астерион, 2011. 128 с.

143. Иванчук И. А. Риторический компонент в публичном дискурсе носителей элитарной речевой культуры. Саратов : АРДДФН, 2005.

144. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. Санкт-Петербург : Питер, 2011. 512 с.

145. Ипполитова Н. В. Теория и практика подготовки будущих учителей к патриотическому воспитанию учащихся : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / Челябинск, 2000. 383 с.

146. Иванова О. В., Москалюк Л. М., Корсун С. І. Юридична психологія: вступ до спеціальності : мультимед. навч. посіб. URL : https://www.naiiu.kiev.ua/books/vstup_spec/new-page-2/rozdil3/tema_3_1.html. (дата звернення: 15.11.2019).

147. Ігри, які розговорять ваших студентів / Освіторія та Grade Education Center. URL : <https://hub.osvitoria.org/i/events/view/984> (дата звернення: 10.04.2021).

148. Інформаційно-комунікаційні технології у професійно-технічній освіті : монографія / А. М. Гуржій, Р. С. Гуревич, М. Ю. Кадемія та ін. ; за ред. Гуржія А. М. У 2 частинах. Ч. 1. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2016. 412 с.

149. Каган М. С. Философия культуры. Санкт-Петербург : Университет, 1996. 216 с.

150. Каленич В. Культура мовлення як чинник журналістської майстерності. *Український інформаційний простір*. Київ, 2014. Чис. 3. С. 72–76.

151. Калмиков Г. В. Професійно-мовленнєва діяльність психолога як психолінгвістичний феномен. *Психолінгвістика*. 2015. Вип. 17. С. 56–65.

152. Калюжка Н. С. Формування риторичних умінь у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Переяслав-Хмельницький, 2011. 21 с.

153. Каменєва Т. В. Мовленнєва майстерність та техніка мовлення психолога. *Вісник психології і соціальної педагогіки* : зб. наук. праць. Вип. 2. Київ, Москва, 2010. URL : http://www.psyh.kiev.ua/Збірник_наук._праць. (дата звернення: 15.12.2018).

154. Каніболоцька Л. Модель формування риторичної компетентності майбутніх викладачів вищих навчальних закладів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Педагогіка*. 2016. № 3. С. 136–142.

155. Каніболоцька Л. В. Зміст та структура риторичної компетентності майбутніх викладачів вищих навчальних закладів. *Наук. вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Педагогіка, психологія, філософія*. 2015. Вип. 220. С. 43–47.

156. Каніболоцька Л. В. Педагогічні умови формування риторичної компетентності майбутніх викладачів вищих аграрних навчальних закладів у процесі фахової підготовки. *Науковий вісник Національного*

університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Педагогіка, психологія, філософія. 2016. Вип. 239. С. 101–106.

157. Канівець Т. М. Формування психологічної готовності студентів до здійснення майбутньої професійної кар'єри : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.40 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2013. 353 с.

158. Карп'юк О. Д. Європейське Мовне портфоліо : метод. посібник. Тернопіль : Лібра Терра, 2008. 112 с.

159. Карплюк С. О. Досвід Рівіна-Дяченка у проектуванні методики взаємонавчання. *Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. № 43. С. 121–125.

160. Кафедра практичної психології та педагогіки / ЛДУ БЖД : офіційний сайт. URL: <https://ldubgd.edu.ua/node/192> (дата звернення: 22.11.2019)

161. Кацавєць Р. С. Ораторське мистецтво: підруч. 2-ге вид., доповн. Київ : Алерта, 2018. 216 с.

162. Кацавєць Р. С. Судова промова: мовний аспект. *Адвокат*. 2010. № 12. С. 12–15.

163. Квинтиліан М. Ф. Риторические наставления / пер. с лат. А.Никольского: в 12 кн. Ч. 1–2. Санкт-Петербург, 1834. URL: <http://ancientrome.ru/antlittr/quintilianus/index.htm>. (дата звернення: 15.09.2019).

164. Керик О. Використання тренінгових технологій у професійній підготовці фахівців соціальної сфери. *Молодь і ринок*. № 2 (121). 2015. С. 136–140.

165. Коваль М. С., Козяр М. М., Литвин А. В. Педагогічна модель формування готовності фахівців цивільного захисту до професійної діяльності. *Вісник Львівського державного ун-у безпеки життєдіяльності*. № 18. 2018. С.151–159.

166. Ковтонюк М. М. Інноваційна педагогічна технологія формування предметних компетентностей студентів педагогічних ВНЗ. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка. 2009. № 2. С. 314–325.

167. Ковшар О. Роль принципів наступності і перспективності в організації безперервної освіти. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2017. № 1 (50). С. 176–185.

168. Козяр М. М. Екстремально-професійна підготовка до діяльності у надзвичайних ситуаціях : монографія. Львів : СПОЛОМ, 2004. 376 с.

169. Козяр М. М., Козловська І. М. Науково-педагогічний словник. Львів : СПОЛОМ, 2011. 216 с.

170. Колесникова И. А., Титова Е. В. Педагогическая праксеология : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. Москва : Академия, 2005. 256 с.

171. Колесніченко О. С., Середа Ю. І. Структурно-функціональна модель професійної підготовки психолога МНС України. Проблеми екстремальної та кризової психології : сб. науч. тр. Харьков : НУЦЗ України, 2012. С. 75–82.

172. КОМА / Toastmasters. URL : <https://koma.club/> (дата звернення: 10.04.2021).

173. Конівіцька Т. Я. Підготовка до публічного виступу крізь призму психології. *Видатні постаті психології: історія, сучасність і перспективи*: матеріали V наук. регіон. семінару до дня психолога, м. Львів, 23 квітня 2019 р. Львів, 2019. С. 87–90.

174. Конівіцька Т. Я. Провідні методологічні підходи до риторичної підготовки майбутніх психологів. *Модернізація освітнього середовища: проблеми та перспективи* : матеріали Четвертої Міжнар. наук.-практ. конф., м. Умань, 11-12 жовтня 2018 р. / гол. ред. Осадченко І. І. Умань : ВПЦ «Візаві», 2018. С. 82–86.

175. Конівіцька Т. Я. Психологічні аспекти формування риторичної компетентності у ВНЗ. *Видатні постаті психології: історія та сучасність* : зб. тез V наук. семінару до дня психолога, м. Львів, 20 квітня 2018 р. Львів, 2018. С. 102–104.

176. Конівіцька Т. Я. Риторичні аспекти діяльності психологів у надзвичайних ситуаціях. *Проблеми та перспективи розвитку системи безпеки життєдіяльності* : матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, курсантів та студентів, м. Львів, 28-29 березня 2019 р. Львів : ЛДУ БЖД, 2019. С. 383–385.

177. Конівіцька Т. Мовленнєві засоби впливу в публічному виступі. *Інформація, комунікація, суспільство 2019* : матеріали 8-ї Міжнар. наук. конф. ІКС-2019, Чинадієво 16–18 травня 2019 р. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2019. С. 166–167.

178. Конівіцька Т. Я. Етична складова риторичної компетентності майбутнього психолога. *Культура як феномен людського духу (багатогранність і наукове осмислення)* : V Міжнар. наук. конф. курсантів, студентів, аспірантів, м. Львів, 21-22 листоп. 2019 р. Львів : ЛДУ БЖД, 2019. С. 196–199.

179. Конівіцька Т. Я. Культура мовлення як складова риторичної компетентності психологів. *Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє* : матеріали Всеукраїнської наук. конф. з міжнар. участю, м. Черкаси, 19 квітня 2018 р. Черкаси : ЧПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2018. С. 100–102.

180. Конівіцька Т. Я. Методика формування риторичної компетентності майбутніх психологів : посібник для викладачів. Львів, ЛДУ БЖД, 2019. 131 с.

181. Конівіцька Т. Я. Модель формування риторичної компетентності майбутніх психологів у ЗВО. *Науковий вісник Львівської академії. Серія: Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Кропивницький : ЛА НАУ, 2019. Вип. 6. С. 75–81.

182. Конівіцька Т. Я. Основні компоненти риторичної компетентності психологів. *Актуальні проблеми вищої професійної освіти* : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 22 березня 2019 р. / за заг. ред. Е.В. Лузік, О.М. Акмалдінової. Київ : НАУ, 2019. С. 76–77.

183. Конівіцька Т. Я. Особливості методики формування риторичної компетентності майбутніх психологів. *The scientific heritage*. 2019. № 42, vol. 4. P. 15–19.

184. Конівіцька Т. Я. Особливості розвитку риторичних умінь майбутніх психологів у ВНЗ. *Наукова дискусія: питання педагогіки та психології* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 1-2 грудня 2017 р. – Київ : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2017. Ч 2. С. 72–74.

185. Конівіцька Т. Я. Педагогічні умови формування риторичної компетентності майбутніх психологів. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 16. Т. 1. С. 80–83.

186. Конівіцька Т. Я. Підготовка до публічного виступу : практичний посібник для студентів-психологів. Львів, ЛДУ БЖД, 2019. 133 с.

187. Конівіцька Т. Я. Принципи формування риторичної компетентності майбутніх психологів. *V Всеукраїнський педагогічний конгрес «Якість освіти в Україні – основа і результат докорінних змін в освітній системі»* : зб. наук. пр. Львів : Сполом, 2020. С. 200–211.

188. Конівіцька Т. Я. Проблеми вивчення риторики в контексті особистісно орієнтованого підходу у ЗВО. *Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень* : зб. наук. пр. Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2018. Вип. 10 (13). С. 153–156.

189. Конівіцька Т. Я. Риторика в системі сучасної комунікації. *Інформація, комунікація, суспільство 2018*: матеріали 7-ї Міжнар. наук. конф. ICS-2018, Чинадієво 17–19 травня 2018 р. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2018. С. 228–229.

190. Конівіцька Т. Я. Риторична підготовка майбутніх психологів у контексті компетентнісного підходу. *Актуальні проблеми вищої професійної освіти*: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 20 березня 2018 р. Київ : НАУ, 2018. С. 77–78.

191. Конівіцька Т. Я. Риторична складова професійної компетентності майбутніх психологів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми* : зб. наук. пр. Київ ; Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2017. Вип. 49. С. 119–122.

192. Конівіцька Т. Я. Роль інформаційно-комунікаційних технологій у формуванні риторичної компетентності майбутніх психологів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми* : зб. наук. пр. Київ ; Вінниця : ТОВ фірма «Планер». 2018. Вип. 51. С. 273–276.

193. Конівіцька Т. Я. Структура риторичної компетентності психологів. *Проблеми освіти* : зб. наук. пр. ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти». Київ, 2019. Вип. 93. С. 156–168.

194. Конівіцька Т. Я. Формування риторичної компетентності студентів-психологів: результати впровадження авторських розробок. *Almanahul SWorld*. 2020. Вип. 4. С. 193-198.

195. Конівіцька Т. Я. Формування риторичної компетентності як невід’ємний аспект професійної реалізації фахівця. *Психологічні засади забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів*: матеріали I Всеукраїнської наук.-практ. конф., м. Кривий Ріг, 15 лютого 2018 р. Кривий Ріг, 2018. С. 197–200.

196. Кононенко Л. В. Модель формування ораторської майстерності у майбутніх магістрів соціальної педагогіки. *Освітологічний дискурс*. 2014. № 3 (7). С. 114–124.

197. Концепція державної мовної політики : схвалено указом Президента України № 161 від 2010 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/161/2010>. (дата звернення: 12.11.2017).

198. Корніяка О. М. Вивчення розвитку комунікативної компетентності студентів. *Психолінгвістика*: зб. наук. праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький: ПП «СКД», 2009. Вип.3. С. 60–69.

199. Коробова І. В. Формування методичної компетентності майбутніх учителів фізики на засадах індивідуального підходу : дис. ... док. пед. наук : 13.00.02 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2017. 572 с.

200. Корчова О. М. Педагогічні умови формування риторичної компетентності в майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей. *Педагогічні науки*. Вип. LXXXII. Том 3. 2018. С. 153–157.

201. Корчова О. М. Структурно-змістові складники риторичної компетентності майбутніх фахівців соціономічної сфери. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології* : наук. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. № 6 (50). С. 196–206.

202. Корчова О. М. Формування риторичної компетентності майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей: результати педагогічного експерименту. *Молодий вчений*. № 9 (36). 2016. С. 283–287.

203. Космеда Т. Риторика українців: порушення норми як мовна гра. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2013. № 1. С. 81–90.

204. Костюшко Ю. О. Педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя до міжособистісної взаємодії в ситуації конфлікту : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Житомир, 2005. 20 с.

205. Котковець А. Л. Застосування ситуативно-рольових ігор в рамках інтегрованого підходу до вивчення іноземної мови. *Сучасні тенденції викладання іноземної мови професійного спрямування у вищій школі* : матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 29 квітня 2015 р. Київ : НТУУ «КПІ». С. 54–57.

206. Котковець А. Л. Проблемно-ситуативний метод навчання іноземної мови професійного спрямування. URL : <http://confesp.fl.kpi.ua/node/1062>. (дата звернення: 22.01.2018).

207. Крапивний Я. М. Формування риторично-мовленнєвої культури учителя у Чернігівському колегіумі (1700–1786 рр.). *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки*. 2016. Вип. 133. С. 104–107.

208. Красномоєць. URL : <https://krasnomovec.club/> (дата звернення: 07.05.2019).

209. Кремень В. Г. Інформаційне середовище – криза культури чи нове буття? *Інформаційно-комунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи* : зб. наук. пр. / за ред. М. М. Козяра, Н. Г. Ничкало. Львів: ЛДУ БЖД, 2017. Вип. 5. С. 3–9.

210. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. Київ : Педагогічна думка. 2009. 520 с.

211. Кузьміна Л. Формування риторичної компетентності майбутніх фахівців залізничної галузі. *Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі* : зб. наук. пр. / за ред. К. Я. Климової. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. С. 80–85.

212. Кульчицька М. О. Гуманітарні інновації у вищій школі – шлях у нову епоху. URL : [file:///C:/Users/Admin/Downloads/1320%\(1\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/1320%(1).pdf). (дата звернення 19.10.2019).

213. Куньч З. Використання елементів тренінгу під час практичних занять з риторики. *Мова і культура*. 2014. Вип. 17, т. 5. С. 143–148.
214. Куньч З. Українська риторика: історія становлення і розвитку : навч. посібн. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2011. 248 с.
215. Куньч З., Вознюк Г. Культура мовлення як невід’ємний аспект курсу риторики для аспірантів. *Інформація, комунікація, суспільство 2017* : матеріали 6-ї Міжнар. наук. конф. ICS-2017, смт. Славське, 18–20 травня 2017р. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2017.
216. Куньч З., Вознюк Г. Удосконалення навичок культури мовлення на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням) та риторики. *Український смисл*. 2016, С. 47–56.
217. Куньч З., Городиловська Г., Шмілик І. Риторика : підручник. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2016. 496 с.
218. Куприянов Б. В. Гипотеза кандидатской диссертации (о многообразии педагогических условий). *Наука и практика воспитания и дополнительного образования*. 2006. № 4. С. 100–108.
219. Купчак М. Я. Реалізація педагогічних умов формування готовності до професійної діяльності майбутніх експертів з екології. *Young Scientist*. № 10 (50). 2017. С. 466–470.
220. Кучерук О. Розвиток риторичної компетентності студентів-філологів у процесі риторичної освіти. *Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі* : зб. наук. пр. / за ред. проф. К. Я. Климової. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. С. 50–53.
221. Кучерук О. А. Педагогічна риторика як об’єкт наукового дослідження. *Педагогічна риторика: історія, теорія, практика* : монографія / за ред. О. А. Кучерук. Київ : КНТ, 2016. С. 7–25.
222. Кучерук О. А. Сучасні технології навчання мови як методична проблема. *Українська мова і література в школі*. 2006. № 6. С. 17–21.
223. Кучерук О. А. Формування риторичної компетентності старшокласників у процесі українськомовної освіти. *Українська мова і література в школах України*. 2016. № 1. С. 9–14.
224. Кушнір Р. О. Великий оратор, або як говорити так, щоб Вам аплодувати стоячи. Дрогобич : Коло, 2013. 258 с.
225. Лавренюк В. В., Вакарчук В. О. Оратор і аудиторія: контакт, вплив, взаємодія. *Актуальні питання документознавства та інформаційної діяльності: теорії та інновації* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. Одеса : Одеський національний політехнічний ун-т. 2016. С. 455–461.

226. Лаврецький Р. В., Мовчан І.О., М'якуш І. І. Професійна етика та етикет працівника ДСНС України : навч. посіб. Львів : СПОЛОМ. 2013. 240 с.
227. Лазаренко К. Критерії оцінювання комунікативного потенціалу керівників органів внутрішніх справ і методи його психологічної діагностики. *Вісник Академії управління МВС*. 2010. № 4(16). С. 263–269.
228. Леммерман Х. Уроки риторики и дебатов : пер. с нем. Москва : Уникум-пресс, 2002. 336 с.
229. Липатова В. Ю. Мониторинг риторической компетенции студентов в области владения современными логосистемами. *Наука и культура* : материалы VI Междун. научно-практ. конф., посвященной Дню славянской письменности и культуры памяти святых равноапостольных Кирилла и Мефодия. Т. 2. Самара, 2009. С. 120–123.
230. Литвин А. В. Інформатизація професійно-технічних навчальних закладів будівельного профілю : монографія. Львів : Компанія «Манускрипт», 2011. 498 с.
231. Литвин А. В. Методологічні засади поняття «педагогічні умови» : практ. посібник ; 2-е вид., доп. і перероб. Львів : ЛДУ БЖД, 2018. 88 с.
232. Литвин А. В. Проблеми медіаосвіти у професійно-технічних навчальних закладах. *Психолого-педагогічні аспекти діяльності педагога ПТНЗ в процесі гуманітарної підготовки майбутніх фахівців* : матеріали обл. круглого столу. Львів, НМЦ ПТО. 2012. С. 20–24.
233. Литвин А. В., Литвин О. Г. Медіа-освіта: використання мультимедіа у професійній підготовці фахівців. *Директор школи*. 2010. № 21 (597). С. 1, 3–5.
234. Литовченко Л. В. Формування ораторської майстерності у майбутніх магістрів із соціальної педагогіки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Київський ун-т імені Бориса Грінченка. Київ. 2010. 24 с.
235. Лівін М. Сторітелінг для очей вух і серця. Київ : Наш формат. 2020. 184 с.
236. Лобанов А. П., Дроздова Н. В., Карлионова Н. В. Профильное образование психологов в контексте компетентностного подхода. *Взрэйшая школа*. 2006. № 5. С. 33–36.
237. Лодатко Є. О. Моделювання педагогічних систем і процесів : монографія. Слов'янськ : СДПУ, 2010. 148 с.
238. Лук'янова Л. Б. Теорія і практика екологічної освіти у професійно-технічних навчальних закладах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти НАПН України. Київ, 2006. 466 с.]

239. Мазін В. М. Критерії та показники сформованості культури самореалізації педагога. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки*. 2007. Вип. 41. С. 217–225.

240. Майстерня Лева. URL : <https://masterlev.com.ua/> (дата звернення: 07.05.2019).

241. Макович Х. Я. Формування риторичної компетентності майбутніх працівників ДСНС України. *Пожежна та техногенна безпека. Теорія, практика, інновації* : мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. Львів : ЛДУ БЖД, 2016. С. 578–580.

242. Максименко С. Д., Ільїна Т. Б. До проблеми розробки освітньо-кваліфікаційної характеристики сучасного психолога. *Практична психологія та соціальна робота*. Київ, 1999. № 1. С. 2–6.

243. Мамчур Л. Формування мовно-риторичної компетентності майбутнього вчителя-словесника. *Проблеми підготовки сучасного вчителя* : зб. наук. пр. Уманського державного педаг. ун-ту імені Павла Тичини. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2013. Вип. 8., Ч. 2. С. 182–186.

244. Мамчур Л. І. Мовна і комунікативна компетентність особистості: суть і характерні ознаки. С. 196–197. URL : http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_42/43.pdf. (дата звернення: 28.07.2019).

245. Маркова А. К. Психологія професіоналізму. Москва : Міжнародний гуманітарний фонд «Знання», 1996. 312 с.

246. Мартинюк І. А. Розвиток професійно важливих якостей у майбутніх психологів для роботи в школі : автореф. дис.... канд-та психол. наук : 19.00. 08 / Інститут психології імені Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2004. 16 с.

247. Марцева Л. А. Професійна підготовка молодших спеціалістів радіотехнічного профілю в технічних коледжах : монографія. Вінниця : Тезис, 2015. 438 с.

248. Матійків І. М., Ковальчук З. Я. Професійна майстерність психолога : навч.-метод. посіб. Львів : ЛДУВС, 2016. 340 с.

249. Матійків І. М. Тренінг емоційної компетентності: навч.-метод. посібник Київ: Педагогічна думка, 2012. 112 с.

250. Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика : навч. посіб. ; 2-ге вид., стер. Київ : Вища шк. 2006. 311 с.

251. Мацько О. М. Невербальні засоби як складова частина лекційного викладу. *Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі*: зб. наук. праць / за ред. К. Я. Климової. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015.

252. Мендрух Ю. М. Рефлексивний підхід до формування комунікативної компетентності фахівця з маркетингу. *Науковий часопис Нац. пед. у-ту ім. М. П. Драгоманова. Творча особистість учителя: пробле-*

ми теорії і практики : зб. наук. пр. 2010. Вип. 11 (21). Серія 16. С. 29–34.

253. Мещанінов О. П. Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні : монографія. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. 460 с.

254. Микитюк Г. Ю. Взаємини викладачів і студентів як чинник становлення особистості майбутнього вчителя : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2003. 22 с.

255. Микитюк М. В. Факультативний курс з української мови. Риторика : навч. посіб. Харків : Основа: Тріада+, 2007. 192 с.

256. Мистецтво публічних виступів. URL : <https://learndigital.withgoogle.com/digitalworkshop-ua/course/public-speaking> (дата звернення: 10.04.2021).

257. Михайлюк І. В. Діалогічний підхід до професійної підготовки майбутніх психологів: сутність, перспективи. URL : <http://academy.ks.ua/wp-content/uploads/2014/05/77.pdf>. (дата звернення: 22.08.2019).

258. Мілютіна К. Л. Теорія і практика психологічного тренінгу : навч. посіб. Київ : МАУП, 2004. 192 с.

259. Мірошник С. І. Професійний розвиток педагога: сучасні підходи. URL : https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=4133 (дата звернення: 28.04.2019).

260. Місяць Н. Психологічна природа мовленнєвого маніпулювання. URL : <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Bernatova9/subor/Misiatsts.pdf>. (дата звернення: 01.05.2019).

261. Міхно К. О. Динаміка уявлень про майбутню професію студентів-психологів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2008. 210 с.

262. Молдован В. В. Судова риторика : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 317 с.

263. Молдован В. В., Кацавець Р. С. Судова риторика: практикум : навч. посіб. Київ : АЛЕРТА. 2006. 200 с.

264. Монахов В. М. Педагогическое проектирование – современный инструментарий дидактических исследований. *Школьные технологии*. 2001. № 5. С. 75–89.

265. Моркотун С. Б. Дослідження спрямованості змісту професійної підготовки студентів магістратури на проведення презентації в академічній сфері. *Вісник Луганського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Серія «Педагогічні науки»*. 2011. № 13 (224). С. 185–191.

266. Мороз О. Г., Падалка О. С., Юрченко В. І. Викладач вищої школи: психолого-педагогічні основи підготовки / за заг. ред. О. Г. Мороза. Київ : НПУ, 2006. 208 с.

267. Муратова В. Ф. Перекладацький аспект викладання риторики. *«Молодий вчений»*. № 1 (53). 2018 р. С. 730–732.

268. Мустафаєв С. Психологічні аспекти невербального спілкування підлітків, схильних до інтернет-залежності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка Психологія. Педагогіка. Соціальна робота*. 2013. № 1(7). С. 43–46.

269. Нагаєв В. М. Дидактичні засади формування риторичної компетентності фахівців-менеджерів. *Новий Колегіум*. 2015. № 4. С. 86–91.

270. Назаренко І. Є. Формування ціннісного ставлення до життя в майбутніх психологів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2012. 207 с.

271. Найн А. Я., Ключев Ф. Н. Проблемы развития профессионального образования : региональный аспект. Челябинск : изд-во Ин-та разв. проф. обр., 2008. 264 с.

272. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки : схвалено Указом Президента України від 25 червня 2013 р. № 344/2013. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (дата звернення: 10.12.2015).

273. Національний освітній глосарій: вища освіта / 2-е вид., перероб. і доп. ; авт.-уклад. : В. М. Захарченко, С. А. Калашнікова, В. І. Луговий, А. В. Ставицький, Ю. М. Рашкевич, Ж. В. Таланова / За ред. В. Г. Кременя. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2014. 100 с.

274. Ничкало Н. Г. Стандарти професійної освіти : проблеми методології і творчих пошуків. *Професійна освіта : педагогіка і психологія* : пол.-укр. журн., укр.-пол. [щорічник] / за ред. Т. Левовицького, І. Вільш, І. Зязюна, Н. Ничкало. Київ ; Ченстохова : Віпол, 2000. Вип. 2. С. 47–63.

275. Ницета В. Принципи вивчення риторики в загальноосвітній школі. *Українська мова і література в школі*. 2011. № 1. С. 16–20.

276. Ницета В. Проектний підхід у загальноосвітній риторичній освіті. *Вісник Львівського університету*. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2010. Вип. 50. С. 281–287.

277. Ницета В. Психолого-педагогічні умови формування риторичної компетентності учнів основної школи в процесі навчання української мови. *Зб. наук. пр. Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини* / [гол. ред. М. Т. Мартинюк]. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2014. Ч. 2. С. 248–254.

278. Ницета В. Риторична компетентність учнів загальноосвітніх шкіл як педагогічна проблема. *Вісник Луганського національного уні-*

верситету імені Тараса Шевченка. Ч. II : Педагогічні науки. 2010. № 22 (209). С. 93–98.

279. Нищета В. Теоретико-методологічне обґрунтування риторичного підходу до навчання мови в школі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»* : зб. наук. пр. Острог : Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2015. Вип. 57. С. 207–212.

280. Нищета В. А. Інноваційний аспект риторизації шкільної мовної освіти. Розвиток науки педагогіки та психології у сучасних умовах : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, Україна, 28–29 жовтня 2011 р. Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2011. С. 80–81.

281. Нищета В. А. Концептуальні параметри дослідно-експериментального навчання української мови в основній школі: риторичний аспект. *Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі* : зб. наук. пр. / за ред. К. Я. Климової. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. С. 58–70.

282. Нищета В. А. Методика формування риторичної компетентності учнів основної школи в процесі навчання української мови : дис. ... д-ра пед. наук. : 13.00.02 / Херсонський державний університет. Херсон, 2018. 522 с.

283. Нищета В. А. Риторична освіта шкільної молоді у світлі запровадження педагогічних інновацій. III Міжнародний освітній Форум «Особистість в єдиному освітньому просторі» : матеріали. URL : http://virtkafedra.ucoz.ua/e1_gurnal/pages/vyp8/Niheta.pdf. (дата звернення: 21.07.2019).

284. Нищета В. А. Формуємо риторичні вміння та риторичну компетентність : програма дослідно-експериментального навчання української мови. *Українська мова і література в школах України*. 2015. № 7–8. С. 66–73.

285. Нігаметзянова К. Р. Використання методу ситуативного моделювання на заняттях з іноземної мови професійного спілкування. *Педагогіка та психологія* : зб. наук. пр. Харків, 2018. Вип. 59. С. 67–75.

286. Нікітіна А. В. Самостійна робота студентів з риторики : навч.-метод. посібник. Старобільськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2015. 313 с.

287. Нікітіна І. В., Мартич В. В. Формування професійної мотивації студента як детермінанти його творчого розвитку і працевлаштування. *Вісник НТУУ «КПІ»*. Філософія. Психологія. Педагогіка. Вип. 1. 2010. С. 206–211.

288. Новиков А. М., Новиков Д. А. Методологія. Москва : СИНТЕГ. 663 с.

289. Новиков Д. А. Статистические методы в педагогических исследованиях (типовые случаи). Москва : МЗ-Пресс, 2004. 67 с.
290. Носенко Є., Коротков В., Матюшкін М. Системний підхід в освіті. Нова педагогічна думка. 2014. № 3. С. 45–47.
291. Овчаров М. Майстер публічних виступів. Київ : 2017. 212 с.
292. Олійник В. Інтердисциплінарність у здійсненні неперервного фахового зростання педагогічних кадрів у системі післядипломної педагогічної освіти України. URL : <http://lib.iitta.gov.ua/7344/> (дата звернення: 28.09.2017).
293. Онищенко В. Д. Фундаментальні педагогічні теорії : монографія. Львів : Норма, 2014. 356 с.
294. Онопрієнко М. В. Феномен когнітивної науки і технології. *Вісник Національного авіаційного університету. Сер. : Філософія. Культурологія*. 2011. № 1. С. 68–72.
295. Онуфрієнко Г. С. Мовна комунікація в умовах сучасної освітньої парадигми. URL : <http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=17853&chapter=1> (дата звернення: 25.07.2018).
296. Онуфрієнко Г. С. Риторика : навч. посібн. Київ : Центр навчальної літератури, 2008. 592 с.
297. Ораторське мистецтво / Skills Academy. URL : <http://test.skillsacademy.com.ua/courses/24> (дата звернення: 10.04.2021).
298. Ораторське мистецтво / Освітній Хаб міста Києва. URL : <https://eduhub.in.ua/courses/kurs-10-oratorske-mistectvo> (дата звернення: 10.04.2021).
299. Ораторське мистецтво / школа розвитку SPE. URL : <https://lms.spe.org.ua/oom/> (дата звернення: 07.05.2019).
300. Організація та проведення занять за методом аналізу конкретних навчальних ситуацій (case-study) : метод. рек. / [уклад. : М. М. Білинська, В. М. Сороко, О. С. Бурба ; наук. ред. Ю. В. Ковбасюка]. Київ : НАДУ, 2015. 64 с.
301. Орлов О. М. Профессионально ориентированная риторика: содержание и методика обучения : автореф. ... доктора. пед. наук : 13.00.02 / Саратовской государственной социально-экономический университет. Москва, 2003. 42 с.
302. Остапченко О. В. Дидактичний потенціал навчальної гри у формуванні риторичних умінь майбутніх соціальних педагогів. *Філологічні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку* : міжн. наук.-практ. конф. Одеса : Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень». 2015. С. 132–135.

303. П'яст Н. Й. Використання інтерактивних методів на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням). *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2010. № 1. С. 98–102.

304. Павленко А. І. Теоретичні основи і практика реалізації контекстного навчання: перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського університету* : Серія: Педагогіка. Соціальна робота / гол. ред. І. В. Козубовська. Ужгород : Говерла, 2014. Вип. 30. С. 117–119.

305. Палихата Е. Я. Методика навчання українського усного діалогічного мовлення учнів основної школи : монографія. Тернопіль: ТДПУ 2002. 271 с.

306. Пальчевський С. С. Педагогіка : навч. посібник. Київ : Каравела, 2007. 576 с.

307. Панок В. Професійне становлення практичних психологів: досвід і перспективи. *Психологія і суспільство*. 2013. № 3. С. 135–141.

308. Панок В. Г. Теоретико-методологічні засади розвитку практичної психології в Україні : автореф. дис. ... д-ра психолог. наук : 19.00.01 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. Київ, 2011 28 с.

309. Паскевська Ю. А. Технології мовленнєвої підготовки майбутніх психологів у системі вищої освіти. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2014. №2 (23). С. 204–209.

310. Паскевська Ю. А. Формування мовленнєвої компетентності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки : дис... канд. психол. наук : 19.00.07 / Запорізький національний ун-т. Запоріжжя, 2006. 207 с.

311. Певрушина А. В. Формування риторичних умінь у майбутніх соціальних педагогів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Тернопіль, 2002. 19 с.

312. Педагогіка : учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. завед. / под ред. В. А. Сластенина. Москва : Изд. центр «Академия», 2002. 576 с.

313. Педагогіка и логика : сборник / Г. Щедровицкий, В. Розин, Н. Алексеев, Н. Непомнящая. Москва : Касталь, 1993. 412 с.

314. Педагогічна майстерність : підручник ; за ред. І. А. Зязюна ; 2-ге вид., допов. і переробл. Київ : Вища шк., 2004. 422 с.

315. Педагогічна риторика: історія, теорія, практика : монографія / [О. А. Кучерук, Н. Б. Голуб, О. М. Горошкіна, С. О. Караман та ін.] ; за ред. О. А. Кучерук. Київ : КНТ, 2016. 258 с.

316. Пентилюк М. І. Роль тексту у формуванні риторичних умінь і навичок учнів. *Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі* : зб. наук. пр. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. С. 8–19.

317. Переломова О. С. Риторика і комунікативні девіації. *Риторика: теоретичні та практичні аспекти комунікації* : монографія / відп. ред. В. М. Вандишев. Суми : СумДУ, 2015. С. 21–26.

318. Перспективні педагогічні технології в шкільній освіті : навч. посіб. / за заг. ред. С. П. Бондар. Рівне : Тетіс, 2003. 200 с.

319. Петровская Л. А. Компетентность в общении: социально-психологический тренинг. Москва: Изд-во Московского университета, 1989. 216 с.

320. Петрушкевич М. С. Комунікативна філософія: свобода та відповідальність у масовій релігійній комунікації. *Антропологічні виміри філософських досліджень* : матеріали 4-ої міжн. наук. конф, м. Дніпропетровськ, 16–17 квітня 2015 р. Дніпропетровськ : ДНУЗТ, 2015. С. 30–32.

321. Письменна Н. Особистісно-орієнтований підхід у контексті гуманізації навчально-виховного процесу. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. № 8 (Ч. 1). 2013. С. 250–254.

322. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій : навч. посібник / О. М. Пехота, В. Д. Будак, А. М. Старєва та ін. ; за ред. І. А. Зязюна, О. М. Пехоти. Київ : А.С.К., 2003. 240 с.

323. Піз А., Піз Б. Мова рухів тіла. Розширене видання / перекл. з англ. Н. Лавської. Київ : Видавнича група КМ-БУКС, 2019. 416 с.

324. Платон. Собрание сочинений : в 4 т. Москва : Мысль, 1990. Т. I.2.; 1993. Т. II.3.

325. Пов'якель Н. І. Саморегуляція професійного мислення в системі фахової підготовки практичних психологів : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2004. 499 с.

326. Повстин О. В. Професійна підготовка майбутніх фахівців у галузі безпеки людини до управлінської діяльності: теорія та практика : монографія. Львів : ЗУКЦ, 2018. 498 с.

327. Подготовка публичного выступления по технологи Message House. Человек публичный: consulting and training: [Веб-сайт]. URL : <http://www.ruimage.ru/space/house/> (дата звернення: 26.02.2020).

328. Подлевська Н. В., Ранюк О. П. Риторична компетентність у становленні майбутнього філолога. Наукові записки Серія: Педагогічні науки. Випуск 192. 2021. С. 120–123.

329. Подоляк О. Сторітелінг в освіті. Шкільний світ. 2020. 152 с.

330. Подоляк Л. Г., Юрченко В. І. Психологія вищої школи : підруч. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Каравела, 2008. 351 с.

331. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ : А. С. К. , 2007. 144 с.

332. Попков В. А., Коржуев А. В. Теория и практика высшего профессионального образования : учеб. пособие для системы дополнительного педагогического образования. Москва : Академический Проект, 2004. 432 с.

333. Посібник для фахівців з навчання дорослих / ред. Т. Урдзе (Toms Urdze) ; DVV. International в Україні. Київ : ТОВ «Контекст Україна», 2016. 84 с.

334. Почни говорити зараз». URL : / Prometheus <https://prometheus.org.ua/prometheus-plus/public-speaking/> (дата звернення: 07.05.2019).

335. Практикум з риторики : методичні вказівки до виконання вправ та завдань з дисципліни «Основи риторики» для студентів спеціальності 7.050201 та магістрів усіх спеціальностей. /Уклад. О.Б. Залюбівська. Вінниця: ВНТУ, 2007. 71 с.

336. Практична психологія : освітньо-професійна програма за другим (магістерським) рівнем вищої освіти в галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальність 053 Психологія. Львів : ЛДУ БЖД, 2017. 14 с.

337. Презентації: говорити так, щоб вас слухали / Coursera. URL :<https://www.coursera.org/> (дата звернення: 10.04.2021).

338. Прищак М. Д. Методологічний концепт комунікативного підходу в освіті та педагогіці. *Знання. Освіта. Освіченість*. Вінниця, 2012. С. 92–95.

339. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII (із змінами і доповненнями). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 12.12.2018).

340. Про освіту : Закон України від 19.01.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 22.05.2019).

341. Прокопович Ф. Філософські твори : у 3 т. Т. I. Про риторичне мистецтво. Київ : Наукова думка, 1979. URL : <http://litopys.org.ua/procop/proc106.htm>. (дата звернення: 26.03.2020).

342. Прокопчук Л. В. Риторика. Модульний курс : навч. посіб. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 206 с.

343. Пророк Н. В. Психологічні основи професійного розвитку практичного психолога : автореф. дис. ... д-ра психолог. наук : 19.00.07. Київ, 2013. 42 с.

344. Професійна підготовка практичного психолога як конкурентоспроможного фахівця: теорія і практика : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. В. І. Бондаря, О. Я. Митника. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. 392 с.

345. Равен Дж. Компетентность в современном обществе : выявление, развитие и реализация / пер. с англ. Москва : Когито-Центр, 2002. 396 с.

346. Радзімовська О.В. Психологічний тренінг з розвитку професійної ідентичності як засіб професійно – творчого становлення педагога. URL : http://lib.iitta.gov.ua/3472/1/Психологічний_тренінг_з_розв.ПІ_як_засіб_професійно-творчого_становлення_педагога_..pdf (дата звернення: 11.03.2020 р.).

347. Ранюк О. П. Принципи вивчення риторики у вищому навчальному закладі. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*: зб. наук. пр. Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2014. Вип. 42. Ч. 1. С. 52–55.

348. Ранюк О. П. Риторика – як важливий складник професійної підготовки філолога. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2014. Вип. 17. С. 165–170.

349. Ранюк О. П. Формування риторичної компетенції студентів-філологів під час вивчення польської мови. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2015. Вип. 45. С. 75–79.

350. Рахимова С. Н. Методическая концепция построения курса риторики в старших классах общеобразовательной школы : автореф. ... канд. пед. наук : 13 00 02 / Омский государственный педагогический университет. Москва, 2008. 18. с.

351. Ребенко В. М. Особистісно-орієнтований підхід у процесі професійної підготовки майбутніх учителів. *Вісник Чернігівського нац. пед. у-ту. Серія : Педагогічні науки*. 2016. Вип. 137. С. 151–154.

352. Ренке С. О. Психологічні чинники становлення професійного образу «Я» у майбутніх психологів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2010. 246 с.

353. Рибалка В. В. Методологічні питання наукової психології (Досвід особистісно центрованої систематизації категоріально-понятійного апарату) : навч.-метод. посібник. Київ : Ніка-центр, 2003. 204 с.

354. Ризов І. Я завжди знаю, що сказати. Книга-тренінг із успішних перемовин ; перекл. О. Калюжна. Київ : Форс Україна, 2017. 376 с.

355. Римашевський Ю. Якби хтось навчив нас правильно спілкуватися... *Дзеркало тижня*. 2009. № 22, 19–26 червня.

356. Риторика загальна та судова : навч. посіб. / С. Д. Абрамович, В. В. Молдован, М. Ю. Чикарькова. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 416 с.

357. Риторична культура як складова професійно-комунікативної компетенції майбутніх корекційних педагогів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2014. Вип. 34 (87). С. 341–347.

358. Риторичний практикум : навч. посібник / З. Й. Куньч, Г. П. Городиловська, Я. Б. Турчин, О. Г. Литвин, Л. В. Харчук, Н. І. Голубінка Т. Я Конівіцька, І. Б. Ментинська. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2018. 212 с.

359. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога : учеб. пособие : в 2 кн. : Кн. 2: Работа психолога со взрослыми. Коррекционные приемы и упражнения. 4-е изд. Москва : Юрайт, 2012. 480 с.

360. Романова Е. С. 99 популярных профессий. Психологический анализ и профессиограммы. 2-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2007. 464 с.

361. Романова Н. Н. Принципы и методика вузовского обучения устной монологической (ораторской) речи. Москва : МАКС Пресс, 2002. 158 с.

362. Романовський О. Г., Серета Н. В., Квасник О. В. Риторика : навч. посіб. Харків : НТУ «ХП», 2008. 160 с.

363. Романовський О. Г. та ін. Риторика : навч.-метод. посібник для студ. спец. 6.040100 «Психологія» та 8.000005 «Педагогіка вищої школи». Харків : НТУ «ХП», 2008. 159 с.

364. Роум Д. Говори та показуй. Мистецтво створювати надзвичайні презентації. Харків : Віват, 2017. 272 с.

365. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург. : Питер Ком, 1999. 720 с.

366. Руденко Л. А. Теоретичні та методичні засади формування комунікативної культури майбутніх фахівців сфери обслуговування у професійно-технічних навчальних закладах : дис. ... доктора. пед. наук : 13.00.04 / Львівський науково-практичний центр Інституту професійно-технічної освіти. Львів, 2016. 509 с.

367. Руденко Л. А. Формування комунікативної культури майбутніх фахівців сфери обслуговування у професійно-технічних навчальних закладах : монографія. Львів : Край, 2015. 344 с.

368. Руденко Ю. Використання методу «кейс-стаді» в розвитку виразнення мовлення майбутніх вихователів. URL : <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/2294/1/Vykorystannya%20metodu%20E2%80%9Ekejs-stadi%20v%20rozvytku%20vyraznennya%20movlennya%20majbutnix%20vuxovateliv.pdf>. (дата звернення: 26.05.2019).

369. Сагач Г. М. Вибрані твори: В 5 т. Т. 1 : Риторика : «Златоуст». Рівне : ПП ДМ, 2006. 288 с.

370. Сагач Г. М. Риторика. Київ : Вид. дім «Ін Юре», 2000. 565 с.
371. Садова Т. А. Формування риторичної компетентності майбутніх педагогів вищої школи. *Молодий вчений*. 2018. № 10.1 (62.1). С. 97–100.
372. Самойлова А. Г. Особливості формування професійної свідомості майбутніх психологів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2004. 208 с.
373. Светлорусова А. В. Професійна підготовка магістрів управління навчальним закладом на засадах рефлексивного підходу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2009. 22 с.
374. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии. Москва : Народное образование, 1998. 256 с.
375. Семиченко В. А. Теоретико-методологічні основи підготовки майбутніх психологів. *Актуальні проблеми психологів*. 2005. Т. 1, ч. 15. С. 109–112.
376. Серeda Н. В. Основи риторики для бізнес-лідерів: ефективний публічний виступ : навч. посібн. Київ : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2016. 40 с.
377. Севаст'янова О. А. Основні підходи до організації виховного процесу в сучасному вищому навчальному закладі. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2012. № 22 (257). Ч. I. С. 200–206.
378. Сидоренко В. Технологія кооперативного навчання впроцесі формування комунікативної компетентності учнів 5–7 класів (дидактичний інструментарій). *Українська мова і література в школі*. Київ, 2014. № 8. С. 8–15.
379. Симакова Е. С. Дифференциация понятий «риторическая компетенция» и «риторическая компетентность» в современной лингводидактике. *Риторика и культура речи: наука, образование, практика*: материалы XIV междун. науч. конф., г. Астрахань, 1–3 февраля 2010 г. / под. ред. Г.Г.Глинина. Астрахань, 2010. URL: http://window.edu.ru/catalog/pdf2txt/291/76291/57542?p_page=1 (дата звернення: 26.03.2019).
380. Симакова Е. С. Методика обучения риторике в гимназии : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 : Рязань, 1999. 202 с.
381. Симакова Е. С. Риторическая компетенция в профессиональной подготовке педагога. *Вестник Рязанского государственного университета им. С. А. Есенина*. 2007. № 17. С. 40–50.
382. Симоненко Т. Практична риторика лідерства : моделювання змісту тренінгових занять. *Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки»*. Вип. № 15. 2018. С. 61–68.
383. Сисоєва С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих : навч.-метод. посіб. Київ : ВД «ЕКМО», 2011. 324 с.

384. Сікорський П. І. Теоретико-методологічні основи диференційованого навчання : монографія. Львів : Каменяр, 1998. 196 с.

385. Сірко Р. І. Навчально-методичний комплекс підготовки практичних психологів до екстремальної діяльності у вищих спеціалізованих навчальних закладах. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія : психологічна* : зб. наук. пр. Львів : ЛьДУВС, 2015. Вип. 2. С. 97–105.

386. Сірко Р. І. Професійна підготовка майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби до діяльності в екстремальних умовах : монографія. Львів: «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2017. 482 с.

387. Скрипко Л. В. Проблеми адаптації психологов в установах освіти. *Практична психологія та соціальна робота*. 2002. № 5. С. 56–59.

388. Слостенін В. А., Ісаєв І. Ф. Професійно-педагогічна культура викладача вищої школи як об'єкт теоретичного дослідження. *Теорія і практика вищої педагогічної освіти* : міжвуз. сб. науч. трудов. Москва : Прометей, 1993.

389. Словник термінів і понять з риторики / Макович Х. Я., Вербицька Л. О., Капітан Н. О. Львів, 2016. 140 с.

390. Словник української мови: в 11 томах. URL : <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 21.05.2018).

391. Словник-довідник з професійної педагогіки / [ред.-упоряд. А. В. Семенова]. Одеса: Пальміра, 2006. 272 с.

392. Смаліус Л. П. Педагогічні умови професійного самовдосконалення майбутніх психологів у процесі фахової підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2014. 272 с.

393. Сопер П. Основы искусства речи: пер. с англ. — 3 испр. ИЗД. Москва: Издательство Агентства «Яхтмен», 1995. 416 с.

394. Сотська Г., Шмельова Т. Словник мистецьких термінів. Херсон : Стар, 2016. 52 с.

395. Стандарт вищої освіти України: другий (магістерський) рівень, галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальності 053 «Психологія»: наказ МОН від 24.04.2019 р. № 564. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/053-psikhologiya-mag.pdf> (дата звернення: 15.07.2019).

396. Стандарт вищої освіти України: перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальності 053 «Психологія»: наказ МОН від 24.04.2019 р. № 565. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha->

[osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/053psikhologiyabakalavr.pdf](https://osvita.zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/053psikhologiyabakalavr.pdf)
(дата звернення: 15.07.2019).

397. Стасюк В. В. Система соціально-психологічного забезпечення функціонування аеромобільних військових підрозділів в умовах збройних конфліктів : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.05. Київ, 2006. 466 с.

398. Степура А. WOW-виступ по-українськи. Ноу-хау сучасного оратора. Дніпро : Моноліт, 2018. 304 с.

399. Столяренко А. М. Экстремальная психопедагогика : учеб. пособ.. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. 608 с.

400. Талызина Н. Ф. Теоретические проблемы разработки модели специалиста. *Современная высшая школа*. Москва : МГУ, 2002. № 2. С. 134–194.

401. Тарасевич Я. Ю. Методика навчання риторики в старших класах профільної школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. Київ, 2013. 20 с.

402. Тарасова В. В. Риторична культура як складова професійно-комунікативної компетенції майбутніх корекційних педагогів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2014. Вип. 34. С. 341–347.

403. Темнова Л. В. Личностно-профессиональное развитие психолога в системе высшего образования : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.13. Москва, 2001. 325 с.

404. Терлецька Л. Г. Рольова гра як засіб формування професійно-значущих якостей майбутнього практичного психолога : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Київськ. міжрегіон. ін-т удосконалення вчителів ім. Б. Грінченка. Київ, 1997. 175 с.

405. Тест оценки коммуникативных умений. Психологические тесты : в 2 т. / под ред. А. А. Карелина. Москва, 2001. Т. 2. С. 50–53.

406. Титаренко М. Комунікація від нуля. Есеї для Мані. Львів : Вид-во Старого Лева, 2019. 232 с.

407. Ткаченко Л. П. Дидактична риторика. *Засоби навчальної та науково-дослідницької роботи* : зб. наук. праць. Харків: ХДПУ, 2001. Вип. 16. С. 262–266.

408. Ткаченко Л. П. Зміст і технологія навчання риторики майбутніх учителів початкових класів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г.С.Сковороди. Харків, 2002. 18 с.

409. Ткаченко Л. П. Реалізація інноваційних педагогічних технологій у процесі вивчення курсу риторики. *Педагогіка та психологія*. 2016. Вип. 53. С. 92–102.

410. Ткаченко Л. П. Риторика як предмет наукових досліджень. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. Запоріжжя. 2009. Вип. 5 (58). С. 363–370.

411. Ткаченко Л. П. Формування риторичної культури викладача ВНЗ. *Педагогіка та психологія*: зб. наук. пр. Харків, 2016. Вип. 54. С. 196–203.

412. Ткачук Т. Л. Тренінг як засіб оптимізації взаємодії між студентами. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 4. С. 101–104.

413. Томан І. Мистецтво говорити ; пер. з чес. Київ : Полівидав України, 1986. 223 с.

414. Третько В. В. Міждисциплінарний підхід у підготовці майбутніх магістрів міжнародних відносин. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2013. № 6. С. 94–102.

415. Третько В. В. Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки фахівців за соціономічним профілем : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 22–23 травня 2010 р.). Хмельницький: ХНУ, 2011. с. 225–227.

416. Тукмачева Л. В. Формирование риторической компетентности у студентов нефилологических факультетов педагогического вуза : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Коломенский государств. пед. ин-т. Коломна, 2005. 226 с.

417. Тягнирядно Є. В. Формування риторичних умінь у майбутніх правників у процесі професійної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького, Хмельницький, 2008. 256 с.

418. Уварова А. М. Формування риторичної майстерності майбутнього вчителя в умовах евристичного навчання. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. № 8. С. 372–380.

419. Федорчук В. М. Тренінг особистісного зростання : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 250 с.

420. Феррацці К. Ніколи не їжте наодинці та інші секрети успіху завдяки широкому колу знайомств. Харків. 2018. 350 с.

421. Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. Москва : Изд-во Ин-та психотерапии, 2002. 490 с.

422. Філософія освіти : навч. посіб. / за заг. ред. В. Андрущенко, І. Передборської. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 329 с.

423. Хан О. Н. Формирование навыков риторического мастерства студентов технического вуза в процессе становления коммуникативной

компетентности. «Концепт»: *Научно-методический электронный журнал*. 2017. № 4. URL: <http://e-koncept.ru/2017/170095.htm>. (дата звернення: 18.10.2018).

424. Хан О. Н. Формирование риторической компетенции студентов технического вуза в процессе изучения языковых дисциплин. *Современные научные исследования и инновации*. 2015. № 11. URL : <http://web.snauka.ru/issues/2015/11/59421> (дата звернення: 18.12.2017).

425. Хлипавка Г. Г. Формування соціальної компетентності майбутніх офіцерів служби цивільного захисту України в процесі професійної підготовки : дис. ... канд. психол. наук : 13.00.04. / ЛДУ БЖД, Львів, 2019. 303 с.

426. Холл К. Сторітелінг, який не залишає байдужим. Yakaboo Publishing, 2020. 240 с.

427. Холод Ю. Л. Психологічна допомога шкільного практичного психолога учасникам навчально-виховного процесу при посттравматичних стресових розладах та психологічній травмі. *Психологічні засади забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів : матеріали круглого столу*, м. Кривий Ріг, 10 лютого 2017 р. Кривий Ріг, 2017. С. 232–235.

428. Ципіна Д. С. Експериментальне дослідження ефективності педагогічної технології формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки*. 2015. Вип. 124. С. 238–240.

429. Ципіна Д. С. Педагогічна технологія формування у майбутніх менеджерів риторичної компетентності професійного спрямування. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2012. № 19(1). С. 202–209.

430. Цицерон. Естетика: Трактати. Речі. Письма. Москва : Искусство, 1994. 540 с.

431. Чала Ю. М. Особливості набуття професійно значущого досвіду майбутніми психологами : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. Рівне, 2012. 302 с.

432. Чалдіні Р. Переконавання. Револьюційний метод впливу на людей. Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 352 с.

433. Чепелева Н. В. Розвиток особистості психолога-практика в процесі навчання у вузі. *Українська еліта та її роль в державотворенні : наукові записки*. Київ, 2000. Вип. 20. С. 224–229.

434. Чепелева Н. В. Формування професійної компетенції в процесі вузівської підготовки психолога-практика. *Актуальні проблеми психології : наукові записки / за ред. С. Д. Максименка*. Київ, 1999. Вип. 19. С. 200–215.

435. Чепіга І. П. «Ключ розуміння» Іоанікія Галятовського – видатна пам'ятка української мови XVII ст. *Ключ розуміння / Галятовський І.*; підгот. до вид. І. П. Чепіга. Київ : Наук. думка, 1985. С. 5–51.

436. Чепіга І. П. Риторика. *Українська мова* : енциклопедія. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. С. 511–512.

437. Чернишова Т. О. Доцільність упровадження курсу риторики в підготовку майбутніх офіцерів. *Системи обробки інформації* : зб. наук. праць. Харків : Харківський університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, 2015. Вип. 11 (136). С. 221–223.

438. Черпак О. Когнітивно-комунікативний метод навчання іноземної мови у ВНЗ. URL : http://confesp.fl.kpi.ua/sites/default/files/olga_cherpak_stattya.pdf. (дата звернення: 12.09.2019).

439. Чубарук О. В. Мотиваційно-ціннісний компонент управління розвитком професійної компетентності вчителів української мови і літератури в системі післядипломної освіти. *Народна освіта. Педагогічна наука*. Розділ 2. URL : https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=3351 (дата звернення: 2.10.2019).

440. Шабанова Ю. О. Системний підхід у вищій школі : підруч. для студ. магістр. за спец. «Педагогіка вищої школи». Донецьк : НГУ, 2014. 120 с.

441. Шапошникова Ю. Г. Психологічні особливості рефлексивних компонентів у професійному становленні практичного психолога : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2008. 233 с.

442. Шапошникова А. Формування професійної компетентності майбутнього практичного психолога: обґрунтування психолого-педагогічних умов. *Рідна школа*. 2013. № 11. С. 73–76.

443. Шапран Ю. Педагогічне моделювання у процесі формування професійної компетентності майбутнього вчителя біології. *Рідна школа*. 2012. № 12. С. 39–43.

444. Шевченко Н. Ф. Особливості професійної свідомості психолога у просторі психологічного консультування. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки*. 2013. № 41. С. 10–17.

445. Шевченко Н. Ф. Формування професійної свідомості майбутніх практичних психологів в умовах рефлексивного навчального середовища. URL : http://ecopsy.com.ua/data/zbirki/2003_01/sb01_69.pdf. (дата звернення: 12.11.2018).

446. Шевченко Н. Ф. Формування професійної свідомості практичних психологів у системі вищої освіти : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07. Київ, 2006. 40 с.

447. Шевченко О. А. Інноваційні методи розвитку професійної компетентності педагогів в умовах післядипломної освіти. *Розвиток сучасної природничо-математичної освіти: реалії, проблеми якості, інновації* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. 21–28 жовтня 2013 р. №4 (14). URL : http://www.zoippo.zp.ua/pages/el_gurnal/pages/vip14.html. (дата звернення: 14.03.2019).

448. Шипунов С. Харизматичный оратор. Руководство к курсу «Словесная импровизация». Университет риторики и ораторского мастерства, 2016. 288 с.

449. Шупта О. В. Риторична культура майбутнього перекладача як фактор успішності його професійної діяльності. *Scientific Researches and Their Practical Application. Modern State and Ways of Development*. 2015. URL : <http://www.sworld.com.ua/konfer41/52.pdf> (дата звернення: 19.10.2019).

450. Щербакова О. А. Ознаки риторикознавчої компетенції викладачів кафедр соціально-гуманітарного профілю у контексті вимог академічного красномовства. *Проблеми освіти*. 2014. Вип. 78. Ч. 2. С. 268–273.

451. Щербакова О. А. Підвищення ефективності викладання риторикознавчих дисциплін у вищій школі України на засадах компетентнісного підходу. *Оптимізація циклу соціально-гуманітарних дисциплін у вищій освіті України в контексті євроінтеграції* : монографія (рукопис) / [Б.А.Воронкова, М.А.Дебич, Н.М.Дем'яненко, Н.О.Дівінська та ін. ; за заг. ред. Г.В.Онкович]. Київ, 2014. С. 221–257.

452. Щербакова О. А. Про особливості викладання курсу «Риторика» студентам-журналістам. URL : <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=224> (дата звернення: 17.07.2019).

453. Щербакова О. А. Риторика як інтегративна дисципліна у системі вищої гуманітарної освіти України: започаткування осмислення сучасного стану вивчення проблеми. *Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук* : матеріали II Всеукр. наук. конф., м. Дніпропетровськ, 29–30 листопада 2013 р. URL : <http://lib.iitta.gov.ua/704798/> (дата звернення: 12.11.2019).

454. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности : методологические проблемы современной науки : монография. Москва : Наука, 1978. 392 с.

455. Якобчук І. І. Майстер-клас із формування риторичної компетентності учнів у контексті мовно-літературної освіти. URL :

<http://www.studcon.org/mayster-klas-iz-formuvannya-rytorychnoyi-kompetentnosti-uchniv-u-konteksti-movno-literaturnoyi> (дата звернення: 15.10.2018).

456. Яковлев Е. В., Яковлева Н. О. Педагогическая концепция: методологические аспекты построения. Москва : Гуманитар. изд. центр «ВЛАДОС», 2006. 239 с.

457. Янц Н. Риторична компетентність як складова професійної компетентності соціального педагога. *Гуманітарний Вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»* : зб. наук. пр. Переяслав-Хмельницький, 2014. Вип. 33. С. 174–183.

458. Ясвин В. А. Образовательная среда : от моделирования к проектированию. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Смысл, 2001. 366 с.

459. Яценко Т. С. Прикладні аспекти застосування активного соціально-психологічного навчання у школі : навч. посіб. / Т. Яценко, С.М. Авраменко, М.П. Зажирко, С.Г. Харенко. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю., 2006. 112 с.

460. Ahlsen E. Introduction to Neurolinguistics. Amsterdam, 2006. 205 p.

461. Arvanitis A., Karampatzos A. Negotiation and Aristotle's Rhetoric: Truth over interests? *Philosophical Psychology*. 2011, Vol. 24, P. 845–860.

462. Berlin J. Rhetoric and Ideology in the Writing Class. *College English*, Vol. 50, N 5. (Sep., 1988). P. 477–494.

463. Brown S. Jak mówić aby ludzie słuchali. Warszawa : Logos. 2004. 190 с.

464. Burke K. A Rhetoric of Motives. University of California Press, 1969. 340 p.

465. Caplan D. Neurolinguistics and Linguistic Aphasiology: an Introduction. Cambridge Univ. Press, 1985. 51 p.

466. Cattell H. E., Mead A. D. The Sixteen Personality Factor Questionnaire (16PF). *The SAGE Handbook of Personality Theory and Assessment* / Eds. G.J. Boyle, G. Matthews, D.H. Saklofske. Vol. 2 – Personality Measurement and Testing. Los Angeles : Sage, 2008. P. 135–159.

467. Douglas W. Criteria of Rationality for Evaluating Democratic Public Rhetoric. *State University Press*, 2004. P. 295–330.

468. Dutka H. Przygotowanie specjalistów podstawowym aktualnym problemem współczesnego szkolnictwa wyższego. Interdyscyplinarność pedagogiki i jej subdyscypliny / pod red. Z. Szaroty i F. Szloska. Radom : Wyd-wo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji PIB, 2013. S. 501–508.

469. Enos T. *Encyclopedia of Rhetoric and Composition: Communication from Ancient Times to the Information Age* (Garland Reference Library of the Humanities). Taylor & Francis, 2010. 803 p.
470. Foss S. K., Foss K. A. *Inviting Transformation: Presentational Speaking for a Changing World*. Waveland Press, 2012. 223 p.
471. Gallo C. *The storyteller's secret*. Pan Books. 2018. 288 p.
472. Harley T. A. *The Psychology of Language: From Data to Theory*. New York : Psychology Press, 2008. 602 p.
473. Herrick J. A. *The History and Theory of Rhetoric: An Introduction*. Boston: Allyn and Bacon, 2001. 30 p.
474. Jutkowitz A. *The Strategic Storyteller: Content Marketing in the Age of the Educated Consumer*. Wiley. 2017. 176 p.
475. Konivitska, T. Ya. Trainings in the context of future psychologists' rhetorical competence formation. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2019. VII (86), Issue: 209, Nov. P. 27–29.
476. Kuhnke E. *Body Language: Learn how to read others and communicate with confidence*. Capston : John Wiley & Sons Limited. 2016. 208 p.
477. MacDonald M. J., *The Oxford Handbook of Rhetorical Studies*. New York : Oxford UP, 2017. 819 p.
478. Maslow A. H. *Motivation and personality*. 2nd ed. New York : Harper & Row, 1970. 369 p.
479. Rapp Ch., Wagner T. On Some Aristotelian Sources of Modern Argumentation Theory. *Argumentation. An International Journal on Reasoning*. 2012. URL : https://www.academia.edu/8216639/Aristotle_and_Modern_Argumentation_Theory?email_work_card=view-paper.
480. Ricci-Bitti P. E., Poggi I. Symbolic nonverbal behavior: talking through gestures. *Journal of nonverbal behavior*. 1991. № 5. P. 172–183.
481. Rogers C. R. *The Foundations of the Person-Centered Approach*. *Education 100*. 1979. №. 2 P. 98–107.
482. Rosling H. TED ideas worth spreading. URL : https://www.ted.com/talks/hans_rosling_the_best_stats_you_ve_ever_seen?language=ru (дата звернення : 15.02.2020 p.).
483. Skala inteligencji Wechslera WAIS-R. Warszawa : Panstwowe Wyd-wo Naukowe, 1993. 520 s.
484. Sloane T. O. *Encyclopedia of Rhetoric*. New York : Oxford University Press, 2001. 837 p.
485. Smith C. R. *Rhetoric and Human Consciousness: A History*. 5th Ed. Prospect Heights, IL: Waveland Press, 2017. 458 p.

486. Stoner M. The Art of Learning, the Art of Teaching, and the Art of Rhetoric: A Modern Trivium. Paper presented at the Annual Meeting of the Central States Speech Association. Cincinnati, OH, 1986. 23 p.

487. TED ideas worth spreading. URL: <https://www.ted.com/> (дата звернення: 07.05.2019).

488. Ted-Ed Clubs. URL: <https://ed.ted.com/> (дата звернення: 07.05.2019).

489. Wechsler D. Manual for the Wechsler Adult Intelligence Scale. New York, 1955. 230 p.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

КОНІВІЦЬКА Тетяна Ярославівна

**ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ
У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Монографія

Науковий редактор
Дизайн обкладинки
Відповідальний за випуск

*Андрій Литвин
Галина Хомуляк
Олег Дук*

Підписано до друку 12.05.2022 р. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Наклад 350. Ум. друк. арк. 14,65
Зам. № 152/04-05.

Видавництво “СПОЛОМ”. 79008 Україна,
м. Львів, вул. Краківська, 9. Тел.: (380-32) 297-55-47.
E-mail: spolom_lviv@ukr.net.

Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності:
серія ДК, № 2038 від 02.02.2005 р.

Друк ФОП Гуменецький М. В. 81630 Львівська обл.,
Миколаївський р-н, с. Гонятичі, вул. Польова, 10.
Свідоцтво фізичної особи підприємця:
№ 083613 від 18.08.2008 р.